

THEMIS **THEMIS** **THEM**

***Az ELTE Állam- és
Jogtudományi Doktori Iskola
elektronikus folyóirata***

2019. május

**Themis: Az ELTE ÁLLAM- és Jogtudományi Doktori Iskola
lektorált elektronikus folyóirata**

**A Szerkesztőség a Doktori Iskola hallgatóinak máshol nem
publikált tanulmányait közli.**

Szerkesztőbizottság:

Kukorelli István, Fazekas Marianna, Nagy Marianna

Szerkesztette: Fazekas Marianna

Technikai szerkesztő: Bencze Andrea

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem-tér 1-3.

Megjelenik minden évben kétszer.

HU ISSN 2064-0900

Tartalom

BOKROS ATTILA: A jogállamiság értékének belső magja	5
GARAI NIKOLETTA: Ismételt és másodlagos viktimizációs kutatások a kriminológia területén	22
MELLES MARCELL: A közigazgatási perrendtartás a választási jogvitákban	56
VILLÁM KRISZTIÁN: Az utaló magatartás alapvető jellemzői és alkalmazásának lehetőségei	88

Contents

BOKROS, ATTILA: The inner core of the value of Rule of Law	5
GARAI, NIKOLETTA: Studies on repeated and secondary victimization in the field of criminology	22
MELLES, MARCELL: The Code of Administrative Court Procedure in Election Disputes	56
VILLÁM, KRISZTIÁN: The Essential Features and Application Possibilities of Implicit Conduct	88

Bokros Attila

Nemzetközi Jogi Tanszék

**Témavezető: Lattmann Tamás PhD, egyetemi docens (Nemzeti
Közszolgálati Egyetem)**

A jogállamiság értékének belső magja

I. Bevezetés

Mi a jogállamiság? Mi a tartalma a jogállamiság értékének? Egy mondattal, definícióval erre nehéz válaszolni, főként azért, mert a jogállamiság értékének fogalma koronként, jogrendszerenként, ideológiai elképzelések mentén folyamatosan változik. Lehetőségként adódik Joseph Raz egy mondatos válasza, amely szerint *„[a] jogállamiság egy politikai eszme, amelyet egy jogrendszer vagy követ vagy nem, kisebb vagy nagyobb mértékben”*¹, de ez a jogállamiság értékének tartalmáról ténylegesen keveset árul el. Karl Mannheim nevéhez kötődik a „léthezkötöttség”² vagy „létbeágyazottság”³ tana, amely szerint minden gondolati áramlat behatárolt az adott időben és helyben meghatározott körülmények által. Ez a megállapítás igaz a jogállamiság értékére is, mivel a jogállamiságnak nincs egységes, minden korban és jogrendszerben elfogadott abszolút fogalma, sem tartalma; a jogállamiság fogalma az eltérő gondolkodási szerkezetek (ún. „kollektív szubjektumok”⁴) mentén befolyásolt formában létezik, attól függő tartalommal, hogy az adott kor, az adott jogrendszer, az adott társadalmi berendezkedés milyen igényeket támaszt vele szemben.

A jelen tanulmány célja, hogy – az adott terjedelmi korlátok között – megkíséreljen választ keresni arra a kérdésre, hogy a léthezkötöttség eredményeként meghatározott egyes jogállamkoncepciók „nézet-rendszereket” – Kuhn fogalmai szerint paradigmákat – alkotnak-e vagy létezik-e egy univerzális jogállamiság eszme? A kérdés lényegében az, hogy lehetséges-e szintetizálni olyan alapvető, megkérdőjelezhetetlen és valamennyi jogállamisági koncepció által követett tartalmi kört, amely a jogállamiság értékétől elidegeníthetetlen. Lakatos Imre fogalmait követve, létezik-e olyan belső mag, amelyik minden jogállamisági modellben

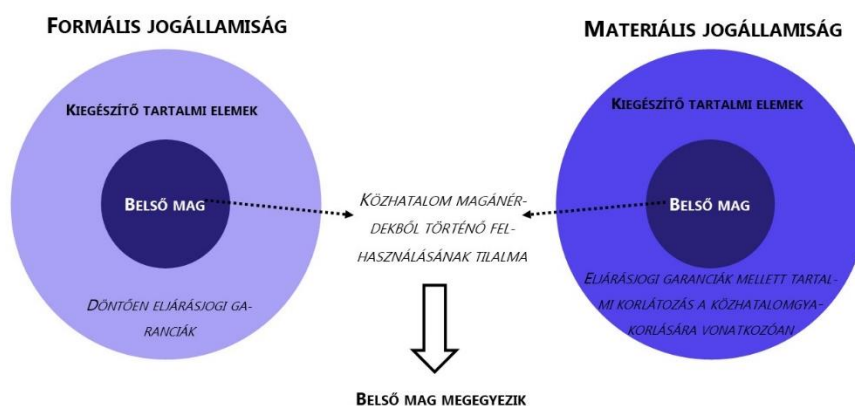
¹ CRAIG 1997. 1.

² FEHÉR, BÉKÉS 2005. 53.

³ SZIRBIK 2007. 8.

⁴ FEHÉR, BÉKÉS 2005. 55.

megtalálható vagy az egyes koncepciók külön-külön belső maggal bíró paradigmák? Ha létezik, akkor meg tudjuk-e fogalmazni azt a minimumot, amely jogállammá teszi az államot, és amelyet minden magát jogállamnak tekintő jogrendszer elfogad, különös tekintettel az Európai Unió jogállamiságvédelmi rendszerére? E kérdések vizsgálatában segítségül hívjuk Karl Mannheim, Lakatos Imre és Thomas Kuhn tudásszociológiai, tudományfilozófiai elméleteit. Hipotézisünket a következő ábra szemlélteti.

1. ábra - A formális és a materiális jogállamiság kapcsolata

II. A jogállamisági koncepciók

Ahhoz, hogy meg tudjuk állapítani, mi a jogállamiság „belső magja”, érdemes a vizsgálatunk tárgyává tenni a főbb jogállamisági koncepciókat, és szintetizálni azokat a tartalmi elemeket, amelyek valamennyi koncepcióban megjelennek. Tartalmi és történeti elemzés segítségével feltárható, melyek azok a tartalmi elemek, amelyek közös sajátosságként valamennyi modellben fellelhetők (ezeket fogjuk a továbbiakban belső magnak vagy közös elemnek nevezni), és melyek azok az elemek, amelyek a (tudomány)történeti, társadalmi sajátosságok okán jelennek meg egyik vagy másik modellben (ezeket fogjuk kiegészítő elemnek nevezni).

Hipotézisünket alátámasztjuk Barbara Mauthe megállapításával: „(...) a jog minden esetben magában hordoz értékeket, amelyek a jog részét képezik akkor is, ha kifejezetten nem meghatározottak (...). Ezen immanens értékek létéből fakad a realizmus. Az értékek bizonyos alapvető fontosságú tényeket képviselnek. E tények mind felfedezhetők és meghatározhatók – a közjog által – függetlenül a választott nézőponttól

és elemzés jellegétől.”⁵ A jog értéket közvetít. Ugyan egy adott normatív szabály eltérő értelmezések talaja lehet, a jog által hordozott érték mégis behatárolja az alkalmazás, értelmezés korlátait. Ilyen hordozott érték a jogállamiság értéke is, amely keretet ad a jogszabályok alkalmazásának, értelmezésének. Álláspontunk az, hogy ahhoz, hogy ez az érték kellően stabil és konzisztens legyen (vagyis a jogszabály alkalmazása is kiszámítható maradjon), elengedhetetlen, hogy a jogállamiság értékének fogalma is állandóságot képviseljen. Ehhez a jogállamiság értékének állandó belső magra van szüksége.

Felvetődik a kérdés, hogy az állandóság igénye ellenére mégis miért lehet annyi jogállamisági koncepció? A teljesség igénye nélkül a legfontosabbakat⁶ fel is sorolhatjuk:

- (1) a brit és az amerikai Rule of Law;
- (2) a francia état de droit;
- (3) a német Rechtstaat;
- (4) a formális jogállamisági koncepció;
- (5) a materiális jogállamisági koncepció;
- (6) az autoriter „jogállamisági” koncepció;
- (7) a demokratikus és szociális jogállamisági koncepciók;
- (8) a neautoriter vagy a kommunitárius „jogállamiság” koncepciók⁷, stb.

Hipotézisünkéből a következő megállapítás következik: ahogyan Lakatos Imre a kutatási programokról megállapította, hogy minden kutatási program rendelkezik „kemény maggal”⁸, amelyik a kutatási programban résztvevők által cáfolhatatlan és módosíthatatlan, ezzel analóg módon a jogállamiság értéke is rendelkezik belső maggal, amelyik cáfolhatatlan, minden – magát valódi jogállamnak nevező – jogrendszerben teljesítendő követelmény. Ugyanakkor a belső mag állandósága mellett a kiegészítő elemek köre (vagy Lakatos fogalmai szerint a védőöv⁹) változhat. A jogállamiság értékét tekintve e változatosságot a sajátos társadalmi, történelmi és politikai igények eredményezik: vagyis míg minden (valódi) jogállam belső magja azonos, addig a kiegészítő elemek köre változatos lehet függően attól, hogy a belső magot milyen formában képes az adott

⁵ MAUTHE 2006.

⁶ Fontos felhívni a figyelmet, hogy a diverz jogállamisági koncepciók mentén szervezett államok nem mindegyike tekinthető valódi jogállamnak. Egy-egy elméletnek jogállamisági koncepcióként való megfeleltetése több esetben politikai igényeket elégít ki csupán. Például a „szocialista jogállam” egyértelműen politikai indíttatású kategória, valódi jogállamként nem értelmezhető (úgy is fogalmazhatnánk, hogy a jogállamiság belső magjával e koncepció nem rendelkezik). További részletekért lásd LONGINO 2002.

⁷ PEERENBOOM 2002. 3.

⁸ BLAUG 1975. 407-408.

⁹ BENEDEK 1997. 44.

társadalmi berendezés keretében szolgálni (pl. eljárásjogi, államszervezeti vagy emberi jogi rendelkezések). Ezeket nem célravezető összehasonlítani azon az alapon, hogy melyik helyénvalóbb, megfelelőbb. A kiegészítő elemek diverz jelenléte az adott társadalom különleges igényét jelzi, amelyeken keresztül a jogállamiság belső magját védeni tudja; a kiegészítő elemek e változatosságának az eredménye, hogy számos jogállamisági koncepció létezik.

1. A Rule of Law és a Rechtstaat koncepció

Ha a brit *Rule of Law* koncepcióra tekintünk, megállapíthatjuk, hogy kialakulásának korszakos körülményeit, a XVI-XVII. századi brit társadalom viszonyait hordozza magán. Az uralkodó és a londoni parlament közötti harc, az angol forradalom, a nemesség és a polgárság szerzett jogainak védelme az, amelyek a legnagyobb mértékben befolyásolták e koncepció tartalmát¹⁰. Mannheim gondolatait követve: a *Rule of Law* mint gondolati áramlat tartalma a korabeli „léttényező”¹¹ által befolyásolt olyan jogállamisági koncepció, amely sajátosan a XVI-XVII. századi brit társadalomban gyökerezik, és magán hordja e történelmi háttér főbb jellemzőit. E jogállamisági koncepció tartalmi elemeit Albert Venn Dicey gyűjtötte össze XIX. században. A legfontosabbak: (i) a végrehajtó hatalom arbitrarius hatalmának tilalma¹²; (ii) törvény előtti egyenlőség; (iii) törvényesség elve¹³; (v) a bírósági esetjog (precedens-rendszer) alkotmányos elvként való elismerése. A Dicey által összefoglalt tartalmi elemek eljárási garanciák gyűjteményeként is felfoghatók, ugyanis a *Rule of Law* koncepciója elsődlegesen a kiharcolt és szerzett jogok védelmét volt hivatott garantálni (döntően formális, eljárásjogi eszközök útján) az uralkodó törekvéseivel szemben. Ez az a sajátos társadalmi, történelmi és politikai

¹⁰ E tekintetben kiemelt jelentőség jutott a Habeas Corpus-nak, amelyre a szakirodalom számos képviselője egyenesen mint a jogállamiság értékének forrására tekint (MANDLER 1991. 3.). A Habeas Corpus eljárásjogi garanciaként született a XVII. századi angol bíróságok gyakorlatában. Megfelelően mintázza azt, hogy a társadalmi szükségesség miként alakította ki a végrehajtói hatalom önkényével (bírósági eljárás nélküli fogvatartás) szembeni garanciaként az első, jogállamiság értéke szempontjából jelentős jogintézményt, pontosabban miként módosította az eredetileg eltérő céllal megalkotott jogintézményt: „[a] *Habeas Corpus* – szó szerinti fordításban: tiéd a test – egy magánjogi (vagyis nem büntetőjogi) eljárás formájában alakult ki és alkalmazzák ma is. A *Habeas corpus cum causam* és a *habeas corpus ad subjiciendum* idézés jogintézmények eredeti célja az volt, hogy az alperes bíróság előtt történő megjelenését biztosítsák. A XVII. századi angol bírák kezdeményezésére kezdték e jogintézményt arra használni, hogy a Király vagy képviselői által jogalap nélkül fogvatartott személyeket szabadon bocsássák.” Lásd BERKOWITZ 2004. 478.

¹¹ FEHÉR, BÉKÉS 2005. 56.

¹² DICEY 1902. 177.

¹³ DICEY 1902. 326.

igények mentén kialakított tartalmi kör, amely a brit *Rule of Law* különlegességét adta és adja napjainkban is.

Ha megvizsgáljuk a kor másik nagy jogállamisági koncepcióját, a *Rechtstaat* koncepciót, úgy észrevehetjük, hogy a brit társadalmi, történelmi és politikai igények mentén kialakított *Rule of Law*-tól eltérően e koncepció más tartalmi elemekre helyezi a hangsúlyt, de alapjaiban nem tagadja a *Rule of Law* belső magját. Természetesen ahogyan a brit, úgy a német (porosz) jogállamisági koncepciót is saját társadalma korszakos gondolkodási szerkezete befolyásolta. A *Rechtstaat* koncepció kialakulására és elsődleges jellemzőire a legnagyobb hatással az a körülmény volt, hogy alapjaiban nem a társadalom által kiharcolt előjogok védelmére szolgáló rendszer volt, hanem egy állami deklarációk útján meghatározott közhatalomgyakorlási mód¹⁴. Éppen ezért a *Rechtstaat* nem a praktikum és a társadalmi igény szülötte, hanem a korabeli államelmélet, jogelmélet eredményeit felhasználó állam (uralkodó) által elfogadott érték. A brittől eltérően a német (porosz) társadalom alapvető szervező elve nem a kormányzat (*Government*) és a társadalom (mint *civil society*, vagyis a közhatalommal nem bíró személyek csoportja) közötti szembenállás, hanem az állam (*Staat*) és a polgárok (minden olyan személy, aki a politikától távol áll) elkülönülése. A *Rechtstaat* kialakulásának iránya némelyest fordított volt a brithez képest: nem a társadalom harcolta ki a jogállamiságot, amelyet aztán a kormányzat/uralkodó elismert, hanem az állam biztosította azt polgárai számára. A XIX. század eleji német jogirodalom a következő tartalmi elemeket tekintette a *Rechtstaat* részének: (i) az állam céljainak és feladatainak korlátozása megfelelő jogelvek, jogintézmények és eljárások révén¹⁵; (ii) észjogi elvek mentén szervezett állam, amelynek alapja egy írott alkotmány; (iii) alapvető államszervezeti elvek tiszteletben tartása, így a bírói függetlenség, a felelős kormány, a jogbiztonság, a népképviselés elve; és (iv) a jog uralma.

Láthatjuk, hogy a német (porosz) *Rechtstaat* kevésbé az eljárásjogi garanciákat, mint inkább államszervezeti és materiális rendelkezéseket tartalmaz. Az eltérés ugyanakkor csupán a kiegészítő elemeket érinti. A *Rechtstaat* belső magja megegyezik a *Rule of Law* belső magjával: az állami túlhatalom és magáncélú közhatalomgyakorlás korlátozásával.

¹⁴ SZILÁGYI 2016

¹⁵ TAKÁCS, SZIGETI 2004. 171-178.

2. A formális és a materiális jogállamiság koncepciója

Ha áttekintjük a formális és a materiális jogállamiság koncepcióit, ugyanezt a mintát felfedezhetjük. A formális jogállamisági koncepciót követő jogrendszerek értelmezése szerint a jogállam olyan állam, amelyben a jogalkotó és a végrehajtó hatalom törvény által behatárolt körben cselekszik¹⁶. A formális jogállamiság követelménye teljesül, ha a jogalkotói döntéseket megfelelő formában kibocsátott alaki jogforrás tartalmazza, függetlenül annak tartalmától; a végrehajtó hatalom, illetve a teljes államszervezet e jogszabályi kereteken belül működik. A kibocsátott norma tartalmi sajátosságai szempontjából a formális koncepció nem állít kritériumokat, megelégszik a kibocsátás és normativitás alaki szempontjainak teljesítésével. A jogalkotó a norma tartalmát a formai szabályok tiszteletben tartásával tetszése szerint módosíthatja: *„[a] jogállamiság értékét teljesíti az az állam, amelynek jogszabályai ugyan erkölcsileg támadhatók, de a jogállamiság formai követelményeinek megfelelnek.”*¹⁷ A formális jogállamiság mind a jogalkotás (törvényhozás), mind a végrehajtás vonatkozásában a formális eljárási szabályok megtartásával teljesítettnek tekinti követelményeit¹⁸: a jogalkotási szabályok megtartása, a polgárok számára előrelátható szabályozás (vagyis a visszamenőleges jogalkotás tilalma), a végrehajtó hatalom (vitatott, hogy szubsztantív vagy formális értelemben vett¹⁹) önkényességének tilalma²⁰.

A materiális jogállamiság koncepciója továbbmegy a formális értelmezésen, és olyan standardot határoz meg, amely a kibocsátott

¹⁶ CARP 2014. 2.

¹⁷ CRAIG 1997. 2.

¹⁸ SZANISZLÓ 2017. 426.

¹⁹ *„Nincs kétség afelől, hogy Dicey által használt fogalom szubsztantív jelentéssel is bírhat. Ez különösen igaz az >>önkényesség<< fogalmára.”* CRAIG 1997. 3.

²⁰ Fontos felhívni a figyelmet, hogy a formális jogállamiság koncepciója nem meghaladott elmélet, sőt napjainkban is léteznek olyan (valódi) jogállami jogrendszerek, amelyek nem a materiális, hanem (döntően) a formális koncepció szerint szervezik a jogrendszer működését. A jogirodalomban vannak olyan elméletek, amelyek szerint a posztliberális társadalomban (vagyis napjaink társadalmában) a korábban ismert általános szervező elvek felbomlásával, a materiális jogállamiság értéke is elveszíti legitimáló erejét. Ezen elméletek alapján a XX. század materiális jogállamaiban a jogállamiság értéke a társadalmi egyenlőtlenségeket hatékonyan el tudta fedni és legitimálni volt képes a jóléti rendszerek működését. Ebben a (liberális) társadalomban több társadalmi csoport élt egymás mellett, eltérő érdekekkel, de egyik csoport sem volt képes domináns szerepre törni. A materiális jogállamiság pedig az ilyen diverz társadalmi rétegződésű társadalmak felett szervezett állam pártatlan és személytelen működését volt hivatkozott biztosítani. A liberális társadalommal ellentétben a posztliberális társadalmakban e pártatlan és személytelen közhatalomgyakorlás veszélybe került, mivel az állam a gazdasági élet egyre nagyobb szejletének irányítójává vált, így a jogalkotás jellege is alapjaiban változott meg. Másrészt a jogalkotás is veszített magánérdeken felülemelkedni képes erejéből a megerősödő csoportérdekek miatt. Egy ilyen posztliberális társadalom jogrendszere a formális jogállamiság koncepcióját követi (döntően), az általános társadalmi igazságosság igényét nem tagadja, de nem is várja el feltétlenül a jogalkotástól és a jogalkalmazástól. (CRAIG 1997. 6-7.)

norma tartalmára nyújt iránymutatást, tartalmi meghatározást²¹: „[a] jogállamiság értéke abban az esetben érvényesül, ha a joganyagot megfelelően és tartalmával összeegyeztethetően ültetik át [a nemzeti jogrendszerbe].”²² Ennek alapja a jog belső erkölcsösségének tana²³, azon elvárás, amelynek értelmében a jogalkotó nem módosíthat a normán tetszése szerint, ugyanis a normának, így magának az államnak is egyes minimális tartalmi/erkölcsi követelményeket teljesítenie kell²⁴: „[a] >>jogállamiság”<< magába foglalja azt az erkölcsi parancsot, hogy a jognak nem csupán a formai és intézményi követelményeknek kell megfelelnie, hanem lényegét tekintve igazságosnak kell lennie.”²⁵ E standard értelmében a materiális jogállam a következő szempontoknak kell, hogy eleget tegyen²⁶: (i) a hatalmi ágak elválasztása, amelynek segítségével a totális hatalom kialakulása megakadályozható és az egyéni szabadság garantálható²⁷; (ii) a bírói függetlenség elve²⁸; (iii) az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés és a törvény előtti egyenlőség²⁹; (iv) a jogbiztonság elve, különös tekintettel a végrehajtó hatalom önkényének tilalmára, a visszaható hatályú jogalkotás tilalmára és az arányosság elvére³⁰; (v) a kiszámítható és előrelátható jogalkotás³¹; (vi) a jogalkotás megismerhető és átlátható eljárási szabályai (demokratikus jogalkotási folyamat)³²; (vii) az alapvető szabadságjogok/emberi jogok

²¹ PEERENBOOM 2002. 4.

²² SLAPIN 2015. 630.

²³ A jogtudomány egyes képviselőinek álláspontja, hogy a jog és az erkölcs azonos forrásból ered, ugyanis mindkettő az emberi – társas – viselkedés keretek közé szorítására irányul. Ugyakkor míg a jogi rendelkezések közhatalom útján kikényszeríthetők, addig az erkölcsi előírások nem. Ebből következően a jogtudomány e képviselői (lásd különösen CRAIG 1997. 7-8.) állítják, hogy a jog és az erkölcs szoros kapcsolatban áll: a jogi rendelkezések normatív erővel felruházott erkölcsi rendelkezések, másként fogalmazva a jog erkölcsi megalapozással bíró normatív rendelkezés. Lásd ALEXANDER és SHERWIN 2001. 1184.

²⁴ TAKÁCS, SZIGETI 2004. 171-178.

²⁵ ZANGHELLINI 2016. 9.

²⁶ Az Európai Unióról szóló Szerződés 2. cikkében foglalt jogállamiság értéke a materiális, demokratikus jogállamiság koncepcióját követi. Ezt támasztja alá az Európai Unió Bírósága joggyakorlata, illetve az Európai Bizottság korábbi alelnökének nyilatkozata is: „[a] jogállamiság alatt mi azt értjük, hogy a jogszabályokat úgy alkalmazzák és úgy hajtják végre (...), hogy azok valódi tartalmát, mögöttes jogpolitikai elveit és az alapját képező alapjogokat is megfelelően érvényesítik, mivel ezek minden jogszabály lényegét képezik. A jogállam egy olyan rendszer, amelyben senki nem áll a jog felett, sem a kormányzat, sem valamely hivatalnok, sem cég; a jogállamiság a törvény előtti egyenlőség rendszere. A méltányos elbánás és a tisztességes eljáráshoz való jog érvényesülése szintén a jogállamiság része. Biztosítékul szolgál arra, hogy idegen érdek alapján a joggal nem élnek vissza, illetve visszamenőlegesen nem módosítják a jogszabályokat. A jogállamiság lényege, hogy az igazságosságot független bíróság biztosítja, amely eljárása során pártatlan. Végezetül a jogállam olyan rendszer, amely az igazságosságnak nem csupán megfelel, hanem törekszik is arra, hogy igazságosnak látszódjon, hogy ezáltal valamennyi polgár bizalmát elnyerje.” LÓPEZ GARRIDO és LÓPEZ CASTILLO 2019. 11.

²⁷ TAMANAHA 2004. 35.

²⁸ 46/87. sz. és 227/88. sz. Hoechst kontra Bizottság egyesített ügyben hozott ítélet, EU:C:1989:337, 19. pont

²⁹ C-174/98. P. és C-189/98. P. sz. Hollandia és Van der Wal kontra Bizottság egyesített ügyben hozott ítélet, EU:C:2000:1, 17. pont

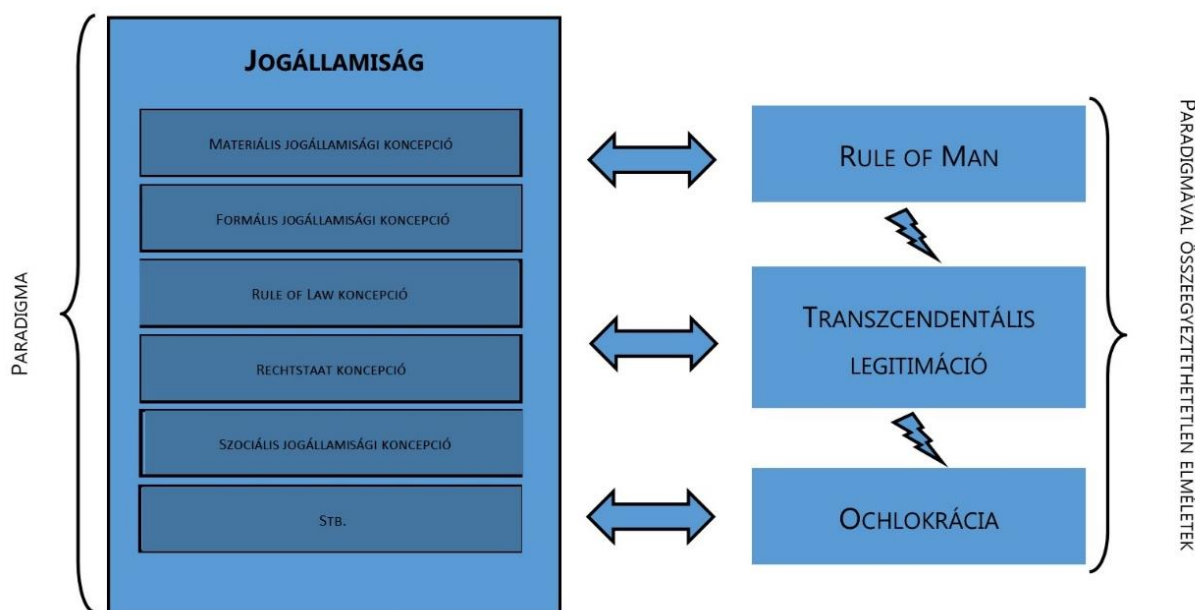
³⁰ ROOS 2008. 4.

³¹ 212-217/80. sz. Amministrazione delle Finanze dello Stato kontra Salumi egyesített ügyben hozott ítélet, EU:C:1981:270, 10. pont

³² C-496/99 P. sz. Bizottság kontra CAS Succhi di Frutta ügyben hozott ítélet, EU:C:2004:236, 63. pont

garantálása; (viii) az arbitrárius végrehajtó hatalomgyakorlás tilalma (Dworkin értelmezése szerint a polgárokkal szemben a végrehajtó hatalom csak direkt törvényi parancs esetén írhat elő kötelezettséget)³³; (ix) a jog morális megalapozottsága (amely szerint a jogszabályok elsődlegesen erkölcsi kötelezettségek jogi formába öntve)³⁴; végezetül (x) Sir John Laws megállapítása szerint: az igazságosság elve³⁵. A formálissal ellentétben a materiális jogállamiság dinamikus terminus, amit számos tényező befolyásol (pl. kulturális sajátosságok, szervezeti kérdések, állampolgári szerepvállalás)³⁶, és nem a jogállamiság értékének formális követésére, hanem a jog- és intézményrendszer alapjának jogállami értékeken nyugvó felépítésére helyezi a hangsúlyt.

A formális és materiális jogállamiság napjaink két kiemelt jogállamisági koncepciója. De vajon paradigmáknak (Mannheim megfogalmazása szerint „nézetrendszereknek”, „nézetszerkezeteknek”³⁷) is tekinthetők-e, amelyek között összeegyeztethetetlen ellentét és harc van, vagy sikerül alátámasztanunk kiinduló hipotézisünket, miszerint maga a jogállamiság a paradigma és ehhez képest az egyes jogállamisági koncepciók csupán a paradigma kiegészítő elemeinek módosítása révén keletkezett altípusok?

2. ábra - A jogállamiság mint paradigma és a paradigmával összeegyeztethetetlen egyes elméletek

³³ CRAIG 1997. 7-8.

³⁴ Uo.

³⁵ CRAIG 1997. 9.

³⁶ *Promoting the rule of law in the European Union*, FRA Symposium Report, Vienna, 7 June 2013, 7. p.

³⁷ FEHÉR, BÉKÉS 2005. 59.

III. A jogállamiság mint paradigma

Thomas Kuhn megállapítása szerint a paradigma igazolt ismeretek (eljárási szabályok, fogalmak) és elméletek (kutatási irányok és interperszonális kutatást könnyítő elemek) összessége, amelyen belül a normál kutatás zajlik, és amely paradigmán belül a kutatásnak rögzített szabályai vannak. E szabályok követésével eredményt lehet elérni³⁸. A következőkben áttekintjük Thomas Kuhn paradigmákról szóló fontosabb megállapításait, és alkalmazzuk azokat a jogállamiság értékére.

<p>összeegyeztethetlenség</p>	<p>Kuhn paradigma tana szerint az egyes paradigmák nem összeegyeztethetők, nem összemérhetők egymással. Nincs olyan közös elem, amely mentén összehasonlíthatók lennének, ezáltal nem is értékelhetők egymás vonatkozásában „jobbnak” vagy „rosszabbnak”.</p> <p>Az egyes jogállamisági koncepciók egymással összeegyeztethetők és összemérhetők. Az egyes jogállamisági koncepciók egymáshoz képest nem elszigeteltek, közöttük vita és szimbiózis elképzelhető. A kiegészítő tartalmi elemek keveredése révén kialakulhat több jogállamisági koncepció felhasználásával egy harmadik, speciálisan egy adott jogrendszer számára ideális koncepció (pl. Dél-Afrikai Köztársaságban³⁹). Vagyis a jogállamisági koncepciók nem képezhetnek önálló paradigmákat. Ugyanakkor a jogállamiság és pl. a <i>Rule of Man</i>⁴⁰ államszervezeti elvei között nincs kapcsolódó pont, ugyanis a <i>Rule of Man</i> alternatíva szerint működő államok jellemzője a jogállamiság teljes hiánya. A paradigmát a jogállamiság képezi, amelyhez képest összeegyeztethetetlen és vele kibékíthetetlen ellentétben állnak alternatívái (a példa szerint a <i>Rule of Man</i>).</p>
--------------------------------------	---

³⁸ KUHN 2002. 24-25.

³⁹ BLAAU 1990.

⁴⁰ A *Rule of Man* a karizma vagy erőszak útján fenntartott egyszemélyi vagy csoporturalom, amely közhatalomgyakorlási forma. A *Rule of Man* lényege, hogy egy abszolút hatalommal rendelkező személy (illetve a körülette kiépült hatalmi centrum) egyedi meglátásainak, kiszámíthatatlan „szeszélyeinek”, magánérdekeinek megfelelően gyakorolják a közhatalmat (CHESTERMAN 2008. 5.).

<p>normál tudomány területe</p>	<p>Kuhn tanítása szerint a normál tudomány a paradigmán belül alakul ki⁴¹.</p> <p>A jogállamisággal foglalkozó tudomány képviselői ugyanazt a normál tudományt végzik; nincs külön normál tudománya az egyes jogállamisági koncepcióknak (lásd pl. International Bar Association, World Justice Project vagy a Centre for European Policy Studies általánosságban a jogállamiság körében, nem pedig kizárólag egyes koncepciókra vonatkozóan végzik a kutatásaikat). Vagyis a paradigma e szempontból is maga a jogállamiság, nem pedig az egyes koncepciók.</p>
<p>paradigma-váltás</p>	<p>Egy paradigma válságba kerül, mivel az alapját megkérdőjelező anomália megoldására nem képes. Ilyenkor az anomáliára választ adni képes új paradigmajelölt – amennyiben átveszi a régi paradigma helyét – válik paradigmává és a normál tudomány alapjává. A paradigmaváltással a régi paradigma eltűnik⁴².</p> <p>Amennyiben fenntartjuk kiinduló hipotézisünket, úgy a jogállamisági koncepciók váltakozásai nem tekinthetők paradigmaváltásnak. Amikor egy jogállamisági koncepció olyan anomáliával találja szemben magát, amelyre nem tud megoldást kínálni, akkor a kiegészítő tartalmi elemek módosításával a jogrendszer/jogalkotó/alkotmányozó változtat a jogállamisági koncepción, ahogyan az történt pl. az autoriter „jogállam” esetében a Német Császárság megszűnését követően a Weimari Köztársaság (demokratikus jogállam) kikiáltásával. A jogállamisági koncepciók változása nem jelenti magának a jogállamiságnak, a jogállamiság belső magjának a kudarcát. Lakatos</p>

⁴¹ „A >>normál tudomány<< vagy más néven a rejtvényfejtés jelenti a főszabályt az elfogadott elméleti keretrendszerben, míg a >>forradalmi tudomány<< vagy másként fogalmazva a >>paradigma<< leváltása a tudománytörténet kivételes pillanata, amely az ismétlődő cáfolatok és halmozódó anomáliák eredménye.”
BLAUG 1975. 402-403.

⁴² KUHN 2002. 150-161.

	<p>szavaival: nem jelenti a jogállamiság „heurisztikus erejének” megszűnését⁴³, továbbá úgyszintén nem jelenti a korábbi jogállamisági koncepció eltűnését⁴⁴.</p> <p>A fentebb kifejtettek alapján egyértelmű, hogy paradigmaváltás a jogállamiság alternatívái, illetve a jogállamiság között ment/megy végbe. Ilyen paradigmaváltást fedezhetünk fel a nagy francia forradalomban (transzcendentális/ dinasztikus legitimáció megszűnése⁴⁵), vagy akár a II. világháborút követő Németországban (<i>Rule of Man</i> helyett szociális jogállam⁴⁶).</p>
--	--

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a paradigma a jogállamiság értéke. A jogállamiság értéke szerint szervezett államok kialakulása paradigmaváltás eredményeként történt úgy, hogy a korábbi államszervezeti elv (pl. dinasztikus legitimáció) a felmerült és a rendszer alapjait megkérdőjelező problémákra (pl. polgárság igényei) nem tudott választ adni, így helyét átadta egy új paradigmának, egy új érték mentén szervezett államszervezeti rendszernek, a jogállamnak.

A jogállamiság értéke rendelkezik belső maggal és rendelkezik kiegészítő tartalmi elemekkel. A kiegészítő tartalmi elemek az adott földrajzi, időbeli, jogrendszerbeli igényeknek megfelelően módosíthatók és társadalmi elvárásokhoz igazíthatók. Ennek eredményeként jönnek létre a jogállamisági koncepciók, amelyek ugyanakkor minden esetben és változatlan formában magukban hordozzák a jogállamiság belső magját. Az a koncepció, amelyik a belső magot megtagadja, nem tekinthető tényleges jogállamnak (pl. „nemzetiszocialista jogállam”).

IV. Egy másik értelmezés

A fentiekkel ellentétben érvelni lehet azon álláspont mellett is, amelyik a jogállamiság két fő koncepciója, vagyis a formális és a materiális jogállam közötti váltást paradigmaváltásként értékeli⁴⁷. Ennek megfelelően a formális és a materiális jogállamiság egy-egy paradigmát alkot, a többi

⁴³ BLAUG 1975. 408.

⁴⁴ BLAUG 1975 402-403.

⁴⁵ HOLMES 1982. 165.

⁴⁶ A paradigmaváltás egyik szemléletes eseménye a Radbruch-i formula alkalmazása volt, amelynek segítségével megfosztották a Rule of Man (politikai megfontolásból „nemzetiszocialista jogállamnak” is nevezett rendszer) jogszabályait autoritásuktól.

⁴⁷ Lásd liberális társadalmak átalakulása poszt-liberális társadalmakká (CRAIG 1997. 6-7.).

jogállamisági koncepció pedig e paradigmák köré csoportosul a döntően jogpozitivistá vagy természetjogi elemeik révén.

Ez az érvelés ugyanakkor két szempontból is támadható álláspontunk szerint:

(1) Igaz a formális jogállam koncepciójára, hogy *„[k]étségkívül korlátozza a közhatalmat, de ugyancsak korlátozza a közhatalomgyakorlás helyes módját. Formailag ugyan egyenlőséget teremt, amely nem elhanyagolható előnye, de egy lényegi egyenlőtlenség kialakulásához is hozzájárul azzal, hogy radikálisan elválasztja a jogot a politikától, (...) az eljárást annak eredményétől. Az eljárásjogi egyenlőség hangsúlyozása révén lehetővé teszi a csalárd, számító és tehetős személyek számára tartalmának manipulálását.”*⁴⁸ A manipulálásra való alkalmasság ugyanakkor nem jelenti, hogy a formális jogállam koncepciója ne ugyanazt a célt szolgálná, mint a materiális jogállamkoncepció. A formális jogállamkoncepció álláspontunk szerint ugyanazon belső maggal bír, ugyanolyan erkölcsi mérce mentén kidolgozott. A formális jogállam lényege nem az előírt formai és eljárásjogi garanciák megtartása, hanem az alapul fekvő szubsztanciális és erkölcsi kötelezettség teljesítése. Ugyanis – ahogyan Trevor Allan fogalmaz – *„[a] formális jogállamiság koncepciója igenis az erkölcsi autonómia szubsztanciális követelményére épül”*⁴⁹.

(2) A materiális jogállamkoncepció XX. századi elterjedésével a formális koncepció nem tűnt el, ugyanúgy a normál tudományos kutatás része maradt. Mi több, tekintettel arra, hogy a materiális jogállam koncepciója is kritika tárgya lehet, a formális jogállam koncepciója, illetve egyes tartalmi elemei számos jogrendszer részét képezi⁵⁰. A materiális jogállam koncepciójával szembeni egyik legfontosabb kritika, hogy lehetőséget enged olyan értelmezésnek, amely alapján az állami feladatok és célok – a közhatalom gyakorlása – pozitív jog által nem konstatált elvek és értékek mentén is behatárolttá válik. Ez természetesen elsődlegesen pozitív jellemző, mert a jogalkotás és közhatalomgyakorlás tartalmát behatárolják pl. az Európai Unió általános jogelvei, értékei vagy nemzetközi szokásjog elemei. Ugyanakkor az ilyen pozitív és tételes jogi rendelkezést nélkülöző korlátozás könnyen önkényes értelmezésekhez és a jogbiztonság elvének aláásásához vezethet⁵¹. Ez azt eredményezi, hogy

⁴⁸ HORWITZ 1977. 566.

⁴⁹ CRAIG 1997. 9-10.

⁵⁰ Ehelyütt szintén említhetjük azt az elméletet, amely szerint a posztliberális társadalmakban döntően a formális jogállamiság koncepciója érvényesül.

⁵¹ Az önkényes értelmezések, prekonceptiók mentén értelmezett joganyaghoz lásd különösen CONNOLLY 2014.

napjaink jogrendszerében a materiális és a formális jogállamiság elemei együtt alkalmazandók. A formális és materiális jogállamisági koncepciók együttélésének kiemelt példája az Európai Unió kettős alkotmányos rendszere.

A magyar tagállam alkotmányos rendszere a rendszerváltozást követően, illetve napjainkban is alapvetően a formális jogállamiság értékét vallja magáénak⁵². Ugyanakkor az Európai Unió alapjogvédelmi/jogállamiságvédelmi rendszerei – a korábban említetteknek megfelelően – a materiális jogállamiságot követik⁵³. Az Európai Unió kettős alkotmányos rendszere lehetőséget teremt arra, hogy amennyiben a magyar tagállami – alapjaiban – formális jogállamiság nem szolgálná maradéktalanul a belső mag által konstatált jogpolitikai célt, úgy az Európai Unió (illetve részben az Európa Tanács) jogállamiságvédelmi rendszere materiális kontrollt biztosíthat a tagállami hiányosságokkal szemben⁵⁴. Ugyan a szupranacionális jogállamiság védelmi rendszere még igazán kezdetleges formájában létezik csupán, de erről szólnak a lengyel és a magyar tagállamokkal szemben megindított 7. cikk szerinti eljárások, illetve ennek talaján áll részben a jelenleg még jogszabálytervezet formájában létező költségvetési felügyeleti eljárás⁵⁵.

⁵² Lásd különösen az Alkotmánybíróság 56/1991. (XI. 8.) AB határozatát, illetve 9/1992. (I. 30.) AB határozatát, amelyek alapján az Alkotmánybíróság egyértelműen a formális jogállamiság koncepcióját tekintette követendőnek: „(...) a jogállamiság egyik alapvető követelménye, hogy a közhatalommal rendelkező szervek a jog által meghatározott szervezeti keretek között, a jog által megállapított működési rendben, a jog által a polgárok számára megismerhető és kiszámítható módon szabályozott korlátok között fejtik ki a tevékenységüket.” 56/1991. (XI. 8.) AB határozat, Indokolás III. fejezet 1. bekezdés.

⁵³ PECH 2012. 8.

⁵⁴ Az Európai Unió kettős alkotmányos rendszerének részét képező uniós alkotmányos rendszer (föderatív szint) nem csupán védelmet képes nyújtani a tagállami alkotmányos rendszer hiányossága esetén, hanem szűk körben képes meghatározott jogterületek mögöttes alkotmányos rendszerét és jogállamisági értékrendszerét szolgáltatni. Ilyen jogterület tipikusan az adatvédelem területe: 2018. május 25. napjától kezdődően az általános adatvédelmi rendelet (GDPR) közvetlenül alkalmazandó valamennyi tagállamban. A rendeleti jogalkotás és az általános tárgyi hatály azt eredményezik, hogy adatvédelem területén az Unió által alkotott jogtól eltérő kiegészítő nemzeti jogszabály nem létezhet, kizárólag abban az esetben, ha az uniós jogszabály azt kifejezetten megengedi. Az adatvédelem területét egységesen szabályozó GDPR mögöttes alkotmányos és alapjogi rendszerét az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés és az Európai Unió Alapjogi Chartája alkotja, amelyek az Európai Unióról szóló Szerződés 2. cikkében foglalt jogállamisági értékrendszer keretében alkalmazandók. Tekintve, hogy autonóm tagállami jogalkotásra az adatvédelem területén nincs lehetőség, az uniós jogszabály mögöttes jogállamisági értékrendszerét pedig a Szerződésekben nyeri, a tagállami adatvédelmi hatóságok eljárásaik során is az uniós jogállamiság értékére, nem pedig a tagállami értékrendszerre kötelesek figyelemmel lenni, függetlenül attól, hogy e hatóságok szervezeti létüket a tagállami alkotmányokból nyerik. „Az új Rendelet eredményeként a tagállami hatóságok egyre inkább >>európaivá<< váltak, ugyanakkor ezzel egyszerre az uniós jog és a nemzeti jog közötti résbe szorultak.” Lásd részletesebben GIURGIU és LARSEN 2016. 352.

⁵⁵ Az Európai Bizottság által javasolt, a költségvetési eljáráshoz kapcsolódóan lefolytatott jogállamiságvédelmi eljárás (jelen tanulmányban: költségvetési felügyeleti eljárás) az Európai Unió jogrendszerében eddig létező, illetve részben alkalmazott jogállamiságvédelmi eljárásokhoz képest annyiban jelentene újdonságot, hogy az általános jogállamisági kritérium helyett tételesen meghatározott – a jogállamiság értékének tartalmi elemét képező – követelmények teljesítését kérnék számon a tagállamokon. A 7. cikk szerinti eljárás (illetve a 7. cikket megelőző eljárás) politikai érdekvényesítéstől nem mentes, bonyolult eljárás, így tényleges és hatékony alkalmazása inkább elméleti lehetőség. Ugyanakkor a költségvetési felügyeleti eljárás

Az Unió értékvédelmi hatásköre Walter Hallstein megfogalmazása szerint elsődlegesen az Unió (illetve jogelődje) létrehozásának célját szolgálja: *„[a] Közösséget nem katonai erővel, vagy politikai nyomásra hozták létre. A Közösség létrejötté egy jogi aktushoz kötődik. A Közösség a jogállamiság értéke alapján működik, intézményei pedig bírósági felülvizsgálat hatálya alá tartoznak. A korábbiaktól eltérően a hatalom gyakorlása, a hatalom manipulására tett kísérletek, a hatalmi egyensúly politikája, a hegemonia iránti vágy és a szövetségi rendszerek viszálya helyett most először a jog uralkodik felettünk. Az Európai Gazdasági Közösség egy jogközösség..., mivel célja, hogy a jog uralmát szolgálja.”⁵⁶*

A fentiekben kifejtettek alapján az egyes jogállamisági koncepciók paradigmaként való elfogadottsága nehezebben érvelhető álláspont. Az a körülmény, hogy a jelen tanulmány elsődlegesen a jogállamiság paradigma jellege mellett érvel, nem jelenti, hogy az ezzel ellentétben kifejtett észrevételek ne eredményezhetnék érvelésünk cáfolatát.

V. Összegezés

A jelen tanulmány arra kereste a választ, mit tekinthetünk paradigmának: a jogállamiság értékét vagy az egyes jogállamisági koncepciókat? Amennyiben a jogállamiság értéke a paradigma, úgy szükségképpen kell léteznie olyan „kemény magnak” (belső magnak), amely közös az egyes koncepciók esetén. A tanulmánnyal elérni kívánt cél, hogy meghatározzuk e belső mag tartalmát, vagyis azt, hogy mi is a jogállamiság.

A tanulmányban felhasználva Lakatos Imre, Karl Mannheim és Thomas Kuhn elméleteit, arra a következtetésre jutottunk, hogy az egyes jogállamisági koncepciók eltérő gondolati rendszerek (különböző történelmi, földrajzi és egyéb sajátosságok) mentén keletkeztek, így tartalmi elemeik között eltérések tapasztalhatók. Ugyanakkor mégis rendelkezik mindegyik koncepció olyan belső maggal, amely vitathatatlan és feltétel nélkül elfogadott valamennyi koncepció által. Ez a belső mag adja meg a jogállamiság értékének igazi jelentését: *„a jogállam olyan rendszer, amelyben a jog érdemi korlátozást jelent az állam és az*

sem mentesíthető teljesen a politikai befolyás vádjától, de a gazdasági integráció vonalán erősített értékvédelem nagyobb sikerrel járhat, mint a tisztán politikai jellegű 7. cikk szerinti eljárás. Az új költségvetési felügyeleti eljárás próbál elszakadni a korábbi jogállamiságvédelmi gyakorlattól akként, hogy általános jogállamisági kritérium helyett, több konkrét rendelkezést és hozzájuk kapcsolódó diverz jogkövetkezmenyi rendszert határoz meg. Lásd részletesebben COM 2018/0136 (COD) *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the protection of the Union's budget in case of generalised deficiencies as regards the rule of law in the Member States*

⁵⁶ VON DANWITZ 2014. 1312-1313.

uralkodó elit minden egyes tagja számára”⁵⁷ a közhatalom gyakorlása során, és amely megakadályozza, hogy a közhatalmat az uralkodó elit tagjai magánérdekből használják fel⁵⁸. Az már az adott jogrendszer sajátosságaitól függ, hogy ezt az értéket miként érvényesíti.

Felhasznált irodalom

ALEXANDER, Larry, SHERWIN, Emily: *The Rule of Rules. Morality, Rules and the Dilemmas of Law*, Duke University Press, London (UK), 2001.

BENEDEK András (szerk.): *Lakatos Imre tudományfilozófiai írásai – a racionalizmus szenvedélye*, Atlantisz Kiadó, 1997.

BERKOWITZ, Roger (2004) Error-Centricity, Habeas Corpus, and the Rule of Law as The Law of Rulings. *Louisiana Law Review*, Vol. 64.

BLAAU, Loammi C. (1990) The Rechtstaat idea compared with the Rule of Law as a paradigm for protecting rights. *Africal L.J.* 76.

BLAUG, Mark (1975) Kuhn versus Lakatos, or paradigms versus research programmes in the history of economics. *HOPE* Vol. 7. No. 4.

CARP, Radu (2014) The Struggle for the Rule of Law in Romania as an EU Member State: The Role of the Cooperation and Verification Mechanism. *Utrecht Law Review*, Vol. 10, Issue 1.

CHESTERMAN, Simon (2008) An International Rule of Law? In: *New York University Public Law and Legal Theory Working Papers*, 56(2).

CONNOLLY, Anthony J. (2014) Judicial concept acquisition: an analytical framework. *UCL Journal of Law and Jurisprudence*, Volume 3.

CRAIG, Paul P. (1997) Formal and substantive conceptions of the rule of law: an analytical framework. *Public Law*.

VON DANWITZ, Thomas (2014) The Rule of Law in the Recent Jurisprudence of the ECJ. *Fordham International Law Journal*, Vol. 37 Issue 5.

DICEY, Albert Venn: *Bevezetés az angol alkotmányjogba*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata, 1902.

FEHÉR Márta, BÉKÉS Vera: *Tudásszociológia szöveggyűjtemény*, Typotex Kiadó, Budapest, 2005.

⁵⁷ PEERENBOOM 2002. 2.

⁵⁸ „Jeffrey Jowell álláspontja szerint a jogállamiság materiális koncepciójának eredete alapvetően abból a szükségszerűségből ered, hogy a nem kívánatos kormányzati magatartások számára gátat szabjon.” CRAIG 1997. 12.

GIURGIU, Andra és LARSEN, Tine A (2016) Roles and Powers of National Data Protection Authorities. Moving from Directive 95/46/EC to the GDPR: Stronger and More 'European' DPA as Guardians of Consistency? *European Data Protection Law Review*, 3/2016.

HOLMES, Stephen (1982) Legitimacy and illegitimacy in post-revolutionary France. *Political Theory*, Vol. 10., No. 2.

HORWITZ, Morton J. (1977) The Rule of Law: An Unqualified Human Good? *Yale Law Journal*, Vol. 86., Issue 3.

KUHN, Thomas: *A tudományos forradalmak szerkezete*, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

LONGINO, Helen E. (2002) Science and the Common Good: Thoughts on Philip Kitcher's Science, Truth, and Democracy. *Philosophy of Science*, 69 (December 2002).

LÓPEZ GARRIDO, Diego, LÓPEZ CASTILLO, Antonio: *The EU framework for enforcing the respect of the rule of law and the Union's fundamental principles and values*, European Parliament Policy Department for Citizen's Rights and Constitutional Affairs, Brussels, 2019

MANDLER, John P. (1991) Habeas Corpus and the Protection of Human Rights in Argentina. *Yale Journal of International Law*, Vol. 16., Issue 1.

MAUTHE, Barbara (2006) Public law, knowledge and explanation: a critique on the facilitative nature of public law analysis. *International Journal of Law in Context*, Volume 2, Issue 4.

PECH, Laurent (2012) Rule of law as a guiding principle of the European Union's external action. *Cleer Working Papers*, 2012/3.

PEERENBOOM, Randall: *China's Long March Toward Rule of Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

Promoting the rule of law in the European Union, FRA Symposium Report, Vienna, 7 June 2013

ROOS, Stefanie Ricarda: *The „Rule of law“ as a requirement for accession to the European Union*, Rule of Law program, Konrad Adenauer Stiftung, 2008.

SLAPIN, Jonathan B. (2015) How European Union Membership Can Undermine the Rule of Law in Emerging Democracies. In: *West European Politics*, Vol. 38, No. 3.

SZANISZLÓ Krisztián (2017) Államszervezeti fogalmak útvesztőjében. Jogállamiság népszuverenitás – egy lehetséges értelmezés. *JURA*, (2).

SZILÁGYI Péter előadása, Budapest (2016. március 10.): *A jogállam eszme változásai a XX. század első felében*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar.

SZIRBIK Gabriella (2007) A tudásfüggő társadalom tudása (Az erős program). *Acta Sana*, (2).

TAKÁCS Péter, SZIGETI Péter: *A jogállam jogelmélete*, Napvilág Kiadó, 2004.

TAMANAH, Brian Z.: *On the Rule of Law. History, Politics, Theory*. Cambridge University Press, Cambridge (UK), 2004.

ZANGHELLINI, Aleardo (2016) The Foundations of the Rule of Law. *Yale Journal of Law & the Humanities*, Volume 28 Issue 2.

The inner core of the value of Rule of Law Summary

Present study is to answer the following question: which one shall be considered to be paradigm, the value of Rule of Law or the different concepts of the Rule of Law? In case we presume that the Rule of Law as a whole is the paradigm, than there shall definitely be an inner core for this value which is common to all concepts of Rule of Law. Present study applies the theories of Imre Lakatos, Karl Mannheim and Thomas Kuhn to conclude that the different concepts of Rule of Law were developed under unique (historical, social etc.) circumstances, however these concepts all share an undisputed and unconditionally accepted common principle which is the true definition of Rule of Law.

Garai Nikoletta

Kriminológia Tanszék

Témavezető: Lévay Miklós, tanszékvezető egyetemi tanár

Ismételt és másodlagos viktimizációs kutatások a kriminológia területén

Tanulmányom a kriminológia tudományának területén zajló ismételt és másodlagos viktimizációs kutatások bemutatására vállalkozik. Témaválasztásomat a kérdéskör kiemelkedő társadalmi relevanciája és a hozzáférhető szakirodalom/kutatási eredmények viszonylagos szűkössége indokolja. A tanulmány legfőbb célja az volt, hogy részletes áttekintést nyújtsak a terület tudományos feldolgozottságáról, így kitérek az ismételt és másodlagos viktimizáció definiálására, a statisztikai adatokra, és a vagyoni és személy elleni erőszakos bűncselekménnyel kapcsolatos elméleti elgondolásokra, és ezen feltevések igazolására irányuló empirikus kutatási eredményekre.

Az ismételt viktimizáció és a másodlagos viktimizáció

A tanulmány a viktimológia egy kutatási területéről, az elsődleges viktimizációt követő viktimizációs formákról, vagyis az ismételt és másodlagos viktimizációra vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalomból készített elméleti összefoglalóról fog szólni. Azért ennek a kutatási témának a kifejtésére esett a választás, mert erről a két jelenségről talán nem áll rendelkezésünkre olyan kiterjedt ismeretanyag, mint a többi területről. Továbbá úgy vélem, hogy azért fontos ezzel a részterülettel foglalkozni, mert mindkettő megfelelő beavatkozási és prevenciós lehetőségeket rejt magában.

Definíciók

Az áldozattá válásnak három formáját különböztetjük meg, amelyek egymásra épülnek: *elsődleges*, *másodlagos* és *harmadlagos* viktimizáció. Az *elsődleges viktimizáció* az, amit a konkrét bűncselekmény okoz az áldozat életében. A *másodlagos viktimizáció* ezzel szemben az, ami a

bűncselekmény elszenvedése után történik az áldozattal, amikor különböző intézményekhez fordul segítség reményében (a családtól egészen az igazságszolgáltatásig), de szükségleteihez képest nem kap adekvát ellátást. Emellett még *harmadlagos* áldozattá válásról is beszélhetünk, ami a sértett médiának való kiszolgáltatottságából adódhat.

A fenti definíciókból következőleg *ismételt viktimizáció*¹ az áldozattá válás elsődleges szakaszában valósul meg, tehát nem összekeverendő a másodlagos, harmadlagos viktimizációval. Az ismételt viktimizációs kutatások² egyfelől azokkal az egyénnel foglalkoznak, akik életük során többször esnek áldozatul. E személyek csoportja eléggé nagyszámú, és jól elkülöníthető az áldozatokon belül,³ valamint fontos, hogy az elszenvedő ugyanaz a személy.⁴ A kutatások⁵ másfelől ismételten „áldozattá vált” célpontokkal (például: jármű, lakóház, üzletsor, stb.) is foglalkoznak. Itt is kritérium, hogy hasonló típusú legyen a bűncselekmény és a célpont is ugyanaz legyen. Az ismételt viktimizáció mindkét esetben kb. egy éves perióduson belül kell, hogy megtörténjen. Az „időt” viszonylag rugalmasabban kezelik a kutatók, ugyanis vannak olyan irányzatok, amelyek évtizedeket, vagy akár életutakat is vizsgálnak, például a gyermekkori abúzus elszenvedői esetén gyakoriak a longitudinális felnőttkorig tartó vizsgálatok, vagy a felnőttkorban abuzáltak gyermekkora vizsgáló retrospektív kutatások⁶, vagy a partnerek közötti rendszeres erőszakot vizsgáló munkák.⁷ Az ismételt viktimizáció tulajdonképpen bűnmintázatnak tekinthető,⁸ hasonlóképpen mint a „*hot spots*”, amikor bizonyos területen koncentrálnak a bűncselekmények. Adott bűncselekmények esetén természetesen több mintázat is érvényesülhet.⁹

A *másodlagos viktimizációról* akkor beszélhetünk, ha az egyén elsődlegesen viktimizálódik egy bűncselekményben, és valamiféle segítséget kér. Ilyenkor először a hatóságokkal, a civil szervezetekkel, az egészségügyi létesítményekkel, az iskolákkal, a családtagokkal, a barátokkal, stb. kerül kapcsolatba. Ezeknek a közegeknek a nem megfelelő, nem értő viszonyulása a sokszor érzelmileg traumatizált áldozat újabb, másodlagos viktimizációjához vezethet. Ilyen nem

¹ Lynch, Berbaum & Planty, 2002, unpublished.

² Farrel, Philips & Pease, 1995, 384-399.

³ Ybarra & Lohr, 2002, 1-21.

⁴ Farrel & Bouloukos, 2001, 5-25.

⁵ Johnson, Bowers & Hirschfeld, 1997, 224-241.

⁶ Williams, 1994, 1167-1176, és Testa, Vanzile-Tamsen & Livingston, 2007, 52-60, és Widom, Czaja & Dutton, 2008, 785-796.

⁷ Mele, 2009, 619-624.

⁸ Farrel, Sousa & Weisel, 2001, 221-240.

⁹ Weisel, 2005, 1-80.

megfelelő viszonyulás például az áldozat hibáztatása. A másodlagos viktimizáció kérdése azért nagyon lényeges, mert ez ugyanolyan súlyos, vagy akár súlyosabb is lehet a primernél, elkerülése azonban elősegítené a hatóságokba, egyéb intézményekbe vetett általános társadalmi bizalom növekedését.¹⁰

Az ismételt viktimizáció jelenségét két módon közelíthetjük meg:¹¹ egy bizonyos terület bűnözési intenzitásának eloszlásának vizsgálata alapján, illetve a célpont jellemzőinek, viselkedésének, kapcsolatrendszerének alapján (ezen elmélet szerint a „célpont” lehet akár egy üzlet vagy motorkerékpár is, nem csak személy vagy személyek). Bármely változót is vizsgáljuk, ha egy bizonyos területen követtek már el bűncselekményt, vagy egy járművet már megrongáltak, vagy egy személy már bűncselekmény áldozatává vált, ez a legpontosabb megjósolója a későbbi viktimizációnak. (Ebből következik, hogy egy bűncselekményekkel gyakran sújtott területen élő, már bűncselekmény áldozatává vált személy újbóli viktimizációjának esélye hatványozott). Az ismételt viktimizációnak van még egy fontos objektív indikátora, mégpedig az idő.¹² A valószínű reviktimizáció időszaka is kiszámítható, mivel a későbbi cselekményeket általában a gyorsaság jellemzi. Bizonyos esetekben akár 24 órán vagy 1 héten belül megtörténik a következő bűncselekmény, ám az idő előre haladtával az esély arányosan csökken.¹³

Ha az előzetes viktimizáció a legjobb előrejelzője a következő bűncselekménynek, akkor a legjobb „terepe” a megelőzésnek is, ugyanis így az érintett szakemberek, szervezetek, hatóságok célzottan be tud(ná)nak avatkozni.¹⁴ Ez a célzott beavatkozás többféle lehet. Ha területi, dologi oldalról közelítjük meg a kérdést, akkor a környezeti kriminológia teoretikusai már számos designt kidolgoztak a terület bűncselekmény „mentesítése” érdekében: rendezett környezet, közvilágítás, jól beláthatóság, forgalmas utak, megfigyelők (rendőri, civil, kamerák), a célpont erősítése.¹⁵

Az áldozat oldala ennél valamivel összetettebb,¹⁶ ugyanis több dologra kell koncentrálnunk. Először is arra, hogy mi az oka annak, hogy valaki elsőre áldozat lesz? Erre választ adhat a rutin cselekvés elmélet,¹⁷ továbbá az áldozati tipológiák meghatározásai közül a „hajlamosító”

¹⁰ Görgényi & Zséger, 2016, 844-865.

¹¹ Farrel & Pease, 1997, 101-113.

¹² Spelman, 1995, 366-383.

¹³ Weisel, 2005, 1-80.

¹⁴ Weisel, 2005, 1-80.

¹⁵ Clarke, 1983, teljes könyv, és Weisel, 2005, 1-80.

¹⁶ Farrel & Pease, 1997, 101-113.

¹⁷ Podoletz, 2016, 233-251.

tulajdonságok (naivitás, sebezhetőség, izoláltság, időskor stb). Felmerülhet a kérdés, hogy ezek a tulajdonságok milyen szocializációs hatások közepette alakulnak, és hogyan játszanak össze például az időskorral. Fontos még, hogy lehetőleg minél előbb kiderüljön az elsődleges viktimizáció, éppen az előbb említett tényező miatt, hogy az áldozat rövid idővel a bűncselekmény eltelte után a legsebezhetőbb, ehhez természetesen elengedhetetlen a feljelentés. A feljelentési hajlandóság számos tényezőtől függ:¹⁸ sokan nem hisznek az elkövető kézre kerítésében, nem tartják a bűncselekményt elég súlyosnak, rossz tapasztalataik vannak az igazságszolgáltatási szervekkel, hosszú ideig tart a büntetőeljárás, félnek az elkövető bosszújától és nem szívesen kerülnek kapcsolatba a bűnügyi szervekkel. Ez különböző bűncselekményeknél más lehet, például egy betörést az egyén nagyobb hajlandósággal jelent be, mint egy nemi erőszakot.¹⁹ Ennek oka lehet az okozott sérelem természete és mélysége, valamint a hatóságok hozzáállása a kérdéshez,²⁰ ugyanis minél „kényesebb” és brutálisabb egy bűncselekmény, annál gyakoribb a másodlagos viktimizáció jelensége főként áldozathibáztatás formájában.²¹ Ez paradox helyzet, ugyanis az áldozathibáztatás például bántalmazott nők esetében már attól beindul, hogy ha a személy nem azonnal, hanem hetek, hónapok, évek elteltével jelenti be a bűncselekményt, de éppen a helyzet kényessége, a sokkos állapot és a hibáztatástól való félelem miatt nem mernek időben bejelentést tenni.²² A másodlagos viktimizáció csökkentése, ezáltal a társadalmi bizalom növekedése az ismételt viktimizáció megelőzésének egyik lehetséges és hatékony módja lehetne.

Kutatási eredmények

A következő néhány adat Weisel 2005-ös nemzetközi viktimizációs felméréséből származik. Az ismételt viktimizáció leggyakrabban az erőszakos cselekmények körében fordul elő: szexuális erőszak (46%), testi sértés (41%), rablás (27%), jármű megrongálása (25%), járműből lopás (21%), jármű ellopása (20%), betörés (17%). Az erőszakos bűncselekmények formáiban előforduló ismételt viktimizáció közül a fiatalok elleni (59%) és a szexuális erőszak (67%) a legmagasabb, majd ezeket a családon belüli erőszak (44%) követi. A betörések (19%), jármű

¹⁸ Görgényi, 2001, 74-124.

¹⁹ Korinek, 2016, 371-391.

²⁰ Hotaling & Buzawa, 2003, 1-43.

²¹ Dijk, 2001, 27-52, és Patterson, 2011, 328-347.

²² The Canadian Resource Centre for Victims of Crime, 2009

és járműből lopások (24%) és rongálás (30%) is viszonylag gyakoriak ismételt viktimizációs szempontból. Vannak bűncselekmények, ahol az áldozattá válás krónikus, ez az úgynevezett poliviktimizáció,²³ amikor 2-3 alkalomnál több esetben történik meg a károkozás. Ilyen a családon belüli erőszak áldozatainak megközelítőleg 25%-a, míg ezzel szemben a betöréseknél ez mindössze 7%, kb. a kettő között van a nemi erőszak áldozatainak aránya.²⁴

Annak ellenére, hogy sok adat áll rendelkezésünkre, a látencia nagyon magas, ami a bűncselekmények természetéből adódik. Számos esetben az ismételt viktimizáció alanyai nem fordulnak a hatóságokhoz. Ennek fő okai azok korábbi bánásmódja az egyénnel szemben, a bűncselekmény típusa vagy az, hogy az áldozatok szerint úgysem tudnak mit kezdeni az ügyükkel.²⁵ A látencia és a feljelentési hajlandóság kapcsolatáról szólva Barabás Tünde²⁶ szerint a kriminológiában általánosan elfogadott tény a látencia jelensége. Egyes becslések szerint a bűncselekmények mennyiségéről szóló számok akár kétszer, négyszer-ötször, vagy egyesek szerint tízszer nagyobbak lehetnek, mint amiről hivatalosan tudomásunk van. Ez elsősorban a lakosság feljelentési hajlandóságával függ össze, hiszen a bűncselekmények legnagyobb része ezen az úton derül ki. Ezt a tényezőt moderálhatja számos körülmény: korábban szerzett közvetett vagy közvetlen tapasztalat a hatóságokról (nem éri meg a feljelentés, mert úgyis méltatlanul bánnak majd vele, és úgysem lesz meg az elkövető), félelem, szégyen, zsarolás, az elszenvedett kár csekély volta, vagy ha ismeri az elkövetőt. Ehhez hozzákapcsolódik még a hatóságok szelekciós magatartása, azaz a feljelentés felvételének elhárítása, amit legfőképpen az eredményességi kényszer dominál. A látencia eltér a különböző bűncselekmény kategóriákban, és az egyes bűncselekmény típusokon belül is. Kis kárral járó utcai lopást kisebb valószínűséggel jelentenek be a procedúra hosszúsága és körülményessége miatt, mint például a súlyosabb élet elleni bűncselekményeket. Viszont az erőszakos bűncselekmények csoportjában az emberölés vagy súlyos testi sértés nagyon ritkán marad rejtett, addig például a családon belüli erőszak esetén szinte a legnagyobb a látencia.²⁷

A legjobban konceptualizált eleme a másodlagos viktimizáció folyamatának az áldozathibáztatás, ami azt jelenti, hogy az áldozatot hibáztatják a bűncselekmény megtörténéséért, nem pedig az elkövetőt.

²³ Hope, Bryan, Trickett & Osborn, 2001, 595-617.

²⁴ Fisher, Cullen & Daigle, 2008, 1296-1313.

²⁵ Korinek, 2016, 371-391.

²⁶ Barabás, 2009, 39-52.

²⁷ Barabás, 2009, 39-52.

További tipikus reakciók lehetnek még: bagatellizálás, racionalizálás („Engem is megpofozott az apám, mégis jó ember lett belőlem.”). Kutatások alapján a hatóságoknak az ilyen hozzáállása kiemelkedően magas a nemi erőszak és a családon belüli erőszak áldozataival szemben. Ezek ugyanazok a bűncselekmények, ahol az ismételt viktimizáció is nagyobb arányban fordul elő.²⁸ (Megjegyzendő, hogy bármilyen bűncselekmény áldozata tovább viktimizálódhat az eljárás folyamán annak túlszabályozott, bürokratikus, embertelen, személytelen, mechanikus mivolta miatt.) A másodlagos viktimizáció, az áldozathibáztatás („ő akarta”, „megérdemelte, kiprovokálta”) a tekintélyelvű, erősen hierarchikusan működő szervezetek (rendőrség, bíróság, orvostársadalom, család) körében gyakori hozzáállás azokkal szemben, akiknek segíteni hivatottak.²⁹ Judith Herman (2003), az elismert traumakutató megjegyzi, hogy a társadalom reakciója hosszú távon a trauma „agyonhallgatása” is lehet, ezért hiába próbál segítséget kérni az áldozat, falakba ütközik. Ez úgy kapcsolódhat a másodlagos viktimizációhoz, hogy először az a hiedelem sérül, hogy „velem nem történhet semmi rossz”, aztán amikor elutasítják a segítségkérést, akkor pedig az, hogy „a társadalom, mint jó „entitás”, nem segít nekem, ha bajba jutok” – magára hagyják az áldozatot, aki izolálódik.

A vagyon elleni bűncselekmények áldozatainak ismételt és másodlagos viktimizációja

Az elmúlt évek kutatásait áttekintve a megválaszolandó kérdések szempontjából több csoportra lehet osztani a szakirodalmat. A kutatások alapvetően kvantitatív jellegűek,³⁰ főként kérdőívekkel, szoftveres elemzésekkel, adatbázisok analizálásával dolgoznak a szakemberek. Ezzel szemben a kvalitatív megközelítés elenyésző, ám abban a néhány esetben az interjú módszer dominál. Kriminológiai nézőpontból a bűncselekmények mentén tudjuk szétválasztani a kutatásokat: vagyon elleni bűncselekmények elszennvedőire és személy elleni erőszakos, szexuális jellegű bűncselekményekre. A *vagyon elleni bűncselekmények* esetén a kutatók ritkán vizsgálják az elszennvedő oldaláról a jelenséget, inkább a terület, a célpont kerül a fókuszba, ami nem a személy, hanem az ő tulajdonában álló eltulajdonítandó, megrongálható dolog. Az itt előforduló két leggyakoribb bűncselekménytípus a betöréses lopás és a

²⁸ The Canadian Resource Centre for Victims of Crime, 2009.

²⁹ Adorno, 1950, 744-787.

³⁰ Farrel, Sousa & Weisel, 2002, 15-27.

jármű valamiféle megrongálása, eltulajdonítása vagy arra irányuló kísérlet.³¹ A területre, ahol a bűncselekmény ismételten megtörténik, az a jellemző, hogy magasabb a bűnözési ráta,³² valamint a fokozott izoláció. Ezt a magas sérülékenységgel magyarázhatjuk, a célpont olyan tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek „könnyű prédává teszik”.³³ Az ismételt vagyon elleni bűncselekmények esetén az elkövető vagy ugyanaz a személy, vagy az elkövető ismeretségi köréből kerül ki. Ez arra utal, hogy itt az újbóli választást a sikeres tapasztalat motiválja³⁴ azon egyszerű logika mentén, hogy ha egyszer sikerült, akkor másodjára is fog. Tehát ez tulajdonképpen racionális döntés eredménye az elkövetők részéről.³⁵ Betöréses lopás elkövetőivel készített interjúk során azt találták,³⁶ hogy az elkövetés okai legfőképpen az alacsony kockázat, kifizetődőség és a könnyű bejutás voltak. További interjúk kutatások is hasonló eredményekre jutottak, az elkövetők megemlézték okként: kis kockázat, ismerték a ház sajátosságait, további dolgokat kívántak ellopnival és könnyű célpontnak bizonyult a ház. A betöréses lopások további jellemzője,³⁷ hogy az első betörés után nagyon hamar elkövetik a következő betörést,³⁸ és a szomszédos házak is veszélyeztetettebbek lesznek, valamint valószínűsíthető, hogy az elkövetők lakhelye is a közelben van.³⁹ Ebből következtethetünk arra, hogy a vagyon elleni cselekmények esetén a prevenció szempontjából sokkal lényegesebb elem a tárgyi, fizikai környezet manipulálása. A szituációs, környezeti jellegű prevenciók javaslatokból számos publikációt olvashatunk.⁴⁰

Megfogalmazódhat a kérdés, hogy az áldozat miként van jelen ezekben a szituációkban? A kutatások⁴¹ indirekt módon implikálhatják, hogy a személy viszonylag passzív résztvevője a bűncselekményeknek, ugyanis magas a bűnözési ráta, izolált helyen és izoláltan él, nincsen pénze biztonsági berendezések felszereltetésére, vagy éppen hogy sok pénze van, ami vonzó az elkövetőknek. Vannak tényezők, amelyek rajtunk kívül állnak, amire nincsen ráhatásunk. Vajon csak ezek a tényezők befolyásolják az áldozattá válásunkat? Van-e ezeknek a személyeknek bármilyen életmódbeli, élettörténeti, szocioökonómia, stb.

³¹ Kleemans, 2001, 53-68.

³² Ratcliffe & McCullagh, 1998, 651-662.

³³ Rosta, 2016, 421-446.

³⁴ Rosta, 2016, 421-446.

³⁵ Clarke, 1983, teljes könyv.

³⁶ Görgényi, 2001, 74-124.

³⁷ Farrel & Pease, 2006, 161-176.

³⁸ Polvi, Looman, Humphries & Pease, 1991, 411-414.

³⁹ Johnson et al, 2007, 201-219.

⁴⁰ Borbíró, 2016, 815-839.

⁴¹ Tseloni & Pease, 2003, 196-212.

jellemzője, ami hozzátehet ahhoz, hogy elszenvedők legyenek? Válaszunkkor gondolhatunk a rutincselekvés-elméletre, ezek olyan cselekvések, melyek kulturális vagy biológiai eredetűek, ismétlődőek, gyakoriak és egyéni, közösségi szükségleteket elégítenek ki. Ide tartoznak az otthoni tevékenységek, az otthontól távol történő munkavégzés, otthontól távol történő egyéb tevékenység. Cohen és Felson⁴² szerint a 20. században a rutintevékenységek szerkezete átalakult, így a bűnözésre is több lehetőség nyílt: a nők munkába állásával órákra őrizetlenül maradhat a ház, az otthontól távol végzett tevékenységek esetén például autóval közelítik meg a helyszínt, így a gépjárművekkel kapcsolatos cselekmények elkövetésére is több esély áll rendelkezésre. Ha belegondolunk, akkor a rutincselekvés-elmélet nem különösebben nyújt számunkra magyarázatot, ugyanis eléggé nehéz a definíció alapján nem rutin cselekvéseket végezni. Ezekhez hozzájárulnak még az áldozat sebezhetőségével kapcsolatba hozható jellemzők: életkor, nem, családi állapot, izoláltság, betegség, anyagi helyzet, iskolázottság, lakóhely, személyes tulajdonságok. Hogyan kapcsolódnak össze az életmódbeli és személyes jellemzők? Fontos kiemelni, hogy ezek a kérdések nem az áldozat felelősségét vetik fel, vagy az elkövető felelősségét relativizálják, mindössze érdemes ismerni mindkét oldal jellemzőit a hatékonyság szempontjából.

Fontos még a vagyon elleni bűncselekmények áldozatainak vizsgálata abból a szempontból, hogy mit okozott az életükben a bűncselekmény. Ez azért fontos, mert összefügghet az ismételt és másodlagos áldozattá válással is. Röviden ismertetnék az 1990-es évek elején készült magyarországi kutatást, melynek egy része a lopás bűncselekmények áldozataival foglalkozott.⁴³ A betöréses lopások hatását vizsgálva azt találták, hogy az áldozatok 83%-a igen erős reakciót adott a viktimizáció felfedezésekor, ami az elkövetkezendő hetekben ugyanolyan intenzitással eltartott. Mindössze 30% említette az anyagi kárt a legkellemetlenebb részként, kb. 60% a betolakodás miatti rossz érzésekről és érzelmi zavarodottságról számolt be. Ez a bűncselekményforma azért ellentmondásos, mert objektív értelemben ritkán tekinthető súlyosnak, nincsen erőszak és az elloptott dolgok értéke is ritkán jelentős. Az anyagi sérelmeknél a pszichés problémák súlyosabbak lehetnek: trauma, félelem, bizalmatlanság, kialakuló alvászavar. A megkérdezettek egyik gondolata az volt, hogy az elkövető visszatér, a másik gondolat, hogy miért pont őket választották ki az elkövetők és vajon ismerték-e egymást, a harmadik jellemző gondolat,

⁴² Podoletz, 2016, 233-251.

⁴³ Görgényi, 2011, 74-124.

hogy valaki bemocskolta a személyes életterületet, valamint hogy az eltulajdonított javakért keményen megdolgoztak és azokat csak úgy elvették tőlük. A válaszadók több, mint 70%-a úgy nyilatkozott, hogy meglehetősen személyesen érintette őket a viktimizáció. Amikor az érzéseikről kérdezték őket, akkor legtöbbször dühről, majd ijedtségről, félelemről, alvásproblémákról és sírásról számoltak be. Az ismételt viktimizációt tekintve azokat az elszenvedőket, akik elsőre váltak áldozattá, sokkal jobban megviselte a bűncselekmény, mint akik már minimum másodjára: az első csoport 68%-a nyilatkozott úgy, hogy nagyon nagymértékben érintette őket a cselekmény, míg a második csoport 34%-a. A betöréseknek az áldozatok biztonságérzetére gyakorolt hatása is jelentős. A válaszadók nem érzik magukat biztonságban, ha sötétedés után egyedül sétálnak (58%), ha éjjel egyedül vannak otthon (42%), aggódnak a betöréses lopás (88%), a rablás (70%) és vandalizmus (72%) miatt. Ezek a válaszok nem változtak az elkövetés utáni 6-8 hétben és a 16-18 hétben sem, ez az eredmény is a betöréses lopás traumatikus voltára utal.⁴⁴

A vagyon elleni bűncselekmények kapcsán a másodlagos viktimizációra vonatkozólag nem találtam szakirodalmat, ami érdekes az előbb idézett magyarországi kutatás fényében. Ennek magyarázata lehet a már fent említett néhány szempont, hogy a kutatók ezt a jelenséget alapvetően tárgyi, fizikai oldalról közelítik meg, az egyéni tényezők vizsgálata nem élvez prioritást. Pedig a magyarországi kutatásból láthatjuk, hogy az egyénekre igen komoly hatást gyakorol a vagyon elleni bűncselekmény elszenvedése. Emellett a másodlagos viktimizáció emberi interakcióból következik, tehát az áldozat és a „másik oldal” között jön létre, és ha a tárgyi veszteséget mindkét fél objektívizálva kezeli, akkor a személyes bevonódás sem történik meg, vagyis nem válik explicitté. Miért nem beszélünk a vagyon elleni bűncselekmények esetén másodlagos viktimizációról?

A fenti kutatási eredmények éppen arról számolnak be, hogy a vagyon elleni bűncselekmények viktimizációja is megterhelő mind anyagilag, mind érzelmileg az egyén számára. Az ellopott, megrongált tárgy ugyanúgy az identitásunk részét képezi, személyes jelentéssel is bírhat, elvesztése miatt kialakult állapot az áldozatot ugyanúgy a másodlagos viktimizáció alanyává, elszenvedőjévé teheti bizonyos körülmények között. Ezzel kapcsolatosan Hankiss Elemér monográfiájára, *Az ezerarcú én-re szeretnék utalni* (2015). A mű első része az én megnyilvánulását veszi végig a mindennapi életben. Ezek a megnyilvánulások

⁴⁴ Görgényi, 2001, 74-124.

tulajdonképpen azok az aspektusok egy ember életében, amelyeket a fent tárgyalt vagyron elleni bűncselekmények érintenek. Behatolnak az otthonunkba, feltörik az autónkat, elrohannak a táskánkkal, iratainkkal. Ezeknek az egyszerű, hétköznapi „dolgoknak” milyen szerepe lehet az én, az identitás felépítésében és stabilizálásában? A teljesség igénye nélkül csak néhány szempontot osztanék meg Hankiss alapján. Az otthon mindig is több volt, mint falak és tető összessége, az otthon az emberi élet kerete, az emlékek tárháza, a világ közepe, az azonosság forrása, a folytonosság, a meghitt emberi kapcsolatok helyszíne. A ház az emberiség gondolatainak, emlékeinek és álmainak egyik legerősebb integráló hatalma. Otthonunk formálja személyiségünket, ez zárt világ, amelyben énünk érlelődhet, körbevéve tárgyakkal, melyek az állandóság legpontosabb bizonyítékai. Az ember rombolási ösztöne is megnyilvánulhat otthonában, igaz kevésbé szélsőséges módon: fűrészsel, fűr, farag, autót szerel, gyomlál – legyőzve a káoszt, újra otthon lehet a világban. Hétköznapi tevékenységeink is rendelkeznek mélyebb, egzisztenciális gyökerekkel. Az otthonunk szerves részei a benne lakók is, ők segíthetik felfedezni énünk rejtett tartományait és segíthetik azt lerombolni. Mindennapjaink másik építőköve a tulajdonunkban lévő járművek. Hankiss szerint az autónk a mi alteregonk, azonosulunk vele, az ereje, a titokzatossága, gyorsasága, tisztasága mind a mi életünké. Az autó folytatása az otthonunk zárt világának. Az autó zárt és teljes univerzum, a zűrzavarban biztonságosan suhanó mikrokozmosz. Megvéd minket, mi láthatjuk a külvilágot, de az nem láthat be hozzánk. Az autó lehetővé teszi, hogy kevés erőfeszítéssel sokra jussunk, célba érjünk. Egy utolsó szemléletes példa a kézitáska és a benne rejlő mobiltelefon. A kézitáska tele van mágikus tárgyakkal, melyek biztonságot nyújtanak egy idegen világban. Az autókulcs (bármikor elmehetek), lakáskulcs (az én váram), íróasztal kulcs (titkaim, munkám), személyi igazolvány (van azonosságom), hitelkártyák (hozzásegítenek ahhoz, amire szükségem van), naptár (rendben van és tagolt az életem, van szerepem a világban), sminkeszközök (rendbe tehetem a személyiségemet, önképemet bármikor és a kistükörben látom magamat és azt is, hogyan láthatnak mások), fényképek a szeretettekről (az emlékek védőszférája). Fontos elem még a mobiltelefon, mely remek szorongáscsökkentő, redukálja félelemérzetünket a rideg világban azzal, hogy bárkit felhívhatunk. Minél drágább, annál biztosabb belépőkártya egy képzeletbeli elit klubjába. A közösségi média megerősíti az azonóságtudatunkat, ha elveszve, senkinek, a névtelen tömeg egy jelentéktelen tagjának éreznék magunkat, akkor a megerősítésére mindent elsöprő szükségünk van. Ha

reagálnak ránk ezeken a platformokon, akkor az a kellemes érzés tölt el bennünket, hogy létezőnk, vagyunk valakik.⁴⁵

Láthatjuk, hogy hétköznapi életünk elemei milyen fontos szerepet töltenek be énként folyamatos újraképítésében és stabilitásában, ezért ha bármely elem megsérül, elvész, kompromittálódik bűncselekmény következtében, annak igenis alapvető hatása lesz énkéntre és az életünkére is. Ezért az ilyen típusú bűncselekmények esetén is fontos lehet az, hogy kellő tapintatossággal kezeljük az áldozatokat.

Az erőszakos, személy elleni szexuális bűncselekmények áldozatainak ismételt és másodlagos viktimizációja

Az erőszakos, személy elleni, szexuális bűncselekmények esetén a kutatások⁴⁶ az egyénre irányulnak a szituáció helyett, gyakori a longitudinális megközelítés. Számos tanulmány vizsgálja a gyermekkorban elszenvedett abúzus felnőttkori hatásait. Az egyik leginkább egyértelmű eredmény az, hogy akik gyermekkorukban áldozattá váltak, azok nagy valószínűséggel felnőtt korukban is azzá fognak válni. Ugyanez a megfigyelés vonatkozik azokra is, akik felnőtt korukban áldozattá váltak, ugyanis ez is valószínűsíti a későbbi áldozattá válást. Az okokat a vizsgálatok többnyire pszichológiai jellegűnek tekintik: a személyiségben olyan mértékű változás indul el, ami a későbbi áldozattá válásnak nyújt táptalajt.⁴⁷ Ha a gyermekkori abúzus⁴⁸ családban történik, akkor ebben az esetben már a kezdeti szocializációban elkezdődik az „áldozattá nevelés”, a kiszolgáltatottság, a fájdalom, a függőségi helyzet válik alapértelmezetté, alapélménnyé, és amennyiben ez nem kompenzálódik⁴⁹ valamilyen formában, akkor az egyén nem is tud majd másként élni a későbbiekben. Ha az abúzust elszenvedő gyerek nem a családjában vagy más intim közösségben rendszeres bántalmazások folyamatában viktimizálódik, hanem például iskolában, utcán, tehát egyszeri esetről van szó, akkor megfelelő környezeti válaszokkal találkozva a belső egyensúly helyre tud állni. Ha a környezeti reakciók nem megfelelőek, tehát már itt megtörténik gyermekkorban a másodlagos viktimizáció, akkor az abúzus és a rá adott reakciók olyan töréspont a

⁴⁵ Hankiss, 2015, 61-221.

⁴⁶ Arata, 1999, 49-65 és Arata, 2000, 28-38.

⁴⁷ Ellis, Atkenson & Calhoun, 1982, 221-224.

⁴⁸ Fluke, Shutesterman, Hollinshead & Yuan, 2008

⁴⁹ Miron & Orcutt, 2014, 1848-1859.

fejlődő személy életében, aminek hosszú távú negatív hatásai lehetnek:⁵⁰ torzul az énkép, a világról alkotott kép, fokozódik a bűntudat, az önmarcangolás, a szorongás, a saját kompetenciába és kontrollba vetett hit, a tekintélybe, a felnőttekbe, az intézményekbe vetett bizalom meginog, megromlanak a kapcsolatok, mely sodródáshoz, addikciókhoz, bűncselekményekhez, betegségekhez vezethet.⁵¹ Az ilyen életutakban valószínűleg számos alkalommal lehet azonosítani olyan interakciókat, amelyek megfelelnek a másodlagos viktimizáció jelenségének.

A másodlagos viktimizáció⁵² elmélyíti ezeket a folyamatokat, és elősegíti az újbóli előfordulásukat. Ugyanis fokozza az egyén kiszolgáltatottságát, meg nem értettségét, a tekintélybe vetett bizalom csökkenését, növeli a frusztrációt, ami pedig agressziót szül, így az egyént kitesztítják a kortárs csoportok, a család, az intézmények, stb.⁵³ Innen két út állhat az egyén előtt: azonosul az agresszorral, tehát belőle is bántalmazó/bűnöző lesz, vagy pedig tovább fokozódik a kiszolgáltatottsága, és egész életében bántalmazni fogják. Vagy akár mindkettő egyszerre is előfordulhat (például a nő, akit bántalmaz a férje, és ugyanez a nő bántalmazza a gyermekét). Ez az úgynevezett „traumaismétlés” jelensége,⁵⁴ miszerint az egyén úgy próbál túljutni az elakadásain, hogy megismétli azokat tudattalanul, remélve, hogy „jó vége lesz”. Ezek egyfajta játszmák (sebezhető, naiv, provokáló viselkedés – erről később még írok), lefordítva: újabb bűncselekmény áldozatává válhat a személy. Ez az egyik magyarázata annak, hogy akit gyermekkorában bántottak, nagy eséllyel bántalmazó kapcsolatokat fog kialakítani felnőttkorában is. Viszont ha időben és adekvát módon segítséget kap, akkor ezek a mintázatok megtörhetők, és kikerül az egyén az áldozatiság ördögi köréből. Ám ha megfelelő reakció helyett újabb viktimizáció a válasz, a probléma csak felerősödik.⁵⁵

Utóbbi esetben nem mindig kell nagyon markáns, szembetűnő következményekre gondolni. Vannak olyan személyek, akiket bántalmaztak gyermekkorukban, és a külső szemlélő által az egyén élete teljesen normálisnak tűnhet, de ez sokszor mindössze a kompenzáció következménye inkább. Például: „Sosem volt normális családom, én majd másként csinálom!” Az egyén a belső hiányait családalapítással igyekszik feltölteni, aztán pontosan a hiányoknak köszönhetően tovább folytatódik

⁵⁰ Goodlin & Dunn, 2009, 107-122.

⁵¹ Marhoefer-Dvorak, Resick, Hutter & Girelli, 1988, 145-160, és Chang, Chen & Brownson, 2003, 272-280.

⁵² Dekker, 2009, 60-78.

⁵³ Figley, 1988, 635-641.

⁵⁴ Ferenczi, 2006/1932, 101-112.

⁵⁵ Cuevas et al., 2010, 235-243.

az abuzáló spirál.⁵⁶ Fontos kiemelni, hogy nem csak fizikai erőszakkal lehet családon belül viktimizálni, a verbálisan agresszív, érzelmileg elhanyagoló közeg is abuzáló.⁵⁷ Ezeket a folyamatokat tovább árnyalják az egyén és családjának társadalmi jellemzői: a családon belüli bántalmazás vagy gyermekkorban elszenvedett abúzus valószínűleg másként fog alakulni egy izolált faluban, ahol a családban generációkon keresztül az erőszakot támogató normák uralkodtak, ahol az egyén infrastrukturálisan is meg van fosztva minden lehetőségtől, semmilyen „tőke” nem áll rendelkezésére a mobilizáció szempontjából.⁵⁸ Nagyvárosi, értelmiségi családban talán több lehetőség van a kompenzáló tényezők megmutatkozására: a gyermek megfelelő oktatásban részesül, csatlakozhat egyéb csoportokhoz, ahol kap valamilyen pozitív megerősítést, megvan a megfelelő anyagi háttere, kapcsolati rendszere, stb. Ez csak két lehetséges, már-már sztereotip forgatókönyv. A szocioökonómia jellemzőket vizsgáló amerikai kutatás azt találta, hogy azok a gyerekek, akik többször viktimizálódtak (poliviktimizáció), a következő jellemzőkkel bírtak:⁵⁹

Áldozat jellemzői	Viktimizációs kategóriák	Nincs viktimizáció (637)	1-3 féle viktimizáció (932)	4-6 féle viktimizáció (288)	7+ féle viktimizáció (118)
Gyerek neme					
Fiú		45%	51%	56%	46%
Lány		55%	49%	44%	54%
Gyerek etnikuma					
Nem latin fehér		61%	64%	65%	51%
Nem latin fekete		15%	16%	16%	22%
Nem latin egyéb		6%	4%	2%	5%
Latin, egyéb		19%	16%	17%	22%
Szocio-öko. stat.					
Átlag alatti		19%	25%	22%	36%
Átlagos		62%	54%	58%	54%
Átlag feletti		19%	21%	20%	10%
Szülői háttér					
Egyedülálló vagy egyéb		18%	22%	21%	36%
Egy szülő és nem szülő partner		6%	10%	15%	22%
Két szülő		76%	68%	64%	42%
Lakhely					
Falu		20%	23%	19%	22%
Kisváros		48%	39%	38%	43%
Nagyváros		32%	38%	43%	35%
Gyerek átlag életkor		8.6	9.4	11.1	13

⁵⁶ Lauritsen & Quinet, 1995, 143-166.

⁵⁷ Messman-Moore, Walsh & DiLillo, 2010, 967-976.

⁵⁸ Mendonca, Gouvveia-Pereire & Miranda, 2016, 82-87.

⁵⁹ Finkelhor, Ormond & Turner, 2007, 7-26.

A felnőttkori abúzus esetén is valószínűbb a későbbi áldozattá válás.⁶⁰ Ebben az esetben a folyamat mögött más mechanizmus húzódik meg. A felnőttkori áldozattá válás sok esetben járhat anyagi (például munkából kimaradás), egészségi állapottal kapcsolatos veszteségekkel is, amelyek ha összekapcsolódnak a premorbid személyiséggel, élethelyzetekkel, a viktimizáció hatására létrejövő viselkedésbeli változásokkal, valamint további nehézséget jelentő életkörülményekkel (adósság, izoláltság, stb), akkor szintén beindulhat egy viktimizációs spirál: szorongás, szégyen, bűntudat, addikció, impulzivitás, balesetek, öngyilkossági kísérletek, stb.⁶¹

A vizsgálatok másik csoportja a másodlagos viktimizációt próbálja felgöngyöltetni. A kutatások alapján a viktimizáció pszichés következményeit (PTSD: poszttraumás stressz zavar)⁶² a másodlagos viktimizáció jelentősen felerősíti, tehát sokkal rosszabbá teszi az egyén szubjektív tapasztalatát az egész eseményről.⁶³ Érdekes lehet megemlíteni, hogy az áldozaton kívül az áldozat hozzátartozói is ugyanúgy átélhetik a másodlagos viktimizációt.⁶⁴ Kutatások alapján a másodlagos viktimizációt számos tényező moderálja: például, hogy van-e független segítő, aki végig az áldozat mellett van, amíg folyik a nyomozati és bírósági szakasz. Kutatások⁶⁵ rámutattak arra, hogy ahol van ilyen segítő, ott minimalizálható a másodlagos viktimizáció. További tényezők még, hogy az áldozat észlel-e másodlagos viktimizációt, hogy a bejelentését követően történik-e feljelentés,⁶⁶ később vádemelés, ha nem, annak is viktimizáló hatása lehet. A segítők, a hatóságok részéről megfigyelhető az ügynevezett alapvető attribúciós hiba jelenléte.⁶⁷ Ez azt jelenti, hogy az általuk megfigyelt (áldozati) viselkedésre adott magyarázataikban sokkal nagyobb hangsúlyt kapnak a személyes diszpozíciók, mint a szituációs jellemzők (vö. vagyon elleni bűncselekmények), ehhez szorosan kapcsolódik az igazságos világba vetett hit jelensége.⁶⁸ Ez olyan kognitív torzítás, mely szerint az emberi cselekvések végül morálisan igazságos és megfelelő konzekvenciákat eredményeznek, lehetővé téve, hogy a nemes és becstelen cselekedetek méltó jutalmat és büntetést vonjanak maguk után. Ez a két

⁶⁰ Finkelhor, Ormond & Turner, 2007, 7-26.

⁶¹ Sorenson, Siegel, Golding and Stein, 1991, 299-309, és Messman-Moore, Long & Siegfried, 2000, 18-27, és Brown, Testa & Messman-Moore, 2009, 898-919.

⁶² Arata, 1999, 1-17.

⁶³ Campbell, 2008, 702-717.

⁶⁴ Gekoski, Adler & Gray, 2013, 307-329, és Fuller, 2016, 1-7.

⁶⁵ Campbell, Wasco, Sefl & Barnes, 2001, 1239-1259.

⁶⁶ Barabás, 2009, 39-52.

⁶⁷ Maes, 1994, 69-90.

⁶⁸ Correia & Vala, 2003, 379-400.

szociálpszichológiai jelenség összekapcsolódva adja tulajdonképpen az áldozathibáztatás alapját. Ezeket még kiegészíti az információhiány, az áldozat szavahihetőségének megkérdőjelezése, valamint az, hogy az áldozat milyen érzelmi átéléssel meséli el a történetét.⁶⁹ Ugyanis ha érzelemmentesen, „lefagyott” állapotban van, ami sokkhatás alatt gyakori lehet, akkor nehezebben hisznek neki, mint amikor sírva, az érzelmeit feltűnően kommunikálva beszél a történeteikről.⁷⁰

A másodlagos viktimizáció létrejöttében szerepet játszik az, hogy az áldozat ártatlannak tekinthető-e.⁷¹ Az ártatlanság nem kizárólag jogi szempontból értendő, hanem jelentős mértékben erkölcsi aspektusból: ittas volt-e, provokatív-e, promiszkuis-e, követett-e már el bűncselekményt, stb. Ennek pszichológiai alapja, hogy amennyiben az áldozatot is bűnösnek vagy hibásnak észleljük, akkor könnyebb úgy tekinteni rá, mint aki azt kapta, amit megérdemelt. Láthatjuk, hogy az áldozat ebből a szempontból is nagyon nehéz helyzetben van, ugyanis szinte bármi felróható neki, mint „bűn”. Az áldozatrepresentációkkal kapcsolatos kutatások közé tartoznak a sajtóban megjelent hírekre irányuló vizsgálatok, amelyek azt elemzik, miként ábrázolják az újságírók az elkövetőket és az áldozatokat. A média azért kulcsfontosságú ebben, mert az emberek nagy része nem találkozik bűncselekménnyel az élete során, és az egyetlen kép, amit bűnözőkről, áldozatokról, bűncselekményekről kapnak, az a médiából származik.⁷² Viszont ami a médiában megjelenik, az mindössze a tények hírré konstruálása, aminek megvannak a sajátos szabályai. Tehát a média része és alkotója a bűnözőkről, az áldozatokról, a bűncselekményekről kialakult társadalmi diskurzusoknak.

A média úgy konstruálja a bűnözőt,⁷³ hogy vesz egy igét, például „rape”/”megerőszakol” és főnevet csinál belőle „rapist”/”erőszakoló”, ezáltal a főnév már nem folyamatot jelöl, hanem egy entitást. Ideológiai következményei lesznek, elrejti az egész mechanizmus működését, hozzájárul a kifejezés meghonosulásához, lezárt kategóriát hoz létre. Tárgyasít és kizár minden más szerepet, redukálja a személyt a cselekményre, ezáltal létrehozza a tökéletes bűnözőt, aki csak ebben az egy dimenzióban létezik. Igyekszik megteremteni a legnagyobb kontrasztot az elkövető és az áldozat között, ugyanis a tökéletes bűncselekményhez nem csak tökéletes bűnöző kell, hanem tökéletes

⁶⁹ Orth, 2002, 313-325.

⁷⁰ Winkel & Koppelaar, 1991, 29-40.

⁷¹ Correia & Vala, 2003, 379-400.

⁷² Tabbert, 2016, teljes könyv.

⁷³ Tabbert, 2016, teljes könyv.

áldozat is. A kontraszt érdekében az elkövetőt a vezetéknevén szólítják meg, valamiféle galeri tagjaként létező felnőttként utalnak rá, ezzel szemben az áldozat a keresztnévén jelenik meg, fiataalként, fejletlenként családi rendszerbe ágyazva, nem felnőttként, hanem szerepeire utalva mutatják be, mint például „feleség”, „anya”, és az indirekt áldozatok is megjelenhetnek a történetekben.⁷⁴ Az így ábrázoltak az ideális áldozatok, akikhez ördögi elkövetők társulnak. Ám vannak a nem ideális áldozatok, akiknek a jelzői nem szimpátiát vagy empátiát váltanak ki, nem az áldozat individualizációját segítik elő, hanem csak a címkézést indítják be, ugyanis a személy a passzivitás és tehetetlenség prototípusává válik. Az olvasóban kényelmetlen érzést kelt a sebezhetőség demonstrálása, ellenreakciót válthat ki, hogy aki ennyire tehetetlen, csak érzelmi deviáns lehet, és mindenki azt kapja, amit megérdemel alapon, azt érdemlik, amit kaptak és hozzájuk már a kevésbé ideális, kevésbé ördögi elkövető társul. Ez közvetetten hozzájárul a másodlagos viktimizációhoz az előbb említett véleményformáló szerep miatt, valamint az áldozatok a róluk lefestett képet internalizálva – a média által – harmadlagosan viktimizáltakká válnak.⁷⁵

Az áldozat „útja”

A következőkben azt fogom áttekinteni, hogy az áldozat, aki bekerül az ellátórendszerbe, milyen másodlagosan viktimizáló hatásokkal találkozhat.

A rendőrség

A rendőrség kulcsfontosságú szereplője az egész procedúrának.⁷⁶ Amit megismerhetünk a filmekből, hogyan zajlik egy nyomozás, mennyire figyelmes és lelkiismeretes egy rendőr, ha az ügy felderítéséről van szó, sokszor nem egyezik a valós tapasztalatainkkal. Ha ilyen elvárásokkal kérünk segítséget, ha van egy kép a fejünkben a rendszerről, és az minden aspektusában negatív értelemben különbözik a tényleges működéstől, viktimizáló hatású lehet. Melyek ezek az aspektusok? Fontos, hogy az áldozat kihez kerül. Egy tapasztalt, sokat látott rendőr valószínűleg másként kezeli a kényes eseteket, mint aki frissen kerül ki az oktatásból. Az áldozat meghallgatása is fontos tényező: ha órákon át váratták a személyt, akkor a fizikai bizonyítékok is kompromittálódnak,

⁷⁴ Tandom, 2007, 119-135.

⁷⁵ Tabbert, 2016, teljes könyv.

⁷⁶ Madigan & Gamble, 1991, 71-121.

valamint az áldozat önértékelése is tovább csökken. Ha a rendőr nem megfelelő tanúnak ítéli meg az áldozatot, akkor dönthet úgy, hogy nem indítja meg az ügyet. Sokszor nem az számít, hogy a rendőr mit gondol az áldozatról vagy annak történetéről, más logika szerint gondolkodnak: vajon a bíróságon megállja-e a helyét az ügy?⁷⁷ Ha az áldozat ittas volt, esetleg drogozott, büntetett előéletű, prostituált, provokatív ruha volt rajta, akkor ezek mind az ügy sikerességét veszélyeztetik. Az áldozat személyiségét és morálját latba véve a rendőrség beindítja az áldozathibáztatás ördögi körét.⁷⁸ Az áldozat megítélésében az is szerepet játszik, hogy az erőszakot elkövető ismerős volt-e vagy ismeretlen. Ha az előbbi, akkor fennáll az a nézet, hogy jobb nem beavatkozni például egy házastársi „vitába”, valamint ha az áldozat ismeri a támadóját, akkor nagyobb esélye van őt meggyőzni arról, hogy ne kövesse el a bűncselekményt, továbbá ha valaki egyszer beleegyezett a szexuális együttlétbe, akkor az automatikusan maga után vonja, hogy a többibe is bele fog. Ha a támadó ismeretlen, akkor mindig felmerül a kérdés, hogy a nő vajon felcsigázta-e a férfit, adott-e neki megerősítő jelzéseket, stb.. Ha igen, akkor is valószínűbb az áldozat hibáztatása: „ilyen dolgok csak rossz döntéseket hozó nőkkel történhetnek meg”. Továbbá, ha az áldozaton láthatóak külsérelmi nyomok, amelyek arra utalnak, hogy küzdött az életéért, akkor könnyebben hisznek az áldozatnak, ugyanis csak az az igazi veszély, ha az ember akár az életét is hajlandó kockáztatni miatta. Természetesen ez semmilyen más bűncselekménynél, például betörés esetén, nem követelmény, sőt sokkal inkább az javasolt, hogy az áldozatok adják oda tulajdonukat, hogy minimalizálják a kárt. Sok esetben az áldozatok védelmet kérnek a rendőrségtől, ugyanis az erőszakot súlyos rettegés, halálfélelem követi, valamint az elkövetők is sokszor tudják, hol található az áldozat. A rendőrök ezt teljesen abszurdnak tartják, ugyanis semmilyen kapacitásuk nincsen ezt biztosítani, de így az áldozat állapota csak tovább rosszabbodik. Átmeneti megoldásként javasolni szokták a védett házakat, de ezek nem mindig elérhetőek. Ahhoz, hogy elfogják a tettest, fontos fizikai jellemzőinek a leírása, ám sok áldozat a támadás alatt becsukja a szemét, így csökkentve az átélt traumát. A leíráshoz újra kell élnie az áldozatnak a támadást, ami szintén ismételt traumatizációval jár. A rendőrség azzal sem túl megértő, aki nem azonnal jelenti a támadást, de azt nem veszik figyelembe, hogy ez a súlyos trauma hatásának a következménye.⁷⁹

⁷⁷ Barabás, 2009, 39-52.

⁷⁸ Allison & Wrightsman, 1993, 171-219.

⁷⁹ Holmstrom & Burgess, 1987, 30-237.

A rendőrök tudják, hogy munkájuk megkeményíti őket és egyre kevésbé tudnak együtt érezni az áldozatokkal, valamint ugyanazokat a védelmi mechanizmusokat használják, mint a társadalom, amelyben élnek, hogy minél távolabb helyezték magukat az erőszaktól. Ha a nők elhiszik, hogy csak bizonyos fajta nő lehet erőszak áldozata, akkor sokkal inkább biztonságban érezhetik magukat. Ha a férfiak elhiszik, hogy az áldozat a hibás azért, ami vele történt, akkor nem kell foglalkozniuk azzal, hogy a férfi képes ilyen tettekre.⁸⁰

Sürgősségi vizsgálat

Másik fontos terület, ahol másodlagosan viktimizálódhat az áldozat az egészségügyi ellátás.⁸¹ Ha az áldozat bemegy a kórházba és vizsgálatot kér, akkor az orvos kötelessége jelenteni a rendőrségnek. Ha az áldozat nem akarja, hogy a rendőrség tudjon erről, akkor a vizsgálat nem kezelhető a későbbiekben bizonyítékként. Ez azért aggályos, mert az áldozattal a támadás előtt pontosan ugyanez történt: elvették tőle a kontroll lehetőségét, hogy meghozza a saját döntéseit az akaratának megfelelően. A vizsgálat önmagában is viktimizáló hatású,⁸² sokat kell várni emberek között, továbbá szinte sosem informálják az áldozatot, hogy mi fog történni a vizsgálat során. Minden egyes lépés meglepetésként érheti: a testi kivizsgálás, a betegségtörténet felvétele, az esetleges vérvizsgálat. A bizonytalanság tovább fokozza a fent említett kontrollvesztés élményét. A vérvizsgálatból kiderül, hogy fogyasztott-e az áldozat valamiféle pszichoaktív szert. Nem teljesen egyértelmű, hogy erre miért van szükség, főként úgy, hogy nem ő az elkövető, valamint a fentiekből már tudjuk, hogy a pszichoaktív szer hatása alatt elszenvedett erőszak ténye sosem az áldozatnak kedvez a büntetőeljárásban. A terhesség kérdése is felmerül, ha a teszt pozitív, akkor minden lehetséges kimenetel (abortusz, esemény utáni tableta) további viktimizáló hatással bír. A nemi betegségek és AIDS teszt eredményére való várakozás is másodlagosan viktimizálható, és ha kiderül, hogy az áldozat fertőzött, akkor ez is felhasználható lehet ellene a későbbiekben, mert meg kell arról bizonyosodni, hogy a támadó fertőzte meg. Ezekhez hozzátartozik az is, hogy az egészségügyi személyzet semmilyen képzést nem kap arról, hogyan kell bánni egy áldozattal. Sajnos a kórházi dolgozók részéről is előfordulnak nem odaillő megjegyzések: hibáztatás, kérdőre vonás, tanácsok osztogatása, hideg távolságtartás, stb. Megoldás lehet, ha a

⁸⁰ Madigan & Gamble, 1991, 71-121.

⁸¹ Holmstrom & Burgess, 1983, 30-237.

⁸² Kingma, 1999, 79-90.

vizsgálat során az áldozatokkal van segítő, de a fő probléma az lehet, hogy a döntés joga, hogy a rendőrség értesüljön-e a vizsgálatról vagy sem, nem az áldozatnál és nem is az orvosnál van, hanem a rendőrségnél.⁸³

Büntető igazságszolgáltatás

A rendőrség és az egészségügy mellett a harmadik fontos terület a bíróság.⁸⁴ Az áldozatok alapvető igénye, hogy feljelentést tegyenek, ezt motiválhatja a közösségért érzett felelősségük, nehogy mással is megtörténjen. A félelem talán a legerősebb hajtóerő ebben a helyzetben, ha az áldozat rács mögött tudhatja a támadóját, akkor könnyebben helyreáll a biztonságérzete. Fent már taglalt okokból a vádemelés nem történik meg, ha a rendőrség vagy az ügyészség nem találja elég erősnek a vádakát és nem biztos az ügy megnyerése. Ha ez rontaná az egyéni és rendszerszintű statisztikákat is, akkor elutasítják akár már a feljelentést. Ennek természetesen másodlagosan viktimizáló hatása van, az áldozat erőtlennek, kiszolgáltatottnak érzi magát, valamint az elkövető ismét zöld utat kapott, hogy bárki más áldozatául váljon.

A bírósági szakasz másik kínzó aspektusa az áldozatokra nézve az időtartam: hónapokig tartanak az ügyek, sokszor van halasztás, átütemezés. Ezek a kellemetlenségek többnyire az elkövető igényeiből fakadnak (például új ügyvédet kér), az áldozat itt is kontrollvesztett, csak mellékszereplője az eljárásnak. A tárgyalások többnyire publikusak és az áldozatot sokszor úgy kezelik, mintha ő lenne a vádlott. „Az elkövető szava az áldozatéval szemben” – vagyis ez azt jelenti, hogy az áldozatnak pontosan annyi oka van kitalálni a bűncselekményt, mint az elkövetőnek azt tagadni. Gyakori, hogy az áldozatok csak úgy „eltűnnek”, annyira kimeríti őket a huzavona, hogy elhagyják a várost, elköltöznek. Aki mégis marad, a jogerős ítéletig megfigyelhető, hogy „megszállottja” lesz az ügynek, ekörül forog az egész élete. Az áldozat hibáztatása is gyakori taktika a bíróságon, erre rímel az a társadalmi vélekedés, hogy inkább egy bűnös ember legyen szabadon, mint egy ártatlan rácsok mögött.⁸⁵

A mediáció mint alternatív vitarendezési módszer jó kompromisszum lehet, ám kutatások alapján a másodlagos viktimizáció ott is gyakori: abuzált anyák másodlagosan viktimizálódtak a mediáció során, így emiatt csökkent a feljelentési hajlandóságuk a jövőben.⁸⁶

⁸³ Madigan & Gamble, 1991, 71-121.

⁸⁴ Allison & Wrightsman, 1993, 171-219.

⁸⁵ Madigan & Gamble, 1991, 71-121.

⁸⁶ Barabás, 2009, 39-52, és Rivera, Sullivan & Zeoli, 2012, 234-252.

Pszichoszociális szakember

A segítők jelenléte és szerepe kulcsfontosságú kérdés a folyamat során.⁸⁷ Az áldozatok pozitívan nyilatkoztak a segítő jelenlétéről: segítséget, támogatást, nyugtatást jelentettek a sokkos állapotban lévő áldozatoknak.⁸⁸ Azt nehezményezték az áldozatok, hogy nincsen egyetlen olyan segítő személy, aki tisztában lenne mind a pszichológiai, mind a jogi folyamat jellegzetességeivel, továbbá hogy nagyon soká kerültek megfelelő ellátásba, és hogy nincsen lehetőség utánkövetésre. A pszichoszakembernek a feladata a procedúra többi szereplőjének a hibáját korrigálni,⁸⁹ valamint az áldozat közvetlen környezete is igényelné az intervenció, szupportív kezeléseket, ám erre még csekélyebb lehetőség van. Nagy nehézség még az ingyenesen hozzáférhető pszichés támogatás limitáltsága, ami egyre inkább a nulla felé konvergál.⁹⁰

Az áldozatok számára nagy nehézséget jelent az is, hogy ha pszichológiai/pszichiátriai szakvélemény készül, akkor őket senki sem hallgatja meg. A szakértőnek néhány órás, egyoldalú beszélgetésből kell a rendőrség, az ügyészség kérdéseire választ adni. Az áldozatok úgy érzik, hogy akkor kevésbé lenne elfogult a szakvélemény, ha mindkét fél meg lenne hallgatva.⁹¹

A szakemberek részéről az ő saját másodlagos traumatizáltságuk is meg tudja nehezíteni a folyamatot, ami természetesen ugyanúgy előfordul a procedúra többi szereplőjénél, sőt talán náluk még markánsabb.⁹² Erről nem sok szó esik, pedig úgy gondolom, hogy a probléma egyik kulcsa ez lenne. Fontos azoknak a szakembereknek a vizsgálata, akik olyan személyekkel dolgoznak, akik áldozatok.⁹³ Azok, akik huzamosabb ideig foglalkoznak traumatizált személyekkel, ugyanúgy maguk is traumatizálódhatnak. Ez a másodlagos traumatizáció jelensége, ami azt jelenti, hogy amikor a traumaélményben nem résztvevő, de azt részletesen ismerő személy annyira azonosul a traumatizált személlyel, hogy ő maga is traumatizációs jegeket kezd mutatni. Ilyen jegek pl.: érdeklődés elvesztése, az izoláció, a trauma újraélése, a rémálmok, a koncentrációs zavarok, a félelem, a szorongás, az érzelmi kiégés.⁹⁴

⁸⁷ Tamarit, Villacampa & Filella, 2010, 281-298.

⁸⁸ Campbell, 2006, 30-45.

⁸⁹ Hattendorf & Tollerud, 1997, 14-23.

⁹⁰ Madigan & Gamble, 1991, 71-121.

⁹¹ Madigan & Gamble, 1991, 71-121.

⁹² Cunningham, 1999, 277-290.

⁹³ Follette, Polusny & Milbeck, 1994, 275-282.

⁹⁴ Herman, 2003, 19-50.

Egyre több kutatás⁹⁵ szól arról, hogy a kiégés az igazságszolgáltatásban ugyanolyan szinten létező jelenség, mint az egészségügyben vagy a pedagógusok körében. A kiégési szindróma olyan tünetegyüttes,⁹⁶ amely hosszú távú fokozott érzelmi megterhelés, kedvezőtlen stresszhatások következtében létrejövő fizikai-érzelmi-mentális kimerülés. Az áldozattal való túlzott érzelmi azonosulás nem egyenlő az empátiával, együttérzéssel, inkább az érzelmi kiüresedést jelenti, amikor a szakembernek nincsen meg az a megfelelő megküzdési rendszere, amivel védhetné saját határait. Az ilyen segítők természetesen nem tudnak úgy segíteni, ahogyan arra az áldozatnak szüksége lenne, ugyanis áttételesen a segítők is áldozatok. Ez az állapot a szakirodalom szerint számos közös jegyet mutat az elhúzódó gyász jelenségével. Gyászt nem csak haláleset kapcsán élhetünk át, hanem bármilyen veszteség után, és ezek a veszteségek akár absztrakt formát is ölthetnek: hitünk elvesztése az emberiségben, saját magunkban – vallásos körökben „a hit próbára tételeként” hivatkozhatnak erre a szituációra.⁹⁷

Kissé távoli asszociációnak tűnhet a másodlagos viktimizáció és a segítő, intézményi oldal dolgozóinak érzelmi állapota, ám ha a jelenségre interakcióként tekintünk, és nem izoláltan vizsgáljuk az egyik oldalt, hanem az egész dinamikáját vesszük figyelembe, akkor a segítő-áldozat dinamika fontos összetevője lehet a másodlagos viktimizációnak.

A dinamika elemzésére jó módszer lehet a tranzakcióanalízis,⁹⁸ melynek a legfontosabb feltevése, hogy a tranzakció a társas érintkezés alapegysége. Életünk során tranzakciós mintáink alakulnak ki, aminek legjellegzetesebb formája a játszma. A játszma kiegészítő, rejtett tranzakciók sorozata, amely pontosan meghatározott, előre látható kimenetel felé halad, és sokszor rejtett érzelmi kielégülést okoz a játszma kezdeményezőjének. A tranzakciókban háromféleképpen vehetünk részt: szülői énállapottal, felnőtt énállapottal és gyermeki énállapottal. Ezek az énállapotok az egyén személyes élettörténetének konkrét eseményeit őrzik, tehát amikor például a szülői én állapotban kommunikál a személy, akkor a tényleges szüleinek (és/vagy szülőpótlékainak) konkrét szituációban mondott vagy tett konkrét megnyilvánulásainak gyűjteménye mutatkozik meg viselkedésében. A szülői énállapotban gondoskodunk, tiltunk, fegyelmezzük. Például: „Nem kellett volna olyan kihívóan öltözködni!” vagy „A rossz döntéseinek ez lett a következménye.” vagy „Ne aggódjon, minden rendben lesz!”. A felnőtti

⁹⁵ Follette, Polusny & Milbeck, 1994, 275-282.

⁹⁶ Bergner, 2012, 17-28.

⁹⁷ Montada, 1993, 83-98, és Kiss & Makó, 2015, 368-382.

⁹⁸ Berne, 2013, 25-70.

énállapot jellemzője, hogy tárgyilagos, objektív, a helyzetre reagál, kiszámítható: „Néhány perc, és megkezdjük a vizsgálatot, amiben ez és ez fog történni.” Végül a gyermeki énállapotban lehetünk szabadok, önfeledtek, kiszolgáltatottak, dacosak. Kétféle tranzakció létezik: a kiegészítő tranzakció, ami azt jelenti, hogy a megszólító énállapotához illeszkedik a válaszadó énállapota. Például: „Kérem, biztos úr, segítsen, valaki megtámadott az utcán, rettenetesen félek!” (áldozat, gyermeki énállapotban szülői reakcióra várva) – „Ne aggódjon, hölgyem, most már biztonságban van, vigyázunk önre.” (rendőr, szülői énállapotban). Ez ideális kommunikációnak mondható, a probléma akkor van, ha a megszólító énállapotához nem illeszkedik a válaszadó énállapota. Például: „Kérem, biztos úr, segítsen, valaki megtámadott az utcán, rettenetesen félek!” (áldozat, gyermeki énállapotban szülői reakcióra várva) – „Alaptalan a félelme, senki nincsen az utcán, a támadó már régen árkon-bokron túl jár.” (rendőr, felnőtti énállapotban válaszolva). Itt a kommunikáció zavart szenved: az áldozatnak nem ilyen információkra lett volna szüksége, hanem megnyugtatóra, így egyedül maradt félelmeivel. A játszma ezeknek a rejtett szintjen (is) zajló tranzakcióknak a mintázata, aminek előre látható kimenetele van.⁹⁹

A viktimizáció kérdésköréből játszmaként értelmezhetünk számos jelenséget. Például egy áldozattá vált személy a rendőrségi kikérdezés során igyekszik megmaradni a racionális, felnőtti énállapotban, információkat kér, jogaira hivatkozik, stb., hogy fenntartsa a maga számára a kontroll érzetét. A hatalmi pozícióban levő személy erre válaszul hivatalos nyelvezetet használva látszólag a felnőtti énállapotban marad, de kommunikatív és metakommunikatív eszközökkel a büntető szülői énállapot „bevetésével” infantilizálhatja vagy megalázza a kikérdezettet. Ha ez a hatalmi szervet képviselő személy részéről visszatérő mintázat, akkor valószínűsíthető, hogy játszmaról van szó, és az illető a „munkavégzés” ürügyén rejtett formában biztosítja önmaga számára az érzelmi kielégülést. (Szondi Lipót ezt nevezte „kultúrszadizmus”-nak.) A teljesség kedvéért a játszmák esetén visszautalnék az áldozattá válásban szerepet játszó „áldozati közrejátszásra”.

⁹⁹ Berne, 2013, 25-70.

A közvetett áldozatok problémája

Kutatások alapján a családtagokat,¹⁰⁰ barátokat is ugyanúgy éri másodlagos viktimizáció, mint a bűncselekmény közvetlen elszenvedőjét. Olyan női áldozatokkal készítettek egy kutatásban¹⁰¹ interjúkat, akiknek valamelyik közeli hozzátartozóját meggyilkolták, és arra keresték a választ, hogy ebben az esetben mi lehet másodlagosan viktimizáló hatású. A talán leggyakrabban említett dolog az információ hiánya és az érzéketlenség a rendőrség részéről. Ehhez hasonló, ha a hozzátartozóknak nem engedélyezik, hogy lássák a holttestet, vagy nem megfelelően készítik fel őket annak látványára. A bírósági szakasszal kapcsolatosan a jogászok viselkedése, a vádlott családjával való találkozás, a bizonyítékokkal való szembesülés, hogy nem mutathattak érzelmeket a bíróságon, ha senki nem szólt az áldozatért vagy az ítélettel való elégedetlenség, mind viktimizáló hatású volt.¹⁰²

Mi a helyzet a férfi áldozatokkal?

A vagyon elleni bűncselekmények esetén a nemi különbségekre annyiban érdemes kitérnünk, hogy a bűncselekmények hogyan hatnak az áldozatokra. A nők a férfiaknál nagyobb arányban éreztek sokkot, elesettséget, zavarodottságot, félelmet, míg a férfiaknál a harag érzése volt a domináns, és ez náluk kétszer gyakrabban fordult elő, mint a nőknél. A nők nagyobb százaléka (63%) találta úgy, hogy a viktimizáció nagyban befolyásolja az életét, mint a férfiak esetében (45%). A vagyon elleni bűncselekmények áldozatainak nemi eloszlása viszonylag kiegyenlített.¹⁰³

A szexuális és családon belüli erőszak már komplikáltabb kérdéskör. Először a szexuális erőszakkal foglalkozom.

A különféle jelentések¹⁰⁴ szerint a férfiak elleni nemi erőszak a világ minden táján egyaránt előforduló bűncselekmény, ennek ellenére viszonylag kevés figyelem irányul rá. Már maga a nyelvhasználat is mutatja, hogy a „rape” kifejezést automatikusan a nők ellen elkövetett nemi erőszakra használjuk, és a megkülönböztető jelzőt a férfiak esetén kell kirakni. (Ugyanúgy, mint hogy a „foci” alapvetően férfi terminus, oda

¹⁰⁰ Fuller, 2016, 1-7.

¹⁰¹ Gekoski, Adler & Gray, 2013, 307-329.

¹⁰² Gekoski, Adler & Gray, 2013, 307-329.

¹⁰³ Görgényi, 2001, 74-124.

¹⁰⁴ Scare, 2001, 11-35.

a „női labdarúgás”-hoz kell külön jelző.) Ez a jelenség nem annyira kirívó, hiszen a nemi erőszakos esetek 90%-át nők ellen követik el férfiak. A férfiak ellen elkövetett nemi erőszak nagy részében a kiskorúak elleni vétségek közismertek, itt a 10%-ról 25%-ra nő a fiatal fiúk ellen elkövetett nemi erőszak aránya. A felnőtt férfiak sérelmére elkövetett nemi erőszakhoz sokkal nagyobb szégyen tapad, sokkal inkább tabukérdés, mint a nők ellen elkövetett erőszak, hiszen ez nehezen fér bele az „erős férfi” képébe. Ennek következtében kialakul egy ördögi kör: mivel ezek az esetek nem kerülnek bele a kriminológiai statisztikába, nem terveznek kutatásokat és nem alkotnak elméleteket, a jelenség nem lesz része a közgondolkodásnak. Így azok a férfiak, akik áldozatául esnek az ilyen jellegű bűncselekményeknek, nem tudnak mihez/kihez kapcsolódni, szégyenükkel izolálódnak, ezért a jelenség továbbra is láthatatlan marad. Az ezzel kapcsolatos szórványos kutatások nagyon sokáig csak az USA és Anglia területére korlátozódtak, és főleg kvantitatív jellegűek voltak, noha az információk nagyon sokféle forrásból származhatnak. Az alábbi táblázat¹⁰⁵ a 80-as és 90-es évekbeli kutatások adatait hasonlítja össze, amikor az első jelentősebb eredmények születtek.

Szerzők	Alanyok száma	Adatok forrása	Ismeretlen támadó (%)	Több támadó (%)	Fegyver (%)
Doan & Levy, 1983	29	Sürgősségi osztály	63%	38%	6.9%
Forman, 1982	12	Rendőrség	67%	17%	25%
Frazier, 1993	74	Kórházi krízisközpont	52%	31%	43%
Goyer & Eddleman, 1984	13	Katonaság	-	85%	-
Groth & Burgess, 1980	6	Pszichiátriai járóbeteg	50%	17%	-
Hickson, 1994	212	Újság	25%	11.3%	-
Hillman, 1991	28	Krízisközpont	-	-	46%
Huckle, 1995	22	Forenzikus pszichiátriai szolgálat	55%	27%	-
Kaufman, 1980	14	Sürgősségi osztály	-	50%	-
Lacey & Roberts, 1991	13	Krízisközpont	38.5%	23%	23%
Lipscomb, 1992	19	Rendelőintézet	-	52.6%	57.9%
Mezey & King, 1989	22	Újsághirdetés	18%	-	9%
Myers, 1989	14	Privát praxis	-	29%	-
Sorenson, 1987	107	Random közösségi minta	18.7%	-	1.9%

¹⁰⁵ Scare, 2001, 11-35.

Az alapadatokon kívül a kutatások megpróbálták azonosítani az „elkövető” és az „áldozat” sajátosságait.¹⁰⁶ Ezek szerint a tettes általában heteroszexuális, legtöbbször a 20-as éveiben járó fehér férfi. A motivációi közt a harag és a hatalom éreztetése volt leginkább megfigyelhető, a tettes lealacsonyítani és megalázni akarta áldozatát, nem a nemi vágy volt a meghatározó. Az áldozatok életkora a kései tízestől a kései húszas évekig terjedt. Az amerikai kutatásokban az afroamerikai férfiak felülreprezentáltak az áldozatok csoportjában, és a melegek száma is magasabb.

A támadások jellegét tekintve a konklúziók egymásnak ellent mondanak például abban a tekintetben, hogy az elkövető és az áldozat ismerték-e egymást. A férfiak elleni erőszaknál jóval gyakrabban fordul elő fegyverhasználat, mint a nők elleni erőszaknál, ugyanis nők esetében a hatalom érvényesítése gyakran már pszichológiai eszközökkel is lehetséges (megfélemlítés, stb.). Ahol nem volt fegyver, ott jellemző a testi erő alkalmazása, illetve a több elkövető is gyakoribb, mint a nők elleni erőszaknál. A legelterjedtebb elkövetési forma a férfiak között az anális és a kényszerített orális szex, de más formák is előfordulnak, például hogy az áldozatot egy harmadik személy megerőszakolására kényszerítik.

A legtöbbet leírt hatásai az erőszakos cselekedetnek a következők: stigmatizáltság érzése és szégyen, bűntudat, poszt-traumás stressz zavar, amnézia, ellenséges érzelmek és harag, tagadás, depresszió, a meglepettség érzése (hitetlenség, hogy ez egyáltalán megtörténhetett), a szexuális orientáció és identitás konfliktusa (pl. ha azt érzi, hogy homoszexualitása miatt erőszakolták meg, akkor ehhez kapcsolódhat szorongás, bűntudat), a testkép és az önértékelés problémái, sérülékenység érzése. Az erőszak előfordulásának leggyakoribb helyszínei a börtönök, a katonaság és a sportközösségek.¹⁰⁷

A harmadik felállás, amikor nők kényszerítenek szexuális együttlétre férfiakat. Egy 2018-as brit kutatás szerint¹⁰⁸ a kényszerítés a kapcsolat megszakításával való fenyegetés volt, valamint erőszak alkalmazása, például fegyver formájában. Az érintett férfiak 80 százaléka nem számolt be az esetről a családtagoknak vagy a barátainak, és 74 százalék nem keresett segítséget. A 154 férfi közül mindössze ketten tettek feljelentést, de egyikük ügye sem jutott el a bíróságig. Az áldozatok nem szenvedtek

¹⁰⁶ Scare, 2001, 11-35.

¹⁰⁷ Scare, 2001, 11-35.

¹⁰⁸ Weare, 2018, in press.

fizikai sérülést. Az áldozatok beszámoltak dühről, szorongásról, depresszióról és öngyilkossági szándékról, mint az erőszakot követő negatív érzelmi reakcióról, állapotról.¹⁰⁹

Magyarországon Tamási Erzsébet (2007)¹¹⁰ foglalkozik a férfiak szemszögéből a családon belüli erőszakkal. Tamási Erzsébet saját munkásságára teljesen unikális produktumként tekint, „mert a magyar társadalomkutatásoknak és a köznapi érdeklődésnek még a perifériáján sincs ez a megközelítés, de nemzetközi kutatását sem kíséri hangos érdeklődés. A kriminológiában pedig csak nyomaiban fedezhető fel egy-két kísérlet a férfiak és a bűnözés újfajta, nemi szerepre figyelő magyarázatára. A kutatók által megállapított eredmények szerint a családon belül zajló erőszakos konfliktusok fele kölcsönös erőszakot jelent, egynegyedében csak a férfiak alkalmaznak erőszakot a nőkkel szemben, a fennmaradó negyed a nők férfi partnerükkel szembeni kizárólagos erőszakosságát takarja. A nemi szerepek követelményei, a férfiasság szempontjai, a társadalmi normák férfiakról alkotott képe a döntő, amiért a társadalmi intézmények és maguk az érintettek sem kívánnak a nők áldozataiként, sőt bántalmazottjaikként megjelenni. A férfiak bántalmazása, ha a 'kékre-zöldre vert férfi' képe az elvárt, valóban nem látható társadalmi probléma, mert a 'gyenge férfi' imázsa ellen minden erővel tiltakozik valamennyi résztvevő. Létezik női erőszak férfiak ellen, és megcáfolni látszik a nők jogos védelemből elkövetett cselekményeinek általánosítását. A vizsgálat nem támasztja alá azt a feminista álláspontot sem, hogy a nők védtelenebbek, kiszolgáltatottabbak a kapcsolatokban, mint a férfiak. Az iratok szerint a bűncselekmények hosszantartó, konfliktusos kapcsolat végén következnek be, az esetek többségére a kölcsönös erőszak a jellemző. Kockázati tényező az életkor (35-60 év közötti nők és férfiak az elkövetők és áldozatok), a munkanélküliség, a rossz vagy romló egzisztenciális körülmények, a családi állapot (az élettársi kapcsolatban a gyilkosságok, a házastársiban a súlyos testi sértések a jellemzőek) és legfőképp az alkoholfogyasztás. A párok közötti konfliktus nem a férfi felügyeletet gyakorló-kényszerítő, hatalomfenntartó erejének kifejeződése, és nem is az arra adott női erőszakválasz. Sokkal inkább a körülmények befolyásolta érzelmi eltávolodás, elmagányosodás és főként a tehetetlenség megnyilvánulása. Ezek a párok nemükre való különbség nélkül nem ismernek erőszakmentes konfliktus megoldási mintákat.”¹¹¹

¹⁰⁹ Weare, 2018, in press.

¹¹⁰ Tamási, 2007, tézisfüzet.

¹¹¹ Tamási, 2007, tézisfüzet.

Összegzés

Jelen tanulmányban az ismételt és a másodlagos viktimizációval kapcsolatos szakirodalom áttekintésére és összefoglalására vállalkoztam az empirikus kutatási eredményekre fókuszálva. Szakirodalmi kutatásaim alapján úgy találtam, hogy a jelenségen belül található néhány kevésbé feltárt részterület, amely fontos kutatási kérdések megfogalmazásához vezethet el. Ilyenek a vagyon elleni bűncselekmények áldozatainak jellemzői, a vagyon elleni bűncselekményekhez esetlegesen kapcsolódó másodlagos viktimizáció, valamint a személy elleni erőszakos szexuális bűncselekmények esetén az elhanyagoltabb környezeti tényezők feltételezhető szerepe, a férfi áldozatok kérdésköre, valamint az ide kapcsolható másodlagos viktimizáció interaktív megközelítésű konceptualizálásának hiánya.

Felhasznált irodalom

Adorno, T. W. (1950). *The Authoritarian Personality*. Berkeley, CA: Harper & Brothers.

Allison, J. A. & Wrightsman, L. S. (1993). *RAPE – The Misunderstood Crime*. Newbury Park, CA: SAGE Publications.

Arata, C. M. (1999). Sexual Revictimization and PTSD: An Exploratory Study. *Journal of Child Sexual Abuse*, 8(1), 49-65.

Arata, C. M. (2000). From Child Victim to Adult Victim: A Model for Predicting Sexual Revictimization. *Child Maltreatment*, 5(1), 28-38.

Arata, C. M. (1999) Repeated Sexual Victimization and Mental Disorders in Women. *Journal of Child Sexual Abuse*, 7(3), 1-17.

Barabás, A. T. (2009). Áldozattá válás Magyarországon: a statisztika és az empirikus vizsgálatok valóságkép. In A. Borbíró, A. Kiss, E. Velez & L. Garami (Szerk.), *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve* (pp. 39-52). Budapest, HU: Fresh Art Design KFT.

Bergner, T. M. H. (2012). *Burnout – A kiégés megelőzése 12 lépésben*. Miskolc, HU: Z-Press.

Berne, E. (2013). *Emberi játszmák*. Budapest, HU: HÁTTÉR KIADÓ KFT.

Borbíró, A. (2016). Bűnmegelőzés. In A. Borbíró, K. Gönczöl, K. Kerecsi & M. Lévy (Szerk.), *Kriminológia* (pp. 815-839). Budapest, HU: Wolters Kluwer Kiadó.

Brown, A. L., Testa, M. & Messman-Moore, T. L. (2009). Psychological Consequences of Sexual Victimization Resulting from Force, Incapacitation, or Verbal Coercion. *Violence Against Women, 15*(8), 898-919.

Campbell, R. (2006). Rape Survivors' Experiences With the Legal and Medical Systems. Do Rape Victim Advocates Make a Difference? *Violence Against Women, 12*(1), 30-45.

Campbell, R. (2008). The Psychological Impact of Rape Victims' Experiences With the Legal, Medical, and Mental Health Systems. *American Psychologist, 702-717*.

Campbell, R., Wasco, S. M., Sefl, T. & Barnes, H E. (2001). Preventing the „Second Rape“ – Rape Survivors' Experiences With Community Service Providers. *Journal of interpersonal Violence, 16*(12), 1239-1259.

Chang, J. J., Chen, J. J. & Brownson, R. C. (2003). The Role of Repeat Victimization in Adolescent Delinquent Behaviors and Recidivism. *Journal of Adolescent Health, 32*, 272-280.

Clarke, R. (1983). *Situational Crime Prevention*. New York, NY: Harrow and Heston.

Correia, I. & Vala, J. (2003). When Will a Victim Be Secondary Victimized? The Effect of Observer's Belief in a Just World, Victim's Innocence and Persistence of Suffering. *Social Justice Research, 16*(4), 379-400.

Cuevas, C. A., Finkelhor, D., Clifford, C., Ormord, R. K. & Turner, H. A. (2010). Psychological Distress as a Risk Factor for Re-Victimization in Children. *Child Abuse & Neglect, 34*, 235-243.

Cunningham, M. (1999). The Impact of Sexual Abuse Treatment on the Social Work Clinician. *Child and Adolescent Social Work Journal, 16*(4), 277-290.

Dekker, S. W. A. (2009). Prosecuting Professional Mistake: Secondary Victimization and a Research Agenda for Criminology. *International Journal of Criminal Justice Sciences (IJCJS) – Official Journal of the South Asian Society of Criminology and Victimology (SASCV), 4*(1), 60-78.

Dijk, J.J. M. (2001). Attitudes of Victims and Repeat Victims Toward the Police: Results of the international crime victims survey. *Crime Prevention Studies 12*, 27-52.

Ellis, E. M., Atkenson, B. M. & Calhoun, K. S. (1982). An Examination of Differences Between Multiple- and Single-Incident Victims of Sexual Assault. *Journal of Abnormal Psychology, 91*(3), 221-224.

Farrel, G. & Bouloukos, A. C. (2001). International Overview: A cross-national comparison of rates of repeat victimization. *Crime Prevention Studies, 12*, 5-25.

Farrel, G. & Pease, K. (1997). Repeat Victim Support. *British Journal of Social Work, 27*, 101-113.

Farrel, G. & Pease, K. (2006). Preventing Repeat Residential Burglary Victimization. In B. C. Welsh & D. P. Farrington (Eds.), *Preventing Crime: What Works for Children, Offenders, Victims, and Places* (pp. 161-176), GB: Springer.

Farrel, G., Phillips, C. & Pease, K. (1995). Like TAKING CANDY: Why does Repeat Victimization Occur? *The British Journal of Criminology, 35*(3), 384-399.

Farrel, G., Sousa, W. H. & Weisel, D. L. (2001). Repeat Victimization and Hot Spots: The Overlap and Its Implications for Crime Control and Problem-Orientated Policing. *Crime Prevention Studies, 12*, 221-240.

Farrel, G., Sousa, W. H. & Weisel, D. L. (2002). The Time-Window Effect in the Measurement of Repeat Victimization: A Methodology for Its Examination, and an Empirical Study. *Crime Prevention Studies, 13*(1), 15-27.

Figley, C. R. (1988). Victimization, Trauma, and Traumatic Stress. *The Counseling Psychologist, 16*(4), 635-641.

Finkelhor, D., Ormord, R. K. & Turner, H. A. (2007). Poly-victimization: A Neglected Component in Child Victimization. *Child Abuse & Neglect, 31*, 7-26.

Fisher, B. S., Cullen, F. T., & Daigle, L. E. (2008). The Violent and Sexual Victimization of College Women. Is Repeat Victimization a Problem? *Journal of Interpersonal Violence, 23*(9), 1296-1313.

Ferenczi, S. (2006/1932). Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. In (uő.) *Technikai írások* (pp. 101-112). Budapest, HU: Animula Kiadó.

Follette, V. M., Polusny, M.M. & Milbeck, K. (1994). Mental Health and Law Enforcement Professionals: Trauma History, Psychological Symptoms, and Impact of Providing Services to Child Sexual Abuse Survivors. *Professional Psychology: Research and Practice, 25*(3), 275-282.

Fuller, G. (2016). Non-offending Parents as Secondary Victims of Child Sexual Assault. *Trends & issues in crime and criminal justice*, No. 500, 1-7.

Gekoski, A., Adler, J. R. & Gray, J. M. (2013). Interviewing Women Bereaved by Homicide: Reports of Secondary Victimization by the Criminal Justice System. *International Review of Victimology*, 19(3), 307-329.

Goodlin, W. E. & Dunn, C. S. (2009). Three Patterns of Domestic Violence in Households: Single Victimization, Repeat Victimization, and Co-occurring Victimization. *Journal of Family Violence*, 25, 107-122.

Görgényi, I. (2001). *A viktimológia alapkérdései*. Budapest, HU: Osiris Kiadó.

Görgényi, I. & Zséger, B. (2016). Viktimológia és áldozatpolitika. In A. Borbíró, K. Gönczöl, K. Kerecsi & M. Lévy (Szerk.), *Kriminológia* (pp. 844-865). Budapest, HU: Wolters Kluwer Kiadó.

Hankiss, E. (2015). *Az ezerarcú én – Emberlét a fogyasztói civilizációban*. Budapest, HU: Helikon Kiadó.

Hattendorf, J. & Tollerud, T. R. (1997). Domestic Violence: Counseling Strategies That Minimize the Impact of Secondary Victimization. *Perspectives in Psychiatric Care*, 33(1), 14-23.

Herman, J. (2003). *Trauma és gyógyulás*. Budapest, HU: Háttér Kiadó – Kávé Kiadó – NANE Egyesület.

Holmstrom, L. L. & Burgess, A. (1987). *The victim of rape*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.

Hotaling, G. T. & Buzawa, E. S. (2003). Forgoing Criminal Justice Assistance: The Non-Reporting of New Incidents of Abuse in a Court Sample of Domestic Violence Victims. *NCJRS*, 1-43.

Hope, T., Bryan, J., Trickett, A. & Osborn, D. (2001). The Phenomena of Multiple Victimization. *British Journal of Criminology*, 41, 595-617.

Johnson, S. D., Bernasco, W., Bowers, K. J., Elffers, H., Ratcliffe, J, Rengert, G. & Townsley, M. (2007). Space-Time Patterns of Risk: A Cross National Assessment of Residential Burglary Victimization. *Journal of Quantitative Criminology*, 23, 201-219.

Johnson, S. D., Bowers, K. & Hirschild, A. (1997). New Insights Into The Spatial And Temporal Distribution of Repeat Victimization. *British Journal of Criminology*, 57(2), 224-241.

Kingma, J. (1999). Repeat Victimization of Victims of Violence. A Retrospective Study From a Hospital Emergency Department for the Period 1971-1995. *Journal of Interpersonal Violence, 14*(1), 79-90.

Kleemans, E. R. (2001). Repeat Burglary Victimization: Results of Empirical Research in the Netherlands. *Crime Prevention Studies, 12*, 53-68.

Korinek, L. (2016). Félelem a bűnözéstől, rejtett bűnözés. In A. Borbíró, K. Gönczöl, K. Kerecsi & M. Lévy (Szerk.): *Kriminológia* (pp. 371-391). Budapest, HU: Wolters Kluwer Kiadó.

Lauritsen, J. L. & Quinet, F. D. (1995). Repeat Victimization Among Adolescents and Young Adults. *Journal of Quantitative Criminology, 11*(2), 143-166.

Lynch, J. P., Berbaum, M. L. & Planty, M. (2002). Investigating Repeated Victimization With the NCVS – Final Report. (This report has never been published!)

Madigan, L. & Gamble, N. (1991). *The Second Rape – Society's continued betrayal of the victim*. New York, NY: Lexington Books.

Maes, J. (1994). Blaming the Victim: Belief in Control or Belief in Justice? *Social Justice Research, 7*(1), 69-90.

Marhoefer-Dvorak, S., Resick, P. A., Hutter, C. K. & Girelli, S. A. (1988). Single- Versus Multiple-Incident Rape Victims. A Comparison of Psychological Reactions to Rape. *Journal of Interpersonal Violence, 3*(2), 145-160.

Mele, M. (2009). The Time Course of Repeat Intimate Partner Violence. *Journal of Family Violence, 24*(1), 619-624.

Mendonça, R. D., Gouveia-Pereira, M. & Miranda, M. (2016). Belief in a Just World and Secondary Victimization: The Role of Adolescent Deviant Behavior. *Personality and Individual Differences, 97*, 82-87.

Messman-Moore, T. L., Long, P. J. & Siegfried, N. J. (2000). The Revictimization of Child Sexual Abuse Survivors: An Examination of the Adjustment of College Women With Child Sexual Abuse, Adult Sexual Assault, and Adult Physical Abuse. *Child Maltreatment, 5*(1), 18-27.

Messman-Moore, T. L., Walsh, K. L. & DiLillo, D. (2010). Emotion Dysregulation and Risky Sexual Behavior in Revictimization. *Child Abuse & Neglect, 34*, 967-976.

Miron, L. R. & Orcutt, H. K. (2014). Pathways from Childhood Abuse to Prospective Revictimization: Depression, Sex to Reduce Negative Affect, and Forecasted Sexual Behavior. *Child Abuse & Neglect*, 38, 1848-1859.

Montada, L. (1993). Victimization by Critical Life Events. In W. Bilsky, C. Pfeiffer. & P. Wetzels (Eds.), *Fear of Crime and Criminal Victimization* (pp. 83-98). Stuttgart, DE: Ferdinand Enke Verlag.

Orth, U. (2002). Secondary Victimization of Crime Victims by Criminal Proceedings. *Social Justice Research*, 15(4), 313-325.

Patterson, D. (2011). The Linkage Between Secondary Victimization by Law Enforcement and Rape Case Outcomes. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(2), 328-347.

Podoletz, L. (2016). Környezeti kriminológia. In A. Borbíró, K. Gönczöl, K. Kerezi & M. Lévy (Szerk.), *Kriminológia* (pp. 233-251). Budapest, HU: Wolters Kluwer Kiadó.

Polvi, N., Looman, T., Humphries, C. & Pease, K. (1991). The Time Course of Repeat Burglary Victimization. *British Journal of Criminology*, 31(4), 411-414.

Ratcliffe, J. H. & McCullagh, M. J. (1998). Identifying Repeat Victimization with GIS. *British Journal of Criminology*, 38(4), 651-662.

Rivera, E. A., Sullivan, C. M. & Zeoli, A. M. (2012). Secondary Victimization of Abused Mothers by Family Court Mediators. *Feminist Criminology*, 7(3), 234-252.

Rosta, A. (2016). Vagyon elleni bűnözés. In A. Borbíró, K. Gönczöl, K. Kerezi & M. Lévy (Szerk.), *Kriminológia* (pp. 421-446). Budapest, HU: Wolters Kluwer Kiadó.

Scare, M. (2001). *Male on Male Rape: The Hidden Toll of Stigma and Shame*. Cambridge, MA: Perseus Publishing.

Sorenson, S. B., Siegel, J. M., Golding, J. M. & Stein, J. A. (1991). Repeated Sexual Victimization. *Violence and Victims*, 6(4), 299-309.

Spelman, W. (1995). ONCE BITTEN, THEN WHAT? Cross-Sectional and Time-Course Explanations of Repeat Victimization. *The British Journal of Criminology*, 35(3), 366-383.

Tabbert, U. (2016). *Language and Crime – Constructing offenders and victims in newspaper reports*. London, GB: Macmillan Publishers Ltd.

Tamarit, J., Villacampa, C. & Filella, G. (2010). Secondary Victimization and Victim Assistance. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 18, 281-298.

Tamási, E. (2007). *A családon belüli erőszak férfi szereplői* című doktori disszertáció téziseiből szó szerinti idézés.

Tandom, N. (2007). Secondary Victimization of Children by the Media: An Analysis of Perceptions of Victims and Journalists. *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 2(2), 119-135.

Testa, M., VanZile-Tamsen, C. & Livingston, J. A. (2007). Prospective Prediction of Women's Sexual Victimization by Intimate and Nonintimate Male Perpetrators. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 75(1), 52-60.

The Canadian Resource Centre for Victims of Crime (2009). Victim Blaming. Forrás: https://www.crcvc.ca/docs/victim_blaming.pdf
Letöltve: 2017-04-29.

Tseloni, A. & Pease, K. (2003). Repeat Personal Victimization – Boots or Flags? *British Journal of Criminology*, 43, 196-212.

Varga, H., Sarungi, E. & Csabai, M. (2015). A gyász és az érzelmi veszteséget feldolgozásának új lehetősége. In E. Cs. Kiss & H. Sz. Makó (Szerk.), *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana* (pp. 368-382). Pécs, HU: Pannónia Könyvek.

Weare, S. F. (2018). „I feel permanently traumatized by it”: Physical and emotional impacts reported by men forced to penetrate women in the United Kingdom. *Journal of Interpersonal Violence*.

Weisel, D. L. (2005). Analyzing Repeat Victimization. *Problem-Oriented Guides for Police Problem-Solving Tools Series*, 4, 1-80.

Widom, C. S., Czaja, S. J. & Dutton, M. A. (2008). Childhood Victimization and Lifetime Revictimization. *Child Abuse & Neglect*, 32, 785-796.

Williams, L. M. (1994). Recall of Childhood Trauma: A Prospective Study of Women's Memories of Child Sexual Abuse. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62(6), 1167-1176.

Winkel, F. W. & Koppelaar, L. (1991). Rape Victims' Style of Self-Presentation and Secondary Victimization by the Environment. *Journal of Interpersonal Violence*, 6(1), 29-40.

Ybarra, L. M. R. & Lohr, S. L. (2002). Estimates of Repeat Victimization Using the National Crime Victimization Survey. *Journal of Quantitative Criminology*, 18(1), 1-21.

Studies on repeated and secondary victimization in the field of criminology

Summary

In my article I intend to review the scientific criminological studies on secondary and repeated victimization. My choice of topic was inspired by the high social relevance of this question on the first hand, and the lack of available literature and research outcomes on the other. The most important aim of this study was to give a detailed overview about the ongoing scientific work in this field, therefore I explore the definitions of secondary and repeated victimization, statistical data, the theoretical elaborations concerning property and violent crimes and the empirical studies that aspire to validate these assumptions.

Melles Marcell
ELTE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszék
Témavezető: Rozsnyai Krisztina, habil. egyetemi docens

A közigazgatási perrendtartás a választási jogvitákban¹

A választási eljárás szabályozását 2013-ban kodifikálta újra a jogalkotó, a 2014-ig hatályban volt, a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvényt (a továbbiakban: régi Ve.) sok szempontból, sok kérdésben – így a választási szervek határozataival szembeni bírói út kapcsán is – meghaladta az azonos nevű 2013. évi XXXVI. törvény (a továbbiakban: Ve.). 2018. január 1-jén hatályba lépett továbbá a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény (a továbbiakban: Kp.), amelynek szabályait alkalmazni kell a Ve. hatálya alá tartozó eljárások során is. A Kp. precízen kimunkált modelljének megfelelő működtetése feltételezte volna olyan jogszabály-módosítások elfogadását is, amelyekhez minősített többségre lett volna szükség az Országgyűlésben. E többség hiányában a Kp. választási eljárásokkal kapcsolatos alkalmazása eltérő megoldásokat igényelt. Néhány kérdést vizsgálva mutatunk rá arra, miképpen rendezte a jogalkotó ezt a kényszerűen előállt helyzetet, és miképpen alkalmazták a Kp.-t a választási jogvitában eljáró bíróságok az azóta eltelt időszakban.

1. Előzmények

A Kp. eredetileg elfogadni tervezett, illetve a végül hatályba lépett rendelkezéseit csak a Ve. hatályos szabályozásának fényében lehet megítélni, ezért át kell tekintenünk a Kp. és a Ve. „előéletét”. Az Országgyűlésnek 2012 őszén benyújtott, a választási eljárásról szóló törvényjavaslat meghatározta, mely, a polgári perrendtartás által felsorolt bíróságok hatásköre egy adott ügyben hozott döntés bírói felülvizsgálata, a nem szabályozott kérdésekben pedig a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: régi Pp.) közigazgatási perekre vonatkozó szabályait hívta fel. A Ve. olyan bírói fórumrendszert alakított ki, mely egyrészt súlyoz az ügyek között azok jelentősége szerint, másrészt pedig olyan, országosan egységes szemlélettel adott hatáskört a bíróságoknak, mely figyelembe veszi némely különösen leterhelt bíróság (a Fővárosi Törvényszék vagy a Pesti

¹ A tanulmány rövid változata megjelent az Eljárásjogi Szemle 2018. évi 4. számában.

Központi Kerületi Bíróság, ez utóbbi röviden: PKKB) helyzetét is. Az így kialakult rendszerben a törvényszékek gyakorlatilag elvesztették választási ügyekben a hatásköreiket, ezzel egyidejűleg hangsúlyos szerepet kaptak az ítélőtáblák. Annak érdekében, hogy a kisebb jelentőségű ügyektől mentesítse a jogalkotó az ítélőtáblákat, a névjegyzékkel kapcsolatos ügyeknél meghagyta a járásbírók hatáskörét, ám nem állapított meg a fővárosi ügyekre kizárólagos hatáskört a PKKB részére.

1.1. A Kp. kodifikációja

A Kormány az 1011/2015. (I. 22.) Kormányhatározatban döntött a közigazgatási perrendtartás kodifikációjáról, az 1352/2015. (VI. 2.) Kormányhatározatban pedig a közigazgatási perrendtartásról szóló törvény és az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvény előkészítésével összefüggő egyes feladatokról. Tekintettel arra, hogy az 1267/2013. (V. 17.) Kormányhatározat már elindította a polgári perjog kodifikációját, célszerűnek tűnt, hogy közigazgatási perrendtartás és a 2016. évi CXXX. törvényként kihirdetett polgári perrendtartás (a továbbiakban: Pp.) egymással párhuzamosan készüljön el, hiszen a Kp. megalkotásának célja éppen az volt, hogy a Pp. szabályaitól jelentős mértékben eltérő közigazgatási perjogot megfelelően el lehessen különíteni.² Továbbra is léteznek olyan kérdések, amelyek kapcsán érdemes a Pp. vonatkozó szabályait felhívni, de megfordulnak az arányok: több a különbözőség, mint a hasonlóság, pl. a nyelvhasználatra vonatkozó szabályok megismétlése nem tűnik szükségesnek a Kp.-ben, elég azokat a Pp.-ben elhelyezni.³

A perjogi kodifikáció értelemszerűen előrevetítette, hogy az új jogszabályok változásokat hozhatnak a választási szervek határozatainak bírósági felülvizsgálatára vonatkozó szabályozásban is. A mögöttesen alkalmazandó perjogi szabályokhoz való igazodás a Ve.-ben a választási jogvitákra vonatkozó szabályozás mélyreható reformja nélkül, vagyis a választási jogviták legalapvetőbb attribútumait, így az elbírálás nemperes jellegét érintetlenül hagyva lehetséges volt, azonban néhány kérdésben szükségessé vált a Ve. módosítása. Ebbe a körbe tartozik a fórumrendszer, vagy egyes, a Kp. által egyezően szabályozott cselekmények normáinak deregulációja. A Kp. szabályozása a fentiek

² F. Rozsnyai 2017. 236.

³ F. Rozsnyai 2017. 240.

közül – jelentőségüket tekintve – elsősorban a fórumrendszer megváltoztatásával hatott volna a választási bíráskodásra.

Amennyiben a Kp. és az egyidejűleg felállított fórumrendszer az Országgyűlésnek benyújtott javaslatnak megfelelően létrejöhett volna, úgy a választási eljárásról szóló törvény megfelelő módosítása sem maradt volna el. A Közigazgatási Felsőbíróság felállítása azonban akkor nem kapott támogatást,⁴ így az arra vonatkozó rendelkezéseket még a törvényalkotási eljárásban sikerült módosítani, de ezt a módosítást az államfő alkotmányossági szempontból nem találta elfogadhatónak.

1.2. A Kp. az Alkotmánybíróság előtt

Az Alkotmánybíróság előzetes normakontroll eljárást lefolytatva 2017. január 13-án megállapította mindazon rendelkezések alaptörvényellenességét, melyek a közigazgatási felsőbírósághoz és a választási eljáráshoz kapcsolódtak.

Az Alkotmánybírósághoz küldött indítványában a köztársasági elnök úgy érvelt, hogy a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény (a továbbiakban: Bszi.) tételesen meghatározza, hogy az igazságszolgáltatást mely bíróságok gyakorolják. Ebben a körben nem szerepel a közigazgatási felsőbíróság, így az Országgyűlés által 2016. december 6-án elfogadott törvény 7. § (4) bekezdése alaptörvény-ellenes. Bár a közigazgatási felsőbíróság feladatait a Fővárosi Törvényszék látta volna el, a köztársasági elnök szerint arról van szó, hogy a Bszi. 16. §-ának zárt listája tartalmi szempontból kiegészül egy másik bírósággal, melynek a Kp. feladat- és hatáskört állapít meg, meghatározza összetételét és számára bizonyos esetekben a Fővárosi Törvényszék szokásos eljárásától eltérő szabályokat rendel alkalmazni. Az államfő indítványa szerint a kifogásolt kodifikációs megoldás oka a Kp. általános vitában történő tárgyalása során megemlített tény lehet, vagyis a Bszi. módosításához szükséges minősített többség hiánya.⁵

Az alkotmánybírósági indítványban kifogásolta továbbá a köztársasági elnök a Kp. 12. § (2) bekezdése a) és c) pontjait, melyek közül a tárgyalt kérdés szempontjából a c) pont megítélése releváns. Azzal, hogy a közigazgatási felsőbíróság hatáskörébe utaltatnak a választási bizottságok közigazgatási tevékenységével kapcsolatos perek, az Alaptörvény 2. cikk (1) bekezdése és 35. cikk (1) bekezdése szerint sarkalatos Ve. 229. § (1)

⁴ F. Rozsnyai 2017. 236.

⁵ Chronowski 2017. 62-63.

bekezdésébe ütközik a Kp. ezen rendelkezése, hiszen a választási bizottságok másodfokú határozatai ellen benyújtott keresetlevelet az illetékes ítélőtábla bírálja el. Az egyszerű többséggel elfogadásra került Kp. tehát minősített többséggel megállapított hatásköri szabályt módosít azzal, hogy a Fővárosi Törvényszék hatáskörét állapítja meg, megsértve ezzel az Alaptörvény T) cikk (4) bekezdését, a 2. cikk (1) bekezdését és a 35. cikk (1) bekezdését is.

Az igazságügyi miniszter december 20-án kelt állásfoglalásában⁶ úgy nyilatkozott, hogy a közigazgatási felsőbbbíróság mint a hatáskör címzettje – hasonlóan a cégbíróságokhoz –külön rendelkezésben kerül nevesítésre, ami bevált kodifikációs megoldás. Ezáltal nem beszélhetünk új bíróság felállításáról, már csak azért sem, mert a Bszi. is csak bíróságok különböző típusait intézményesíti. Nem változtat a helyzeten a Fővárosi Törvényszék kizárólagos illetékessége sem, hiszen az eljárási kérdés, így nem a bírósági szervezeti jogszabályokra tartozik.

Az igazságügyi miniszter szerint a kódexek megalkotása lehetetlenülne el, ha nem lenne lehetőség arra, hogy a nagyobb lélegzetvételi jogszabályok elfogadását követően történjen meg a kapcsolódó jogszabályok módosítása, vagyis az ún. salátatörvény elfogadása. Az AB korábbi gyakorlata szerint eleve megfelel az alkotmányosságnak az, ha még az elfogadott kódex hatálybalépése előtt sor kerül a kódexszel összefüggő törvények módosítására. A Polgári Törvénykönyvről szóló 2009. évi CXX. törvény hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 2010. évi XV. törvényt megsemmisítő 51/2010. (IV. 28.) AB határozat éppen arra mutatott rá, hogy a Ptk. rendkívül kiterjedt része lépne hatályba úgy, hogy a jogalkalmazásra való felkészülésre mindössze hatvan nap áll csak rendelkezésre. A Kp. azonban 2018. január 1-jét jelölte meg a hatályba lépés időpontjaként, így a felkészülésre a zárószavazás időpontjában kellő idő állt rendelkezésre.⁷

Az Alkotmánybíróság egyetértett az államfő érveivel, egyedül Dienes-Oehm Egon alkotmánybíró vélekedett úgy, hogy csakis a „*közigazgatási felsőbbbíróságként eljáró bíróság*” mint közvetítő fogalom alkalmazása adhat okot bizonytalanságra amiatt, „*hogy azt a látszatot kelti, mintha egy önálló bíróságról, bíróságtípusról volna szó.*” Dienes-Oehm szerint a bírósági hatáskörökkel kapcsolatos, a Ve. és a Kp. közötti normakollízió is

⁶ Az igazságügyi miniszter I/2039/2016. hivatkozási számú levelének melléklete. [http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/e9034bcb91b2c550c125808b004b19ee/\\$FILE/I_2039_2_2016_Igmin_%C3%A1II%C3%A1sf2_anonim.pdf](http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/e9034bcb91b2c550c125808b004b19ee/$FILE/I_2039_2_2016_Igmin_%C3%A1II%C3%A1sf2_anonim.pdf) (2019. 01.02.)

⁷ Lásd a közigazgatási perrendtartásról szóló T/12234. számú törvényjavaslat 157. §-át: <http://www.parlament.hu/irom40/12234/12234.pdf> (2019. 01.02.)

adhat okot aggodalomra a jogbiztonságra tekintettel, ám ennek a sarkalatosság kérdéséhez semmi köze.

Részben hasonló érveléssel hozakodott elő párhuzamos véleményében Varga Zs. András alkotmánybíró, aki szerint *„egyszerű kodifikációs hiba az alaptörvény-ellenesség oka. A már meglévő szabállyal azonos tárgyú, de ellentétes tartalmú, a meglévő szabály hatályon kívül helyezése nélkül elfogadott új szabály sarkalatosságtól függetlenül sérti a jogrendszer ellentmondás-mentességének követelményét, vagyis a B) cikk (1) bekezdését és a T) cikk (1) bekezdését.”*

1.3. A Kp. elfogadása érdekében megszavazott változtatások

Tekintettel arra, hogy az Alkotmánybíróság a közigazgatási felsőbíróságra utaló részeket alaptörvény-ellenesnek találta, az Országgyűlés Törvényalkotási Bizottsága a kérdéses rendelkezéseket módosító javaslatot tett,⁸ amelyet 2017. február 21-én megszavazott az Országgyűlés, újra elfogadva a Kp.-t. A hatáskör-telepítés és az illetékesség szabályozása értelemszerűen módosult: a közigazgatási felsőbíróság helyett a kizárólagosan illetékes Fővárosi Törvényszék bírálja el másodfokon a közigazgatási és munkaügyi bíróságok elsőfokú határozatait. A Ve. kérdése azonban rendezetlen maradt: a Kp.-hez kapcsolódóan más törvények sarkalatos rendelkezéseinek módosítását már nem lehetett elfogadni, hiszen az a felsőbíróságra épült, másrészt pedig a sarkalatos rendelkezések megszavazásához szükséges konszenzus továbbra sem állt fenn. Az egyes törvényeknek a közigazgatási bíráskodás megújításával összefüggő módosításáról szóló törvény tervezete⁹ (a továbbiakban: sarkalatos saláta) tehát a fiókban maradt.

Mivel a Ve. rendelkezéseinek módosítása elmaradt, megoldási módozatként merült fel az ún. fordítókulcs használata és a régi Pp. vonatkozó rendelkezéseinek további alkalmazása. A régi Pp. szabályainak további alkalmazása semmiféleképpen nem tűnt volna célszerűnek, hiszen az fenntartotta volna mindazokat az értelmezési problémákat, amelyek a Kp. kodifikációját megalapozták. A régi Pp. nem aktusfelülvizsgálati perek lefolytatására „optimalizált”, ezért nem is lett volna célszerű a további alkalmazás.

A megoldás tehát a fordítókulcs alkalmazása lett: a 2017. május 25-én kihirdetett, az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvény és a

⁸ Egyes házszabályi rendelkezésekről szóló 10/2014. (II. 24.) OGY határozat 78 §

⁹ <https://d2gvief1bcth7.cloudfront.net/wp-content/uploads/sites/7/2016/08/normaszoveg.pdf> (2019. 01.02.)

közigazgatási perrendtartásról szóló törvény hatálybalépésével összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2017. évi L. törvény (a továbbiakban: Ákr.-Kp. Módtv.). 519. §-a és 525. § (6) bekezdése tartalmaz egy-egy olyan rendelkezést, amelyek más jogszabályokban foglalt utaló szabályok módosítása nélkül teszik lehetővé a Kp. alkalmazását, az alábbiak szerint:

519. § A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 630. §-a a következő (5) bekezdéssel kiegészülve lép hatályba:

„(5) Ahol jogszabály a polgári perrendtartásról szóló törvény közigazgatási perekre vonatkozó szabályainak alkalmazását rendeli, ott a közigazgatási perrendtartásról szóló törvény szabályait kell alkalmazni.”

(...)

525. § (6) A közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény 157. §-a a következő szöveggel lép hatályba:

„(...)

(7) Ahol jogszabály a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény XX. fejezetének vagy a közigazgatási perekre vonatkozó szabályainak alkalmazását rendeli, azon a közigazgatási perrendtartást, ha jogszabály bírósági felülvizsgálatot tesz lehetővé, azon közigazgatási pert kell érteni.”

A fordítókulcs, mint megoldási módozat kiválasztását ugyanazon érvek támogatták, mint az új Pp. megalkotását megelőző vitában a Kp. megalkotását.¹⁰ A választási jogvita sajátosságai miatt ugyanis távolabb áll a Pp.-től, mint a Kp. aktusfelülvizsgálati szabályaitól. Először is, az alkotmányos jog gyakorlásához kapcsolódó részjogosítványok tekintetében kiemelendő, hogy a joggyakorláshoz az út a választási szervek közreműködésével vezet. A választási szervek és a választópolgár viszonyát nem lehet úgy szabályozni, mint két személy vagyoni joggal kapcsolatos jogvitáját. A választási szerv szerepe nem azonosítható a magánjogi per alperesével, hiszen a választási szervek rövid határidőn belül hoznak döntéseket a választási eljárásban és e döntéseket ugyancsak rövid határidőkön belül lehet megtámadni (ez az egyik oka a választási jogvita nemperes jellegének is).¹¹ Kiemelt szerepe van tehát a bíróságoknak: amíg a Kp. esetében hangsúlyos a szubjektív mellett az objektív jogvédelem is,¹² bizonyosan állítható, hogy a választási eljárásban még ennél is kiemeltebb a bírói út szerepe.

¹⁰ F. Rozsnyai 2016. 3.

¹¹ Demjén – Bokros 2016. 13.

¹² F. Rozsnyai 2017. 237.

2. A választási jogvitákkal kapcsolatos eredeti elképzelések és az elfogadott szabályozás

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, mi volt az egyes, a Kp. hatályba lépésére tekintettel elfogadni tervezett változtatások lényege, illetve, hogy a Ve. ezekkel a változtatásokkal érinteni tervezett, azóta sem módosított rendelkezései jelenleg hogyan kerülnek alkalmazásra.

2.1. A fórumrendszer átalakítására vonatkozó tervek

A Ve. rendszerében a választási bizottságok által meghozott határozatokat az ítéltáblákon és a Kúriánál, a helyi választási iroda (a továbbiakban: HVI) vezetőjének az egyéni választókerületek kialakításáról és felülvizsgálatáról szóló határozatát a törvényszéken lehet megtámadni. Az egyes HVI-k által névjegyzékkel kapcsolatos kérelmek ügyében hozott, a Ve. 95. § (1) bekezdése szerinti határozatok ellen a járásbíróságokhoz, a Nemzeti Választási Iroda (a továbbiakban: NVI) által névjegyzékkel kapcsolatos kérelmek ügyében meghozott határozatok ellen a Fővárosi Törvényszékhez benyújtott fellebbezés útján kérhető jogorvoslat.

A Kp. 1. § (1) bekezdése szerint a törvényt a közigazgatási jogviták elbírálása iránti közigazgatási perben és az egyéb közigazgatási bírósági eljárásban kell alkalmazni. A közigazgatási jogvita tárgya a közigazgatási szerv közigazgatási jog által szabályozott, az azzal érintett jogalany jogi helyzetének megváltoztatására irányuló vagy azt eredményező cselekményének, vagy a cselekmény elmulasztásának (a továbbiakban együtt: közigazgatási tevékenység) jogszerűsége a 4. § (1) bekezdése szerint.

A Kp. 12. § (4) bekezdés c) pontja alapján a Nemzeti Választási Bizottság (a továbbiakban: NVB) közigazgatási tevékenységével kapcsolatos jogvita a Kúria hatáskörébe tartozott volna, ugyanezen szakasz (2) bekezdés c) pontja alapján pedig a választási bizottságok közigazgatási tevékenységével kapcsolatos per pedig a közigazgatási felsőbbbíróság hatáskörébe tartozott volna. A sarkalatos saláta rendezte volna a választási irodák határozataival szembeni jogorvoslatot oly módon, hogy a 122. § és 127. § a járásbírósági és törvényszéki hatásköröket a Közigazgatási Felsőbírósághoz telepítette volna.

Az Alkotmánybíróság döntését követően elfogadott változások alapján a Kp. fórumrendszerében szereplő, a Közigazgatási Felsőbíróság helyére

lépő Fővárosi Törvényszék nem vehette át a járásbírók és az ítélőtáblák hatásköreit. Annak köszönhetően, hogy a választási jogvitákat elbíró fórumrendszerben nem állt be változás, a Kp.-t nemcsak közigazgatási (Kúria), hanem polgári ügyszakos bírúk is alkalmazzák.

Szakmai szempontból célszerű lett volna megállapítani a Fővárosi Törvényszék hatáskörét és kizárólagos illetékességét az összes választási jogvita-típus tekintetében¹³ (kivéve a Kúria előtti eljárásokat),¹⁴ hiszen így a specializáció lehetőségének megnyíltával egységesebb, magasabb színvonalú ítélkezésre kerülhetett volna sor. Ezzel szemben az az érv volna felhozható, hogy távolabb kerül a bíróság a felektől. Mivel a Kúria következetes gyakorlata szerint pártfogó ügyvéd igénybevételére nincs lehetőség, a jogtudatos állampolgárok által¹⁵ beadott kifogások ügyében hozott választási bizottsági határozatok megtámadása így sokszor az egyes, az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. törvény hatálya alá tartozó szervezetek által nyújtott jogsegélytől függene. A fentiek ellenére azért nem kell a választási jogvitákat „népközeli” ügyeknek¹⁶ tekinteni, vagyis az ítélőtáblák hatáskörét és illetékességét, valamint a többi törvényszék illetékességét megőrizni, mert az eljárás lefolytatására nyitva álló határidők rövidek, az eljárás nemperes jellegű, a Ve. 222. § (1) bekezdése megköveteli a kérelmezői érintettséget, valamint a Ve. – ellentétben a régi Ve.-vel – már tartalmazza a keresetlevél elektronikus úton történő benyújtásának lehetőségét, még ha nem is történt ennek alkalmazása minden döccenő nélkül a 2014. évi országgyűlési választások során.¹⁷ Nehézségként csak a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek általános választásakor megnövekvő, jelenleg ötfelé oszló ügyteher lett volna említhető, ami az ügyelosztási rend révén azonban kezelhető.

¹³ Petrik 2017. 80.

¹⁴ A regionalizáció általános indokait lásd: F. Rozsnyai 2016. 7. A specializáció és a regionalizáció általános kritikáját lásd: Figula 2016. 20., 23.

¹⁵ Lásd pl. a Kúria az NVB 914/2018. számú határozatát megváltoztató Kvk.V.37.522/2018/2. számú végzését: <http://kuria-birosag.hu/hu/valhat/kvkv3752220182-szamu-hatarozat>

¹⁶ Petrik 2017. 86., valamint az Alkotmánybíróság 3243/2018. (VII. 11.) AB határozatával elutasított. bírói kezdeményezéssel kapcsolatos igazságügyi miniszteri állásfoglalás 7. o.

[http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/8a8ef0783733adf9c12582640059eb8b/\\$FILE/III_560_4_2018_%C3%A1II%C3%A1sfoglal%C3%A1s_anonimiz%C3%A1lt.pdf](http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/8a8ef0783733adf9c12582640059eb8b/$FILE/III_560_4_2018_%C3%A1II%C3%A1sfoglal%C3%A1s_anonimiz%C3%A1lt.pdf)

¹⁷ Tordai 2014. 22-23.

2.2. Járásbírósági hatáskör?

Mivel a sarkalatos saláta beterjesztése elmaradt, ennek következményeként az a kérdés merült fel, hogy a Kp. ugyanígy érvényesül-e a Ve. 236. § (5) bekezdése esetében is. Amíg ugyanis a Ve. 228. § (2) bekezdése kifejezetten utal a régi Pp.-re, addig a járásbíróságok hatáskörét kijelölő rendelkezések nem hívják fel a régi Pp. szabályait. A Ve. szerint:

„228. § (2) A bírósági felülvizsgálat iránti kérelemről a bíróság legkésőbb a beérkezésétől számított harmadik napon dönt. A bírósági eljárásban a polgári perrendtartásról szóló törvény közigazgatási perekre vonatkozó rendelkezéseit kell – az e törvényben foglalt eltérésekkel – megfelelően alkalmazni.”

A Ve. 236. § szerint pedig:

„(5) A bíróság a fellebbezésről legkésőbb a beérkezését követő tizenötödik napon, a választás kitűzését követően meghozott döntés esetén a beérkezését követő három napon belül, de legkésőbb a szavazást megelőző napon dönt. A bírósági eljárásban az ügyvédi képviselet nem kötelező. A bíróság egyesbíróként jár el.

(6) Ha a bíróság a fellebbezést alaposnak tartja, elrendeli a névjegyzék módosítását, ellenkező esetben a fellebbezést elutasítja.”

A Ve. 236. § a HVI vezetőjéhez benyújtott, névjegyzékkel kapcsolatos döntés elleni fellebbezés elbírálásával kapcsolatos szabályozást tartalmaz. Amennyiben a HVI vezetője nem adott helyt a fellebbezésnek, az iratokat a járásbíróságra kell felterjesztenie. A sarkalatos saláta 122. § (1) bekezdése az alábbiak szerinti változtatást javasolta volna:

„(1) Ha a helyi választási iroda vezetője a fellebbezésnek nem ad helyt, a fellebbezést legkésőbb az elbírálásra rendelkezésre álló határidő utolsó napján felterjeszti a Közigazgatási Felsőbírósághoz.”

A járásbíróság eljárása sokkal inkább hasonlít a Ve. fellebbezésre vonatkozó szabályai által előírt eljárásrendre, már csak azért is, mert nincs ügyvédkényszer. A kötelező jogi képviselet előírása célszerűtlennek is tűnne, hiszen az elbírálendő ügyek nem a választási bizottságokat, hanem a HVI-ket terhelik, ráadásul a választópolgárok alkotmányos jogának gyakorlásával szoros összefüggést mutatnak. Például a mozgóurna Ve. 103. § szerinti előzetes igénylése, vagy a 250. § szerinti átjelentkezési kérelem elbírálása valójában nem igényel komolyabb vizsgálatot azon túl, hogy – a Ve. 93. § (2) és (3) bekezdésében

foglaltaknak megfelelően – a kérelemen szereplő adatok hiba nélküliségéhez nem férhet kétség.

Tekintettel arra, hogy a Ve. alkalmazásának első teljes évében, 2014. év elejétől az önkormányzati választásokig bezárólag vizsgált esetek jelentős részében kimutatható volt,¹⁸ hogy vagy maga a kérelem szenvedett javíthatatlan hibában, vagy pedig a választópolgár nem ismerte fel az ismételt benyújtásra a véghatáridőig korlátlanul fennálló lehetőséget, célszerűbbnek tűnik, ha a HVI-k tájékoztatása kiemeli azt a tényt, hogy a véghatáridőig az elrontott kérelem ismét benyújtható. Ennek azonban előfeltétele az, amire a járásbírók a HVI vezetőjének döntését megváltoztató – kisszámú – döntésekben¹⁹ is rámutattak, hogy a HVI Ve. 235. § szerinti értesítése lehetőleg tartalmazza arra nézve utalást, hogy a névjegyzékben található mely adat szerepel rosszul a kérelemben. Az egyes választásokkal kapcsolatos törvények módosításáról szóló 2018. évi XXXVI. törvény hatálybalépéséig a Ve. olyan adatok megadását írta elő a kérelmek kitöltőinek, amelyek sokszor félreérthetőek voltak a választópolgárok számára (határon túli választópolgárok esetében ilyen adat az anyja neve). A rosszul kitöltött kérelmek kapcsán a Ve. által meghatározott eljárásokban alkalmazható volt a jogérvényesítés segítségével oly módon, hogy a választópolgár a HVI-től konkrét tájékoztatást kap a javítandó adatok körére vonatkozóan, ez a lehetőség a megváltozott szabályozási környezetben továbbra is rendelkezésre áll.

A sarkalatos saláta által javasolt jogszabályszoveg sem tett említést a Kp.-ről, illetve a közigazgatási perről vagy annak szabályairól, mivel a Kp. 4. § (7) bekezdés 1. pont a) alpontja alapján a választási iroda közigazgatási szervnek minősült volna, ezért itt kizárólag a bírósági fórum tekintetében állt volna be változás a Ve. szintjén. Mivel a Ve. a régi Pp. szabályaira sem utal ezen eljárás kapcsán, ezért itt a járásbírók – eltérően az ítélőtáblától – jelen helyzetben úgy jár el a választási jogvitában, hogy semmi nem kötelezi a Kp. szabályainak alkalmazására. A Kp. hatályba lépését megelőzően közzétett döntések vizsgálata alapján kimutatható, hogy a járásbírók alapvetően csak a Ve.-re és az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvényre hivatkoztak,²⁰ a döntéseiknek a régi Pp. rendelkezéseire alapozását mellőzték, vagyis ez az eljárás a többi Ve. szerinti jogvitához képest már ekkor is sajátos karakterű volt.

¹⁸ 52 ügyből 8 esetben született megváltoztató döntés. 44 elutasító döntésből 31 esetén adott információt a HVI a kérelmezőnek a kérelem hibájával kapcsolatban, de 8 megváltoztató döntés közül 7 esetben a HVI határozat nem tartalmazott kitanítást.

¹⁹ Pl. a Debrecen Járásbírók 31. Pk.500.694./2014/3. számú végzése.

²⁰ Pl. a Sátoraljaújhegyi Járásbírók 4.Pk.50.334/2014/3. számú végzése.

A tervezett változtatások elfogadása hiányában felmerült a kérdés, hogy a Kp. hatályba lépése kihat-e valamilyen módon a Ve. 236. §-a szerinti eljárásra. A Kp. hatályba lépése óta egyes bíróságok hivatkoznak a Pp.-re,²¹ a Ve. módosításának miniszteri indoklására²² és az Alaptörvény 28. cikkére,²³ de a Kp. szabályait nem hívják fel. Az eljárás lényegét tekintve nem változott, így nem merülhet fel olyan szempont a járásbíróságok eljárásával kapcsolatban, már csak a Ve. vonatkozó rendelkezéseinek többszöri pontosítására figyelemmel sem,²⁴ ami a Ve. 236. §-a szerinti közjogi jogviták elbírálása során felvetné a Kp. alkalmazását. Jelen esetben tehát egyfajta sajátjogú eljárásról beszélhetünk, a Kp. hatályba lépése nem hozott változást e tekintetben.²⁵

Más a helyzet azonban, ha a HVI-k helyett az NVI által elbírált kérelem elleni fellebbezés helyzetét vizsgáljuk. A Kp. 4. § (7) bekezdés 1. pont a) alpontja szerinti definíciónak az NVI megfelel, hiszen nemcsak a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2010. évi XLIII. törvény 1. § (3) bekezdés e) pontja, hanem a Ve. 53. § (1) bekezdése is egyértelműen deklarálja, hogy az NVI autonóm államigazgatási szerv. A Kp. 1. § (1) bekezdése szerint a törvényt a közigazgatási jogviták elbírálása iránti közigazgatási perben és az egyéb közigazgatási bírósági eljárásban kell alkalmazni. A közigazgatási jogvita tárgya a közigazgatási tevékenység jogszerűsége a 4. § (1) bekezdése szerint. A Kp. 12. § (2) bekezdése szerint a törvényszék hatáskörébe tartozik törvény eltérő rendelkezésének hiányában a központi államigazgatási szervekről szóló törvény szerinti autonóm államigazgatási szerv közigazgatási tevékenységével kapcsolatos per, a 13. § (11) bekezdése pedig nem kerül összeütközésbe a Ve. 236. § (7) bekezdésében foglalt rendelkezéssel sem. A Kp. szerint:

„13. § (11) A (...) 12. § (2) és (3) bekezdésében meghatározott perre a Fővárosi Törvényszék kizárólagosan illetékes.”

A Ve. szerint:

„236. § (7) A Nemzeti Választási Iroda központi névjegyzékkel kapcsolatos kérelmet elbíráló döntése elleni fellebbezést a Nemzeti Választási Iroda elnökéhez kell benyújtani. (...) Ha a Nemzeti Választási

²¹ Pl. a Kiskunhalasi Járásbíróság 3.Pk.50.033/2018/3. számú végzése és a Siófoki Járásbíróság 1.Pk.50.026/2018/4. számú végzése.

²² Az egyes törvényeknek az Alaptörvény ötödik módosításával összefüggő módosításáról szóló 2013. évi CCVII. törvény 6. §-ának indoklására hivatkozik a Gyöngyösi Járásbíróság 3.Pk.50.031/2018/3. számú végzése.

²³ Pl. a Szolnoki Járásbíróság 11.Pk.50.151/2018/3. számú végzése.

²⁴ Ld. az egyes választásokkal kapcsolatos törvények módosításáról szóló 2018. évi XXXVI. törvényt és az egyes választásokkal kapcsolatos törvények módosításáról szóló 2018. évi CXIII. törvényt.

²⁵ Ld. a Budai Központi Kerületi Bíróság 18.PK.40.118/2018/2. számú végzését.

Iroda elnöke a fellebbezésnek nem ad helyt, a fellebbezést a Fővárosi Törvényszék bírálja el."

Az NVI közigazgatási tevékenységét tehát lefedi a Kp., így ebben az esetben a fellebbezést a Fővárosi Törvényszék – mint közigazgatási ügyekben eljáró bíróság – a Kp. alkalmazásával bírálhatná el. Figyelemmel arra, hogy az alapvetően csak a HVI-k határozataival szemben benyújtott fellebbezéseket elbíráló határozatokból megismerhető joggyakorlat ezt a kérdéskört nem fedi le, ezért az NVI hatáskörében hozott döntésekkel kapcsolatos megállapítások elméleti síkon maradnak.

2.3. Védirat a választási eljárásban?

A Kp. hatályba lépésének másik fontos kérdése az volt, hogy a keresetlevelet továbbító választási irodára háruló feladatok körébe tartozik-e az, hogy a keresetlevélhez védiratot csatoljanak, melyet a Kp. 42. § (2) bekezdése szerint a keresetlevélnek, illetve az ügy iratainak továbbításával egyidejűleg kell előterjeszteni. Ennek a kérdésnek a megalapozottságát a régi Ve. szabályozásában találhatjuk meg, ugyanis annak szabályozása tartalmazott egyfajta „védekezési lehetőséget” a megfellebbezett határozatot hozó választási bizottságok számára.

A régi Ve. szerint:

*„80. § (7) A fellebbezést az ügy összes iratával a beérkezése napján fel kell terjeszteni a fellebbezés elbírálására jogosult választási bizottsághoz. A **felterjesztés során az első fokon eljáró választási bizottság a fellebbezésről kialakított álláspontjáról is nyilatkozhat.***

(...)

*83. § (6) A bírósági felülvizsgálat iránti kérelmet a választási bizottság az ügy összes iratával a beérkezése napján felterjeszti az annak elbírálására jogosult bírósághoz. A **felterjesztés során a megtámadott határozatot hozó választási bizottság a bírósági felülvizsgálat iránti kérelemről kialakított álláspontjáról is nyilatkozhat.***

Az a tény, hogy a Ve. már nem tartalmazza ezeket a szabályokat, tudatos döntést feltételez, hiszen ez a megközelítés van összhangban egyrészt a Ve. 223. § (2) bekezdésével, mely szerint nem nyújthat be fellebbezést és bírósági felülvizsgálati kérelmet az ügyben eljáró választási bizottság és annak tagja. Amennyiben a választási szervek minden esetben véleményt formálhatnának a saját döntésük (az NVB esetében: az NVI által előkészített döntési javaslat alapján hozott NVB döntés) ellen érkezett jogorvoslati kérelemről, az lényegében kontradiktórius eljárássá tenné a fellebbezési vagy bírósági felülvizsgálati eljárást. A Ve. 14. § (1)

bekezdésében foglaltak szerint azonban a „választási bizottságok a választópolgárok független, kizárólag a törvénynek alárendelt szervei.” A függetlenség egyrészt cél, másrészt pedig eszköz: a testületi szerv függetlensége (a függetlenség külső dimenziója), mint biztosíték alapozza meg a pártatlan, részrehajlásmentes cselekvést, vagyis a választási eljárásban a választási bizottságok hatáskörébe sorolt döntések – megfelelő időben és a szükséges feltételek fennállása mellett történő – meghozatalát, a jogorvoslati kérelmek esetében pedig a jogsértés törvényes eljárásban történő vizsgálatát. A függetlenség emellett olyan módon tételeződik célként, hogy a választási bizottságnak nem is lehet más feladata, minthogy a törvény alapján eljárjon, érvényesítse a jogszabályban foglaltakat, vagyis a tagok személyes (egyenkénti és csoportos) érdekeitől is függetlennek kell lennie (a függetlenség belső dimenziója). Amennyiben a választási bizottság a döntéshozói szerepe mellett lehetőséggel bírna arra is, hogy a jogorvoslati kérelmet benyújtó személlyel szemben is felléphessen a jogorvoslati eljárásban, azzal már a törvényesség helyett elsődlegesen a saját döntését védelmezné, ami a függetlenséget megkérdőjelezheti.

Mindezzel együtt az Országos Választási Bizottság az akkori jogszabályi környezetben többször is élt ezzel a jogosítványával: 2006-ban több, fontos ügyben is előkészítő iratot nyújtott be a Legfelsőbb Bíróságra (a továbbiakban: LB) a határozataival szemben benyújtott felülvizsgálati kérelmekkel kapcsolatban.²⁶ Ezeknek az előzményeknek a fényében nem volt tehát okszerűtlen felvetni, hogy a védirat csatolására irányuló kötelezettség fennáll-e, és ha igen, annak mi a pontos tartalma.

A Kp. 42. § (1) bekezdése úgy fogalmaz, hogy „a védirat az alperesnek a keresetlevélben foglaltakra tett nyilatkozata, amely vagy a keresetlevél visszautasítására irányul, vagy érdemi védekezést tartalmaz.” Nem észszerűtlen tehát felvetni, hogy a Kp. hatályba lépésével megjelent-e a védirat csatolására irányuló kötelezettség vagy sem.

A sarkalatos saláta tervezetének 117. §-a a fenti dilemma kezelése érdekében a Ve. 227. § (3) bekezdésébe egyértelműsítő céllal toldotta volna be a „védirat előterjesztése nélkül” fordulatot. A Ve. vonatkozó rendelkezésének módosítása hiányában is indokolható az az álláspont, mely szerint szükségtelen a védirat előterjesztése: egyrészt a törvényi fogalomból is következik, hogy a védirat sem az ügy irataihoz, sem pedig a keresetlevélhez nem sorolható, hanem azoktól független, külön dokumentum. A Ve. 227. § mindössze arra kötelezi választási irodát, hogy

²⁶ Az LB Kvk.IV.37.157/2006/6., Kvk.IV.37.252/2006/3., Kvk.II.37.254/2006/3., Kvk.I.37.255/2006/2., Kvk.II.37.256/2006/2., Kvk.I.37.259/2006/2. és Kvk.II.37.260/2006/2. számú végzései.

a keresetlevélhez az ügy összes iratát csatolja,²⁷ vagyis ebből nem következik az, hogy védiratot kellene előterjeszteni. A Kp. hatályba lépése óta lefolytatott választási eljárások során védirat előterjesztésére utaló információ így nem is merült fel.

2.4. Az egyszerűsített per szabályainak alkalmazása a nemperes eljárás sajátosságaira tekintettel

A Ve. szerinti közigazgatási perekben, de különösen a választási bizottság közigazgatási tevékenysége jogszerűségének vizsgálatára indított perek esetében szükségszerű a sommás és a nemperes jellegre tekintettel meghatározni, hogy a jogalkalmazó milyen elvek mentén alkalmazza a Kp.-t az eljárása során. Vagyis tisztázásra szorul, hogy a Kp. egésze vagy esetleg annak egy gondosan lehatárolt normatömege alkalmazandó csak választási jogvitákban. Ezt a dilemmát az Ákr.-Kp. Módtv. 247. §-ával a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény módosításáról és az egyes közigazgatási nemperes eljárásokban alkalmazandó szabályokról szóló 2005. évi XVII. törvénybe (a továbbiakban: Knp.) inkorporált új rendelkezések oldották fel:

„1. § (1) Közigazgatási nemperes eljárás a közigazgatási ügyben eljáró bíróság nemperes eljárása.

*(2) A közigazgatási nemperes eljárásban a közigazgatási perrendtartásról szóló törvény egyszerűsített perre vonatkozó szabályait – **az ezen, valamint külön törvényben foglalt eltérésekkel – kell a nemperes eljárás sajátosságainak megfelelően alkalmazni.***

(...)

2. § (2) A kérelemre a közigazgatási perrendtartás keresetlevélre vonatkozó szabályait kell alkalmazni.

(...)

(4) A kérelem tárgyában hozott végzésre a közigazgatási perrendtartás ítéletre vonatkozó szabályait kell alkalmazni.”

A Knp. korábbi 4. §-ának és a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény hatálybaléptetése folytán szükséges rendelkezések tárgyában született 105/1952. (XII. 28.) MT rendelet (Ppé.) 13. § (3) bekezdésének tartalmilag megfelelő rendelkezés elfogadására került sor tehát, annak

²⁷ A hasonlóan megszövegezett Ve. 226. § esetében az „összes irat” fordulat a teljes iratanyagot jelenti, de az iratanyag azon részét feltétlenül, ami bizonyíthatóan a választási iroda rendelkezésére áll. Lásd az NVB 677/2018. (IV. 3.) számú határozatát: <http://www.valasztas.hu/hatarozat-megjelenito/-/hatarozat/677-2018-nvb-hatarozat-v-a-altal-benyujtott-fellebbezes-targyaban>

érdekében, hogy a közigazgatási nemperes eljárások továbbra is egyértelműen legyenek szabályozottak.

A bíróságok választási jogviták elbírálásakor, de különösen a régi Ve. alkalmazása során felváltva hivatkozták a Ppé.-t és a Knp. korábban hatályos 4. §-át. Bár a megfogalmazás eltérő volt (megfelelően irányadó helyett megfelelően alkalmazni), tartalmilag nem látszott különbség. Mindezzel együtt jelenleg már egyértelmű, hogy a választási jogviták nemperes jellege miatt az egyszerűsített per szabályai csak a Knp. szabályain és a nemperes eljárások sajátosságain túl érvényesülnek.

A választási jogviták során tehát a Kp. egyszerűsített perre vonatkozó szabályait kell alkalmazni, de a Knp.-ből következő nemperes eljárásra irányadó szabályok és a Ve. szerinti eltérésekkel,²⁸ ezáltal leszűkült a Kp.-ban található, választási jogvitákban alkalmazandó normák köre. Annak felderítése, hogy mely normák maradnak ezen a körön kívül, a jogalkalmazó feladata. A Kúria joggyakorlat-elemző csoportjának összefoglaló véleménye szerint például egyenesen következik abból, hogy továbbra is végzésben kell a döntést meghozni a Knp. 2. § (1) és (4) bekezdése alapján az, hogy „a Kp. 126. §-a – az egyszerűsített per ítéletre vonatkozó szabálya – nem alkalmazható”, valamint az is, hogy a Kp. 124. § (4) bekezdése, amely lehetővé tenné az általános szabályok szerinti perre utalást választási eljárásokban – mivel azok nemperes eljárások –, nem alkalmazható. Az Alkotmánybíróság legújabb gyakorlata szerint továbbá alappal merülhet fel a Kp. 20. §-ának alkalmazása abban az esetben, ha van érdekelt, aki a perbe beléphet.²⁹ Érdemes tehát megvizsgálni a Kp. hatályba lépése óta érvényesülő joggyakorlatot, hogy megállapítható legyen, miként követték a véleményben foglaltakat a bíróságok, és a Kp. alkalmazásával kapcsolatban megjelent-e valamilyen egyéb releváns elem is a határozatokban.

3. A Kp. választási jogvitákban való alkalmazásának gyakorlati tapasztalatai

A választási jogvitákban az eddigiekben elsősorban a Kúria járt el, a 2018. évi országgyűlési választási eljárásban 170 határozatot³⁰ vizsgálva felül. A Kp.-re (és arra tekintettel a Pp.-re) a döntések nagy hányadában csak a

²⁸ A választási és népszavazási eljárásokkal kapcsolatos jogorvoslat tárgyában létrejött joggyakorlat-elemző csoport. KÚRIA, Összefoglaló vélemény. Budapest, 2018. január. 209.

https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/valasztasi_nepszavazasi_joggyak.pdf

²⁹ Az Alkotmánybíróság IV/747/2019. ügyszámú határozata, Indokolás [43]-[45].

³⁰ Lásd a Kúria honlapját: <http://kuria-birosag.hu/hu/valasztasi-ugyek>

záró részben történt hivatkozás, ahol is a tárgyaláson kívüli elbírálás deklarációja, illetve a költségviseléssel kapcsolatos rendelkezés tekintetében került megjelölésre a Kp. egy-egy szakasza, ezek a hivatkozások önmagukban nem szorulnak elemzésre. Emellett nyolc alkalommal hívta fel a Kúria a Kp. 85. § (5) bekezdését, és egy esetben pedig az ellenérdekű fél meghallgatása kapcsán alkalmazta a Kp. 2. § (6) bekezdését.

3.1. A választási bizottságok által kiszabott bírságok felülvizsgálata

A Ve. kétféle módon biztosítja a választási bizottságok számára a bírságkiszabás lehetőségét. Egyrészt a 124. § (2) bekezdésében egyfajta objektív felelősséget³¹ telepít a független jelöltként indulni szándékozó választópolgárra, illetve a jelöltet állítani szándékozó jelölő szervezetre, hogy a nevezettek a rendelkezésükre bocsátott összes ajánlóívet kötelesek átadni a választási irodának a jelölt bejelentésére rendelkezésre álló határidőben. Ennek a kötelezettségnek elmulasztása esetén a jelölt nyilvántartásba vételére illetékes választási bizottság hivatalból eljárva bírságot szab ki, melynek összege minden be nem nyújtott ajánlóív után 1000 Ft. A bírság kiszabása csak akkor kerülhető el, ha a jelölt bejelentésére rendelkezésére álló határidő elteltét követő napon kerülnek benyújtásra a hiányzó ívek, de ezek az ívek már nem tartalmazhatnak ajánlást. E bírságtípus kiszabására formalizált eljárásban kerül sor: a Ve. végrehajtási rendelete szerint a bírságot kiszabó határozat tervezetének szövegét a bírságot kiszabó választási bizottság mellett működő választási iroda az informatikai rendszerben állítja elő, a bírság összegét pedig az átadni elmulasztott ajánlásgyűjtő ívek száma határozza meg.³²

Bár a Ve. 124. § (2) bekezdése alapján a bírságot kiszabó határozatokat is több esetben támadták meg bíróságon, a bíróságok tevékenysége inkább a Ve. 152. § (2) bekezdése és 218. § (2) bekezdés d) pontja szerint kiszabott bírságok kapcsán lényeges. Az előbbi az általános szabály kivétele, a Ve. 151. § (1) bekezdése a mediaszolgáltatók és a sajtó, illetve a filmszínházak választási kampányban való részvételével kapcsolatos

³¹ Elsőként a Kvk.II.37.273/2014/2. számú végzés mondta ki, legutóbb pedig a Kvk.V.37.431/2018/2. számú végzés erősítette meg, hogy a Ve. 124. § (2) bekezdés objektív felelősségi alakzatot keletkeztet. Lásd: <http://kuria-birosag.hu/hu/valhat/kvkii3727320142-szamu-hatarozat>
<http://kuria-birosag.hu/hu/valhat/kvkv3743120182-szamu-hatarozat>

³² A központi névjegyzék, valamint egyéb választási nyilvántartások vezetéséről szóló 17/2013. (VII. 17.) KIM rendelet 20/A. § (1) bekezdése szerint.

kifogások kapcsán különös szabályokat tartalmaz a választási bizottságok esetében.

„218. § (2) Ha a választási bizottság a kifogásnak helyt ad
(...)

d) a választási kampány szabályainak megsértése, illetve a 124. § (2) bekezdésében és a 155. §-ban foglalt kötelezettség megszegése esetén bírságot is kiszabhat.

219. § (1) A **választási bizottság annak eldöntésében, hogy indokolt-e a bírság kiszabása, illetve a bírság mértékének megállapításában az eset összes körülményeit** - így különösen a jogsértéssel érintettek körének nagyságát, a jogsértés súlyát és területi kiterjedtségét, a jogsértés ismétlődő jellegét - **veszi figyelembe. A bírság összegének megállapításakor figyelembe kell venni azt is, ha a jogsértés nyilvánvalóan szándékos volt.**

(2) A **bírság legmagasabb összege természetes személy esetén a kötelező legkisebb munkabér havi összegének ötszöröse, egyébként a kötelező legkisebb munkabér havi összegének tizenötszöröse.**”

A Ve. 152. § (2) bekezdése részben felülírja az általános szabály (a Ve. 218. § (2) bekezdés d) pontja) szerinti bírságszankcióra vonatkozó rendelkezéseket.

„152. § (2) A választási bizottság az (1) bekezdésben foglaltak mellett bírságot is kiszabhat. **Annak eldöntésében, hogy indokolt-e a bírság kiszabása, illetve a bírság mértékének megállapításában az eset összes körülményeit** - így különösen a jogsértéssel érintett médiaszolgáltató fajtáját, vételkörzetét, a jogsértéssel érintett sajtótermék jellemzőit, a jogsértés súlyát és a jogsértés ismétlődő jellegét - **veszi figyelembe. A bírság összegének megállapításakor figyelembe kell venni azt is, ha a jogsértés nyilvánvalóan szándékos volt.**

(3) A bírság legmagasabb összege a kötelező legkisebb munkabér havi összegének ötvenszerese.”

A Ve. 218. § (2) bekezdés d) pontja és a 152. § (2) bekezdése szerinti bírság kiszabása és mértékének megállapítása tehát a választási bizottságok mérlegelési körébe tartozik. Az így kiszabott bírságokat a Kúria 2014-ben a régi Pp. 339/B. §-a alapján vizsgálta felül, vagyis arra volt figyelemmel, hogy a közigazgatási szerv a tényállást kellő mértékben feltárta és az eljárási szabályokat betartotta-e, valamint, hogy a mérlegelés szempontjai megállapíthatóak és a határozat indokolásából a bizonyítékok mérlegelésének okszerűsége kitűnik-e. A Kúria a régi Pp.

alapján több esetben³³ is lefolytatta ezt a vizsgálatot, az ekkor kidolgozott szempontok irányadóak a Kp. hatályba lépését követően is. A Kúria Kvk.II.38.037/2014/3. számú végzése elvi értelemmel kimondta például, hogy jelentősége van annak a ténynek, hogy a bírságolt sajtótermék kiadója 100%-os önkormányzati tulajdonban van. Emellett nem feladata a választási bizottságoknak, hogy más médiaszolgáltatóval szemben akár hasonló jogsértés miatt alkalmazott bírságokat figyelembe vegyék, mert a jogsértővel szemben alkalmazott szankciónak a jogsértéssel kell adekvátnak lennie. Ezért nem lehet jogszabálysértő, aránytalan egy olyan bírság, amely bár magasabb összegű, mint más médiaszolgáltatóval szemben kiszabott bírság, de amelyet *„az egyedi jogsértés lényeges jellemzőinek okszerű és logikus értékelésén alapulva állapít meg a választási szerv.”*

A Kp. hatálybalépését követően a Kúria nyolc alkalommal döntött a Kp. 85. § (5) bekezdésének alkalmazásával a mérlegelési jogkörben eljáró választási bizottság (NVB) által kiszabott bírságról. A Kúria egy alkalommal úgy ítélte meg, hogy a bírság kiszabása nem elégséges mértékben lett indokolva: *„a döntés ezen része során általánosságban hivatkozott az eset összes körülményeire, a mérlegelés konkrét szempontjaként megjelölt indokok (közszolgálati médiaszolgáltató, országos vételkörzet) olyan elenyészőek, amelyek alapján nem lehet a bírság alkalmazásának okszerűségére következtetni. A határozat nem tartalmazza a kiszabás során figyelembe vett súlyosbító, vagy enyhítő körülményeket sem.”*³⁴ Az 510/2018. (III.16.) NVB határozat ugyanis úgy rendelkezett, hogy az NVB *„[e] döntése meghozatalában figyelemmel volt az eset összes körülményeire, így különösen arra, hogy a jogsértéssel érintett médiaszolgáltató közszolgálati médiaszolgáltató, mely által nyújtott lineáris médiaszolgáltatás országos vételkörzetű. Fentiek alapján a Nemzeti Választási Bizottság 1.035.000 Ft összegű bírság kiszabását tartotta indokoltnak.”* Az NVB tehát a jogsértő médiaszolgáltató különleges státuszát és a médiaszolgáltatás vételkörzetét vette figyelembe a bírság kiszabása és összegének meghatározása során, így értelemszerűen nem a Ve. 219. § (1) bekezdésben felsoroltakat, hanem a Ve. 152. § (2) bekezdésében foglalt szempontokat értékelte. Az utóbbi jogszabályhely szerint az érintett médiaszolgáltató fajtája, vételkörzete, a jogsértéssel érintett sajtótermék jellemzői, a jogsértés súlya és a jogsértés ismétlődő jellege vehető tehát figyelembe. Az NVB határozatában így két

³³ A Kúria Kvk.II.38.037/2014/3., Kvk.III.38.079/2014/2. és Kvk.III.37.465/2014/2. számú végzése minden esetben a bírságkiszabás jogszerűségét állapították meg.

³⁴ A Kúria Kvk.I.37.353/2018/2. számú végzésének [35] bekezdése.

szempontra is rámutatott a bírság kiszabásának és a bírság összegének meghatározása indokaként.

A Kúria hozott olyan, bírságkiszabó rendelkezést megsemmisítő döntést is,³⁵ amelyben nem hivatkozta a Kp. rendelkezéseit. A 423/2018. (III.13.) NVB határozat ellen indított perben a Kúria úgy ítélte meg, hogy az 1.035.000 forint összegű *„bírság kiszabásának indokoltsága és mértéke tekintetében az NVB nem tett eleget a Ve. 46. § dc) alpontjában foglaltaknak. A Ve. a 219. § (2) bekezdésében a bírság kiszabása és mértékének megállapítása körében elrendeli az eset összes körülményeinek vizsgálatát, oly módon, hogy egyes kiemelten vizsgálandó körülményeket meg is jelöl. Tehát a bírság kiszabásának indokoltsága és annak mértéke a választási bizottság mérlegelési jogkörébe tartozik.”* A Kúria végzésében hivatkozott arra, hogy az NVB határozata a bírságkiszabást csak nagyon szűk körben, illetve nem elégséges mértékben indokolta. Az NVB határozata szerint ugyanis a *„Nemzeti Választási Bizottság az Önkormányzatot és Gajda Péter polgármestert eltiltja a további jogsértéstől, tovább a jogsértés súlyára, az érintett alapjogra tekintettel az Önkormányzatra a rendelkező részben meghatározott bírságot szab ki.”* Erre tekintettel a Kúria úgy vélte, hogy az NVB a *„döntés ezen része során nem értékelte az eset összes körülményeit, a mérlegelés szempontjai a határozatból nem állapíthatók meg. A fenti lényeges eljárási – és következményeiben anyagi jogi – jogszabálysértésre figyelemmel a bírság kiszabása jogszerűtlenül történt.”* Az NVB határozata olyan ügyben született ugyanis, ahol a választási plakátok Ve. 144. § szerinti közzétételét egy kerületi önkormányzat megfelelő felhatalmazás nélkül kívánta rendeletben szabályozni, és ezáltal sérült az egyik jelölő szervezetnek a nevezett kampányeszköz alkalmazásához való joga. Az Alaptörvény IX. cikkének sérelmére való utalással tehát azt hangsúlyozta az NVB, hogy az önkormányzat által elfogadott rendelet révén megvalósuló korlátozás súlyos jogsérelmet okoz, vagyis a Ve. 219. § (1) bekezdésében felsorolt konkrét indokot nevezett meg.

A Kúria a többi eset túlnyomó részében azért minősítette jogszerűnek a kiszabott bírságot, mert az NVB *„az eset összes körülményeire ugyan általánosságban hivatkozott, de emellett szükséges mértéket elérően megjelölt olyan egyedi körülményeket is, melyeket határozatában pontosan megnevezett.”* A Kúria szerint továbbá az *„egyedi azonosíthatóság következtében nem eredményezett a bírság mellőzéséhez*

³⁵ A Kúria Kvk.VI.37.328/2018/3. számú végzésének [31]-[34] bekezdése.

*elégséges jogsértést az, hogy az NVB az indokok körében nem nevezte meg [konkrétan], mit tekintett enyhítő-, mit súlyosbító körülménynek.*³⁶

*A Kúria szerint a „határozat indokolásának ezen részéből pontosan levezethető volt, hogy az enyhítő körülmények körébe tartozóként az NVB azt értékelte, hogy a jogsértő tevékenység egyetlen műsort érintett és két esetben volt bizonyítható a szereplő jelölő szervezethez kötöttsége. Ugyanakkor súlyosbító körülménynek tekintette a jogsértő tevékenység ismétlődő jellegét, azt, hogy azok sugárzása kampányidőszakban történt (sic!), és azonos jogsértés miatt már került sor a kérelmezővel szemben a Kúria végzésével helybenhagyott szankcionálásra (...), továbbá a jogsértés súlyát és a médiaszolgáltató elérhetőségét is.”*³⁷

Az egyedi körülmények konkretizálása ugyancsak esetről esetre történt: *„a lapszám és annak területi terítése a bírság kiszabásakor olyan körülmények, melyeket értékelni szükséges”, továbbá „az egyedi azonosíthatóság követelményének eleget tett azzal, hogy hivatkozott a választási tartalom megjelenítésének szándékosságára az átvett főpolgármesteri interjúban, a nagy példányszámra és az ingyenes terjesztésre”,* illetve az NVB *„figyelemmel volt a kérelmezővel szembeni korábbi eljárásra és helytállóan hivatkozott a kialakult és következetesen követett gyakorlatra.”*³⁸ A bírság kiszabásának jogalapja kapcsán továbbá azt is megállapította a Kúria, hogy *„az önhatalom ismételt gyakorlása megalapozza az ügyben a megállapított bírság kivetését.”*³⁹ A Kúria Kvk.I.37.469/2018/2. számú végzésében már a kérelmezővel szembeni korábbi eljárás mellett a kialakult és következetesen alkalmazott gyakorlatra hivatkozott, ezért a bírság mellőzésére nem talált megfelelő indokot.

A Kúria nem hivatkozott minden esetben a Kp.-re a választási bizottságok által kiszabott bírságok felülvizsgálata során: több esetben is kizárólag a Ve. rendelkezéseire hagyatkozva minősítette a bírság kiszabását jogszerűnek az ügyben eljáró tanács.⁴⁰ Ez a jelenség azonban nem újdonság, hiszen a Kp. hatálybalépése előtti időszakból is több ügy

³⁶ A Kúria Kvk.I.37.388/2018/2. számú végzésének [35] bekezdése.

³⁷ A Kúria Kvk.III.37.443/2018/2. számú végzésének [21] bekezdése.

³⁸ A Kúria Kvk.I.37.416/2018/3. számú végzésének [24] bekezdése, a Kúria Kvk.IV.37.423/2018/2. számú végzésének [35] bekezdése és a Kúria Kvk.I.37.435/2018/3. számú végzésének [26] bekezdése.

³⁹ A Kúria Kvk.IV.37.422/2018/2. számú végzésének [28] bekezdése.

⁴⁰ A Kúria Kvk.V.37.466/2018/2. számú végzése (illetve az Alkotmánybíróság döntése nyomán ismételtlen meghozott Kvk.V.37.565/2018/2. számú végzés), a Kúria Kvk.II.37.480/2018/2. számú végzése és a Kúria Kvk.III.37.482/2018/2. számú végzése.

<http://www.lb.hu/hu/valhat/kvkv3746620182-szamu-hatarozat>
<http://www.lb.hu/hu/valhat/kvkv3756520182-szamu-hatarozat>
<http://www.lb.hu/hu/valhat/kvkii3748020182-szamu-hatarozat>
<http://www.lb.hu/hu/valhat/kvkiii3748220182-szamu-hatarozat>

sorolható fel, ahol nemcsak elvégezte a Kúria a kiszabott bírság felülvizsgálatát, hanem a kiszabott bírság mérsékléséről is döntött – a jogsértés ismétlődésének hiánya, vagy a Ve.-ben meghatározott bírságlimit meghaladása miatt – anélkül, hogy a régi Pp. 339/B. §-át felhívta volna.⁴¹

A Kúria gyakorlata a fentiek alapján nem minden elemében egyértelmű és következetes. A mérlegelésen alapuló döntés – leegyszerűsítéssel élve – úgy jellemezhető, hogy a döntéshozó többféle lehetőség közül választhat, illetve a döntéshozó által alkalmazandó norma bizonytalan jogfogalmakat használ. A régi Pp. 339/B. §-a kapcsán született, a joggyakorlatot összefoglaló 2/2015. (IX. 25.) KMK vélemény szerint „*a mérlegelési jogkörben hozott közigazgatási határozat felülvizsgálatának célja (...) a határozat törvényességének elbírálása. Amennyiben a jogszabály a mérlegelési tevékenységhez feltételeket határoz meg, a hatósági határozat törvényességének alapja ezek vizsgálata. (...) Mérlegelési szempontoknak azok a körülmények tekinthetők, amelyeket a hatóságnak az érdemi mérlegelési tevékenység során kötelezően figyelembe kell venniük. A mérlegelési szempontok vizsgálatának elmulasztása szintén a határozat megalapozatlanságát eredményezi. Téves vagy az ügy érdekével össze nem függő mérlegelési szempont alkalmazása esetén a mérlegelés jogsértőnek minősülhet. Ha a bírósági felülvizsgálat eredményeként a jogsértés terjedelme vagy jogalapja változik, módosulhat az azzal összefüggésben mérlegelési jogkörben alkalmazott bírság összege is.*”⁴²

Jelen esetben a Ve. 152. § (2) bekezdésében foglaltak, illetve a Ve. 218. § (2) bekezdés d) pontjában foglaltaknak a 219. § (1) bekezdés szerinti rendelkezéssel történő egybeolvasása nyomán egyértelműen kijelenthető, hogy a jogsértés megállapítása esetén a bírság kiszabása nem automatizmus, vagyis a választási bizottság nem köteles bírságot kiszabni. Ha mégis ezt tenné, úgy a Ve. szerinti példálózó felsorolásban szereplő szempontok közül legalább egyet kellene megjelenítenie a választási bizottságnak, de más szempontot is figyelembe vehet természetesen. Mindezek alapján felmerül az a kérdés, hogy a mérlegelés kapcsán megjelenített indokoknak vajon mennyiségi, és/vagy minőségi kritériuma áll-e fenn a Kúria szerint, ugyanis az alapvető jog sérelmére vezető súlyos jogsértés önmagában nem elegendő ok bírság kiszabására.

⁴¹ A Kúria Kvk.IV.37.990/2014/3. számú végzése és a Kúria Kvk.II.37.967/2016/2. számú végzése.

<http://www.lb.hu/hu/valhat/kvkiv3799020143-szamu-hatarozat>

<http://www.lb.hu/hu/valhat/kvkii3796720162-szamu-hatarozat>

⁴² Petrik 2017. 309.

Az ügyben benyújtott keresetlevél szerint⁴³ „a bírság kiszabásának megalapozottságát kétségessé teszi, hogy egy másik ügyben az NVB 10 óriásplakát teljes eltávolítását jogsértőnek tartotta, ennek ellenére az azt megvalósító önkormányzatot bírsággal nem sújtotta.” A Kúria döntésében megjelenő érv alapjául szolgáló NVB határozat beazonosításának nehézsége ellenére is kijelenthető, hogy amennyiben a Kúria a keresetlevélben foglalt érvet is figyelembe vette a bírság kellő indokoltságának vizsgálatakor, ennek akkor sem a bírságkiszabás mellőzésére, hanem annak csökkentésére kellett volna vezetnie a korábbi bírósági gyakorlat alapján.

A Kúriának az NVB döntések bírságot kiszabó rendelkezését mellőző végzései közül az egyik két, a Ve.-ben tételesen felsorolt szempontot, a másik pedig egy, a törvényben ugyancsak megjelenített szempontot tart elégtelennek az NVB határozatában ahhoz, hogy a mérlegelésen alapuló bírság megfeleljen a törvényi követelményeknek. Ugyanakkor több esetben is felmerül az a kérdés, hogy más kúriai végzések milyen megfontolások alapján jutottak arra, hogy a bírságot a petitumban foglaltak ellenére mégsem mellőzik. A 714/2018. (IV.10.) NVB határozat esetében például az NVB *„figyelembe vette azt, hogy Dr. Cser-Palkovics András jogszabálysértésére a 2018. évi országgyűlési képviselők általános választásának kampányidőszakának utolsó napjaiban került sor, továbbá értékelte, hogy a választópolgárok megkeresése postai szolgáltató útján, névre szólóan került megküldésre oly módon, hogy a feladó megnevezése alatt annak, a helyi közhatalomban betöltött minősége is feltüntetésre került.”* Ennek kapcsán a Kúria alaptörvény-ellenesnek bizonyult végzésében úgy vélekedett,⁴⁴ hogy az *„NVB a Ve. 218.§ (2) bekezdés d) pontja alapján a jogsértés következményeként helytállóan szabott ki bírságot, amelynek mértékét mérlegelés alapján határozta meg, és a Ve. 219.§-a szerint határozata 23., 24. pontjaiban részletesen meg is indokolta. A bírság mértékét a kérelmező alaptalanul kifogásolta.”* Figyelembe véve, hogy az NVB határozatának 23. pontja kizárólag a törvényi háttérrel ismertette és a 24. pontnak is csak az itt idézett tartalma releváns, felmerül a kérdés, hogy mitől törvénytelen kizárólag a Ve. 219. §-ban fel nem sorolt két szempont figyelembe vétele, különösebb magyarázat nélkül arra nézve például, hogy miben nyilvánul meg a postai szolgáltató igénybevételének súlyosbító vagy egyáltalában vett törvénytelen jellege egy megkeresés kiküldése esetén.

⁴³ A Kúria Kvk.VI.37.328/2018/3. számú végzésének [12] bekezdése.

⁴⁴ A Kúria Kvk.V.37.466/2018/2. számú végzése:

<http://www.lb.hu/hu/valhat/kvkv3746620182-szamu-hatarozat>

Ugyancsak figyelemre méltó a 719/2018. (IV.10.) NVB határozat, mely a Ve. 2. § (1) bekezdés a), b), c) és e) pontjában foglalt sérelmét állapította meg egy médiaszolgáltató munkatársainak megnyilatkozása kapcsán. A határozatnak a jogsértést indokoló részének körülbelül 60 %-ában a Ve. 2. § (1) bekezdés c) pontjában foglalt, esélyegyenlőségre vonatkozó alapelv sérelmét tárgyalta, egyebekben az a) és e) pontban foglalt alapelvek együttes sérelmével foglalkozott. Mindennek ellenére a b) pont sérelme megállapításra került, és ezt az ellentmondást a Kúria is érzékelte. Az NVB a bírság kiszabása során *„figyelembe vette, hogy a jogsértés a kampányidőszak utolsó napjának estéjén, április 7-én valósult meg, így a reparációra nem kerülhet sor. A Bizottság értékelte továbbá, hogy a jogsértő tevékenységben kizárólag a TV2 egyetlen műsora, a Tények érintett. A Nemzeti Választási Bizottság figyelemmel volt a bírság összegének meghatározása során a jogsértő tevékenység ismétlődő jellegére, a Médiaszolgáltatóval szemben az NVB által a kampányidőszakban korábban kiszabott és a Kúria által jóváhagyott bírságra, valamint a jogszabálysértés súlyára egyaránt. A Bizottság értékelte azt a tényt is, hogy a TV2 országosan elérhető lineáris médiaszolgáltató.”* Az NVB szerint *„a műsorrészben elhangzottak ellentétesek a Ve. 2. § (1) bekezdés a), b), c) és e) pontjába foglalt alapelvekkel, valamint az Mttv. 12. § (3) bekezdésének előírásaival, [ezért] a Nemzeti Választási Bizottság a Ve. 218. § (2) bekezdés a) és d) pontja alapján a rendelkező részben foglaltak szerint döntött.”* A keresetlevélben foglalt kérelem elsődlegesen a támadott határozat megváltoztatására, a kifogás elutasítására, másodlagosan a bírság kiszabásának mellőzésére irányult, az NVB mérlegelési tevékenységét kifogásolva, mert a vonatkozó indokok nem elégségesek és a határozat egyes kijelentéseinek is ellentmondanak. Nem tartalmazza a keresetlevél szerint az NVB határozata az enyhítő és súlyosító körülményeket, a megadott indokok alapján nem szabható ki bírság.⁴⁵

A Kúria az NVB határozatot a megsértett alapelvek tekintetében változtatta csak meg,⁴⁶ vagyis az önkéntes részvétel elvének sérelmét nem találta megalapozottnak. A végzés szerint a bírság kiszabását mind a jogalap, mind a mérték tekintetében elégséges módon indokolta az NVB, mivel *„megjelenítette a bírságmérték megállapításához szükséges egyedi körülményeket is, melyeket határozatában pontosan megnevezett. Figyelemmel volt a kérelmezővel szembeni korábbi eljárásra és helytállóan*

⁴⁵ A Kúria végzésének a felülvizsgálati kérelmet ismertető részében ([16] bekezdés) szövegszerkesztési hiba van, így a vonatkozó mondat végének pontos értelmezése lehetetlen.

⁴⁶ A Kúria Kvk.I.37.469/2018/2. számú végzése:
<http://kuria-birosag.hu/hu/valhat/kvki3746920182-szamu-hatarozat>

hivatkozott a kialakult és következetesen követett gyakorlatra”, így tehát a Kúria a bírság mellőzésére nem talált megfelelő indokot. Sőt, a jogalap módosítása, korrekciója sem lehetett a bírság összegére kihatással, mert a Kúria szerint az „NVB főként a Ve. 2. § (1) bekezdés c) pont szerinti és a többszöri jogsértésre figyelemmel határozta azt meg ilyen összegben.” Amellett, hogy az NVB határozatának 21. pontja világosan szerepelteti az összes megsértett alapelvet, mint a szankció kiszabásának alapját, természetesen a kampány utolsó napján való elkövetés és az ismétlődő jogsértés is az a) és e) pontok sérelmével összekapcsolódó szempontok. Az, hogy egy médiaszolgáltatásnak a jogsértésben kizárólag egy műsora érintett csak, azt – bár az NVB elmulasztotta egyértelművé tenni – alapvetően enyhítő körülményként lehet csak értelmezni. A b) pontban foglalt alapelv – meg nem indokolt – sérelmére alapozott bírság összegének változatlanul hagyása kapcsán tehát a Kúria c) pontra vonatkozó érvelése nem ad iránymutatást.

A vizsgált határozatok fényében az eset összes körülményére való hivatkozás tehát legalább két, nem feltétlenül a Ve.-ben kifejezetten megjelenített szempontot felsoroló fordulat, ami törekedhet ugyan arra, hogy a jogsértés összes körülményét felsorolja, de ezek esetében sem követelmény az enyhítő és súlyosbító körülmények világos megnevezése és egymástól való elválasztása. Azonban a Kúria által alkalmazandó világosabb mérce igényét nem csak az egyértelmű gyakorlat iránti igény indokolná, hanem az a tény is, hogy az NVB-ben a listát állító jelölő szervezetek delegáltjai általában többségben vannak a választott tagokhoz képest,⁴⁷ így az NVB döntéseiben a politikai preferenciák jobban érvényesülhetnek, ami a Ve. 14 §-ában foglalt követelményt sértheti. A Kúria többször is az NVB pártdelegált tagjai által javasolt, olykor hosszas szavazási procedúrát követően kiszabott⁴⁸ bírságokat vizsgált felül. A hosszadalmas tárgyalás és szavazási folyamat arra utal, hogy valójában a választási bizottságban is csak nehezen alakult ki konszenzus arról, hogy a jogsértést bírsággal kell-e szankcionálni, és ha igen, akkor milyen mértékű bírság volna a megfelelő szankció. Ilyen esetekben éppen a Kúria feladata volna az, hogy a Kp. 85. § (5) bekezdésének szigorú alkalmazásával a megelőző eljárásban hozott döntést a bírságkiszabás körében felülbírálja, a bírság kiszabásának alapjául szolgáló szempontokat és azok mennyiségét a bírság összegével is összevesse, valamint erről a

⁴⁷ Lásd a választások hivatalos honlapján elhelyezett tájékoztatót: <http://www.valasztas.hu/documents/20182/212739/Nemzeti+V%C3%A1laszt%C3%A1si+Bizotts%C3%A1g+vo+lt+tagjai/ea548b7-b1d4-41db-8105-a4fb714932da?version=1.1>

⁴⁸ Jegyzőkönyv a Nemzeti Választási Bizottság 2018. március 23-i üléséről, 16-18. o.

folyamatról végzésében egyértelműen, az ügyben nem érintett személyek számára is érthető módon számot adjon.

3.2. Az ellenérdekű fél nyilatkozattétele

A Ve. szerinti bírósági felülvizsgálati ügyekben a tisztességes eljárás követelményére tekintettel felmerült az ellenérdekű fél részére a nyilatkozattétel lehetőségének biztosítása, ami történhet írásban vagy akár és személyesen is. A választási jogvitáktól nem idegen a személyes meghallgatás lehetősége, a régi Ve. a kérelmező, valamint a kérelmezőtől függően az ellenérdekű fél számára is biztosította a bírósági felülvizsgálat során a nyilatkozattétel lehetőségét. Azonban, amíg a Ve. 43. § (3) bekezdése egyezően, ugyanazon szövegezéssel biztosítja a régi Ve. 29/A. § (3) bekezdése a választási bizottságok eljárásában az ellenérdekű fél meghallgatásának jogát, addig a Ve. nem vette át a régi Ve. 84. § (6) bekezdése által biztosított ugyanezen jogintézményt a bírósági előtti eljárásban. A Ve. szerint:

„43. § (3) A választási bizottság a kérelmező részére – kérésére – biztosíthatja a szóbeli nyilatkozattétel lehetőségét. Ez esetben az ellenérdekű fél számára is – ha jelen van – lehetővé kell tenni a szóbeli nyilatkozattételt.”

A régi Ve. szerint:

„84. § (6) A bírósági felülvizsgálat iránti kérelem alapján a bíróság a sérelmezett határozatot, valamint az azt megelőző eljárást megvizsgálja. A bíróság a kérelmező részére – annak kérésére – biztosítja a szóbeli nyilatkozattétel lehetőségét. Ez esetben az ellenérdekű fél számára is lehetővé kell tenni a szóbeli nyilatkozattételt.”

Figyelemreméltó, hogy az LB előtt is csak viszonylag ritkán került sor – a döntésekből visszakereshetően – az ellenérdekű fél meghallgatására. 2006 áprilisában két, 2009 júniusában egy alkalommal került sor erre,⁴⁹ 2007-ben nyílt csak lehetősége az LB-nak hosszabban kifejteni egy ügyben a választási nemperes eljárásokban folytatott meghallgatások sajátosságait. Mivel a kérelmezők (és az ellenérdekű fél is) sérelmezték, hogy a bíróság személyes meghallgatásukra való felkészüléshez nem biztosított elegendő időt, ezért a bíróság rámutatott arra, hogy Ppé. 13. §

⁴⁹ Lásd az LB Kvk.III.37.247/2006/4., Kvk.I.37.259/2006/2. és Kvk.I.37.473/2009/74. számú végzéseit.
<http://kuria-birosag.hu/hu/valhat/kvkiii3724720064-szamu-hatarozat>
<http://kuria-birosag.hu/hu/valhat/kvki3725920062-szamu-hatarozat>
<http://kuria-birosag.hu/hu/valhat/kvki3747320097-szamu-hatarozat>

(3) bekezdése értelmében a régi Pp. szabályait kell megfelelően alkalmazni. Mivel a *„Ve.-ben előírt határidők betartása a bíróság elsődleges kötelezettsége,”* annak alá kell rendelni a *„[rég] Pp. eljárási szabályainak alkalmazását is.”* Az LB szerint a *„választási jogorvoslatokra megállapított rövid határidők a határozat bírósági felülvizsgálata során szükségessé teszik a bíróság mérlegelését az eljárási cselekmények alkalmazásáról.”* Sőt, a bíróság arra is rámutatott, hogy a rendkívül rövid jogorvoslati határidők betarthatósága érdekében írja elő a régi Ve. 83. § (4) bekezdés c) pontja azt, hogy a kérelem benyújtójának választása szerint telefax számát vagy elektronikus levélcímét is fel kell tüntetni kérelmében, mivel *„a bíróságnak a gyors eljárás lefolytatása és a rövid határidők betartása érdekében ezeket a lehetőségeket is igénybe kell vennie eljárása során.”*⁵⁰ Látható tehát, hogy feszített keretek között, és csak viszonylag ritkán került sor személyes nyilatkozattételre, a felülvizsgálatot kérelmezők számára azonban kétségekívül komoly eszközt biztosított a régi Ve., még ha írásbeli nyilatkozattétel lehetőségéről nem is rendelkezett kifejezetten.

Tekintettel arra, hogy a Ve. már nem tartalmazza a bírósági felülvizsgálat során történő személyes nyilatkozattétel lehetőségét sem, ezért vitatható volt, hogy a törvény eltérő rendelkezésére utalással van-e lehetőség meghallgatások alkalmazására. A Kúria választási és népszavazási eljárásokkal kapcsolatos jogorvoslat tárgyában létrejött joggyakorlat-elemző csoportjának összefoglaló véleménye⁵¹ szerint azonban a Kp. hatályba lépését követően, illetve ehhez kapcsolódóan a Knp. 2. § (3) bekezdése (nemperes eljárásban kizárólag okirati bizonyításnak van helye) alapján ez a vita eldőlt, ezt az értelmezést pedig tovább erősítette a Kp. 124. § (5) bekezdése is, amely szerint egyszerűsített perben a bíróság a tárgyaláson kívüli elbírálás szabályai szerint jár el. A Kúria joggyakorlat-elemző csoportjának véleménye szerint így nem alkalmazható a Kp. 125. § d) pontja sem, amely szerint a bíróság a szóbeli nyilatkozat helyett a hangkapcsolatot biztosító elektronikus úton megtett nyilatkozatot is elfogadhatja, mivel az nem csak a választási jogvitának a Pp. elektronikus kapcsolattartásra vonatkozó szabályai alóli kivett jellegét megállapító 3/2017. (XI.28.) KMK véleményre tekintettel nem alkalmazható, hanem azért sem, mert *„a nemperes eljárásban szóbeli nyilatkozatot nem lehet tenni, így az azt helyettesítő megoldások sem jöhetnek szóba.”*

⁵⁰ Lásd az LB Kvk.III.37.477/2007/3. számú végzését.
<http://kuria-birosag.hu/hu/valhat/kvkiii3747720073-szamu-hatarozat>

⁵¹ KÚRIA, A választási és népszavazási eljárásokkal kapcsolatos jogorvoslat tárgyában létrejött joggyakorlat-elemző csoport. Összefoglaló vélemény. Budapest, 2018. január. 209.

A Kúria értelmezése alapján tehát nem lehetséges a személyes meghallgatás a választási jogvita során, de ez még nem teszi kizárttá azt, hogy az ellenérdekű fél írásban nyilatkozatot tegyen. Ennek azonban előfeltétele az, hogy az ellenérdekű fél értesüljön az eljárásról, vagyis felmerült a kérdés, hogy más alapvető eljárási jogokat, *„így különösen az ellenérdekű fél bevonása az eljárásba és nyilatkozattételre felhívása, és ezzel összefüggésben akár a bizonyíték benyújtására való jogot biztosítani kell-e, illetve ezen jogok mellőzése milyen feltételek fennállása esetén lehetséges.”* A Kúria joggyakorlat-elemző csoportjának már idézett összefoglaló véleménye szerint⁵² az ellenérdekű fél (kötelezett) a határozatról *„kifejezetten csak a határozat közlésével értesül. Ha ez rövid úton történik, akkor jogorvoslati kérelmet be tud nyújtani (...). Ilyen esetben a határozat meghozatalát követően szintén nem mellőzhető – amennyiben van rá kérelem – [az] iratbetekintés biztosítása a jogorvoslathoz való jog megfelelő biztosítása érdekében.”* A Kúria tehát az ellenérdekű fél érdekeinek védelmét a határozat közlésével⁵³ és a jogorvoslati jogon keresztül látta biztosítottnak, a határozat közlésének elmaradása esetére nézve nem tett megállapítást a bírósági eljárás tekintetében.

Mindezen előzmények után hozott a Kúria 2018. április 6-án egy olyan döntést, mely amellett, hogy megállapította Magyarország Kormánya plakátjainak a pártok közötti esélyegyenlőséget sértő jellegét, számot adott a Kormánynak, mint ellenérdekű félnek biztosított nyilatkozattételi joggal kapcsolatos eljárási cselekményekről.⁵⁴ A kúriai végzés kapcsán nemcsak a dictum, vagy a bírói tanácson belüli teljes konszenzus hiányára való utalás⁵⁵ volt figyelemreméltó, hanem a Kormánynak, mint ellenérdekű félnek biztosított nyilatkozattételi jog is.

A Kúria úgy vélekedett, hogy a *„Ve. utaló szabályán keresztül a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény”* 2. § (6) bekezdésének a rövid határidőkre tekintettel részleges – csak ellenérdekű felet érintő – mérlegelésen alapuló alkalmazása szükséges, kizárólag az Alaptörvény XXVIII. cikkében foglalt tisztességes eljáráshoz való jog biztosítása érdekében, *„mivel a Kormány az eljárásban ezidáig nem vett részt, noha a választási kifogás, és így a felülvizsgálati kérelem is a Kormány jogsértéstől való eltiltására irányult.”*⁵⁶

⁵² Uo. 206.

⁵³ A Kúria végzésének meghozatala óta elfogadott, az egyes választásokkal kapcsolatos törvények módosításáról szóló 2018. évi XXXVI. törvény 79. §-a a közléssel kapcsolatos szabályozást egyértelműbbé tette.

⁵⁴ A Kúria Kvk.III.37.421/2018/8. számú végzése.

<http://kuria-birosag.hu/hu/valhat/kvkiii3742120188-szamu-hatarozat>

⁵⁵ A Kúria Kvk.III.37.421/2018/8. számú végzésének [13] bekezdése.

⁵⁶ Lásd a Kúria Kvk.III.37.421/2018/8. számú végzésének [14] bekezdését.

A Kúriának a választási jogvitát elbíráló tanácsa tehát azzal szembesült, hogy az ellenérdekű fél eljárási jogai nem biztosítottak a kellő módon, mivel a megelőző választási bizottsági eljárás egyfokú volt, illetve a felülvizsgált választási bizottsági határozat az ellenérdekű félre nem rótt kötelezettséget, az NVB döntésével szemben a beadványozó fordult bírósághoz. További jogorvoslati fórum hiányában tehát nem volt más eszköz arra, hogy az ellenérdekű fél jogai is érvényesülhessenek, ezért fordult a Kúria az Alaptörvény XXVIII. cikkében foglalt tisztességes eljáráshoz való jog biztosítása érdekében – hangsúlyozottan kivételesen és részlegesen – a Kp. 2. § (6) bekezdésében foglaltak felé. A Kp. szerint:

„2. § [A bíróság feladata]

(...)

(6) A bíróság köteles gondoskodni arról, hogy a felek minden, az eljárás során előterjesztett kérelmet, nyilatkozatot, a bírósághoz benyújtott okiratot, bizonyítékot megismerhessenek, és azokra - megfelelő határidőn belül - nyilatkozhassanak.”

A kúriai végzés szerint a Kormánynak biztosított nyilatkozattételi jogot a Miniszterelnök Kabinetfőnöke, mint a kormányzati kommunikációért felelős kormánytag és a Miniszterelnöki Kabinetiroda jogi képviselője gyakorolta. Az ügy érdekére tartozik, hogy a kifogást eredetileg is benyújtó, az NVB határozatát megtámadó párt 2018. április 3-án benyújtott indítványát április 4-én küldte meg a Kúria eljáró tanácselnöke a Kormánynak, másnap 11 órai határidőt szabva az észrevételek megtételére, ami a kifogás megismerésére éppen csak alkalmas, de a választási jogvitában alkalmazandó sommás határidők szempontjából célszerűen hosszú időtartamot biztosít a nyilatkozattételre.

A Kúria végzése a részrehajlás nélküli jogalkalmazás biztosításával⁵⁷ egyértelművé tette, hogy a választási jogvitában az ellenérdekű fél nyilatkozattétele – amennyiben azt a bíróság elrendeli – továbbra is lehetséges, de erre kizárólag az ellenérdekű fél eljárási jogainak biztosítása érdekében, kivételesen kerülhet csak sor.

Bár a Kúria a Kp. hatályba lépése óta több ügyben is törekedett az ellenérdekű fél nyilatkozatának beszerzésére – ha az ügyek nagyobb részében sikertelenül is –, ez nem vált a legfőbb bírói szerv következetes gyakorlatává. A Kúria Kvk.II.37.515/2019/2. számú végzésében ugyanis a választási bizottság döntését úgy változtatta meg, hogy eközben nem gondoskodott az ellenérdekű fél nyilatkozatának beszerzéséről, ezért a

<http://kuria-birosag.hu/hu/valhat/kvkiii3742120188-szamu-hatarozat>

⁵⁷ Szilágyi: 2018. 55.

szankcionált jelölő szervezet az Alkotmánybírósághoz fordult. Az Alkotmánybíróság az IV/00747/2019. számú ügyben hozott határozatával a kúriai végzést megsemmisítette, egyrészt a véleménynyilvánítás szabadságának, másrészt pedig a tisztességes eljáráshoz való jog sérelmére hivatkozva, emellett pedig alkotmányos követelményként állapította meg, hogy a választási bizottságok bírósági felülvizsgálata során az ellenérdekű fél nyilatkozatát biztosítani kell. Az Alkotmánybíróság határozata nyomán tehát a jövőben az ellenérdekű fél bevonása a bírósági felülvizsgálati eljárásba egyértelmű követelmény lesz, attól eltekinteni a választási eljárás sajátosságaira tekintettel sem lehet ilyen esetben.⁵⁸

3.3. A felülvizsgálati kérelmek benyújtásával és elbírálásával kapcsolatos technikai kérdések

A választási jogviták során a fentiekén túl kiemelt figyelmet kellett fordítani egyes technikai kérdésekre is, hiszen mind a bírósági eljárásokban, mind a közigazgatási hatósági eljárásokban, mind pedig egyes nemperes eljárásokban elterjedt már vagy egyenesen kizárólagossá vált az elektronikus kapcsolattartás, annak alkalmazása pedig számos feltétel teljesítését megkívánja. A régi Pp. 340/B. § (2) bekezdése, 394/C. § (1) bekezdése és 397/I. § (2) bekezdés b) pontja alapján ezért felvetődött a kérdés, hogy a választási jogvitákban is kötelezővé válik-e az elektronikus kapcsolattartás. A Kúria a 3/2017. KMK véleményben világossá tette, hogy külön a választási nemperes eljárásokra vonatkozó, elektronikus kapcsolattartást előíró rendelkezés hiányában sem a régi Pp., sem pedig a Kp. és a Pp. alapján nincs mód választási jogvitás ügyekben elektronikus eljárásra. A Ve. 223.§ (1) bekezdése ugyanis „*csak az elektronikus kapcsolattartás egy mozzanatát, a felülvizsgálati kérelem elektronikus dokumentumként történő benyújtását teszi lehetővé (és nem kötelezővé)*.”⁵⁹ A Kúria szerint ez a rendelkezés azt támasztja alá, hogy a jogalkotó a választási eljárásokkal összefüggésben csak e tekintetben tette lehetővé az elektronikus út alkalmazását. Ennek megfelelően tehát abban az esetben, ha a felülvizsgálati kérelem előterjesztésére nem a Ve. 224. § (1) bekezdése alapján, vagyis az NVB-nél került sor, a cégeljárásból ismert módszerrel az e-aktát a valasztasifelulvizsgalat@kuria.birosag.hu e-mail címre lehetett

⁵⁸ Alkotmánybíróság az IV/00747/2019. számú ügyben hozott határozata, Indokolás [47].

⁵⁹ 3/2017. (XI.28.) KMK vélemény a választási eljárásban érvényesülő elektronikus kapcsolattartásról.
<http://lb.hu/hu/kollvel/32017-xi28-kmk-velemen-valsasztasi-eljarasban-ervenyesulo-elektronikus-kapcsolattartasrol>

megküldeni. A választási eljárás során bizonytalanságot okozott, hogy a Kúria honlapján elhelyezett tájékoztató az ott megjelölt elektronikus levélcím kizárólagosságára utal, ugyanakkor a fenti cím csak a Kúria vonatkozásában kizárólagos, a keresetlevelek a Ve. 231. § (3) bekezdés szerint mind a Kúria, mind az NVI részére is megküldhetők elektronikus úton.

Ahogy a Kúria Közigazgatási-Munkaügyi Kollégium Közigazgatási joggyakorlat-elemző csoportja⁶⁰ is rámutatott, a választási jogvita tekintetében a bíróság nemperes eljárását a választási ügyekben a gyors döntéshozatal igénye indokolja. A gyors döntéshozatal igényéből fakadó következmény az is, hogy a beérkező ügyeket minél hamarabb ki kell osztani a törvényes bírónak (tanácsnak), erre tekintettel indokoltá vált az ügyelosztási rend⁶¹ szerint a tanácsoknak kiosztott felülvizsgálati kérelmekről történő értesítésre külön elektronikus rendszer kialakítása.⁶²

A választási jogvitákban tehát szerepe van ugyan az elektronikus kapcsolattartásnak, annak alkalmazására azonban nem a Kp. (illetve az utalás folytán a Pp.) rendelkezései szerint kerül sor.

4. Összegzés

A Kp. elfogadását megelőzően a jogalkotó egyrészt a választási jogvitákat elbírálni hivatott fórumrendszer megváltoztatását, valamint egyes eljárási szabályoknak a Kp. rendelkezéseivel történő harmonizálását tervezte, ez azonban a Kp. hatályba lépésekor fennállt körülmények miatt nem volt lehetséges. Ennek köszönhetően megnyílt a lehetőség a jogalkalmazó előtt, hogy a Ve. és a Kp. viszonyát közelebbről is meghatározza: így nyert megerősítést a járásbírók Ve. szerinti hatáskörének sajátos jellege, vagy így garantálta az Alkotmánybíróság az ellenérdekű fél eljárási jogait is. Bár a bírósági gyakorlat egyes részletkérdésekben még széttartónak tűnik, azonban figyelemmel kell lenni arra is, hogy ezzel egyidejűleg olyan kérdésekben is alkalmazásra került a Kp., amelyeket korábban kizárólag a Ve. szabályainak a felhívásával rendezett a jogalkalmazó. A Kp. választási jogvitákban történő alkalmazásával, illetve

⁶⁰ Közigazgatási-Munkaügyi Kollégium Közigazgatási joggyakorlat-elemző csoport 2014.El.II.F.1/7, 238.o. http://www.kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/kozigazgatasi_perjog.pdf

⁶¹ A Kúria 2018. évi ügyelosztási rendje (2018.03.01.), 9-11. o. http://kuria-birosag.hu/sites/default/files/szabalyzatok/ugyelosztasi_rend_2018.03.01.pdf

⁶² Office for Democratic Institutions and Human Rights: HUNGARY, PARLIAMENTARY ELECTIONS 8 April 2018, OSCE/ODIHR NEEDS ASSESSMENT MISSION REPORT 29 January to 1 February 2018. Warsaw 23 February 2018, p. 4.

<https://www.osce.org/odihr/elections/hungary/373408?download=true> (2019. 01.02.)

a Kp. és a Ve. közötti viszony további pontosításával remélhetőleg kiküszöbölhetőek lesznek azok a legalapvetőbb problémák is, amelyek akár a régi Ve., akár a hatályos választási eljárási szabályozással kapcsolatban a választási jogvitákban felmerültek.⁶³

Felhasznált irodalom

Chronowski Nóra: A sarkalatosság árnyalatai – alkotmánybíróági döntés a Közigazgatási Felsőbíróság apropóján. *Közjogi Szemle* 2017. 1. sz. 62-63. o.

Demjén Péter – Bokros Andrea: A közigazgatási nemperes eljárások szabályozása és a változások lehetséges útjai. *Eljárásjogi Szemle* 2016. 3. sz. 13-19. o.

F. Rozsnyai Krisztina: Perjogi önállósulás és különbíróági jelleg a közigazgatási bíráskodásban. *Közjogi Szemle* 2016. 4. sz. 3-9. o.

F. Rozsnyai Krisztina: A közigazgatási perjog emancipációja: a közigazgatási perrendtartás. *Jogtudományi Közlöny* 2017. 5. sz. 235-242. o.

Figula Ildikó: A közigazgatási bíráskodás tervezett átalakítása az eljáró bíró szemszögéből. *Közjogi Szemle* 2016. 4. sz. 20-25. o.

Petrik Ferenc (szerk.): A közigazgatási perrendtartás magyarázata. A közigazgatási eljárás szabályai II. Budapest: HVG-Orac, 2017.

Tordai Csaba: A választási jogorvoslatok szabályainak változásai a gyakorlat tükrében. *Közjogi Szemle* 2014. sz. 2. 20-24. o.

Varga István (szerk.): A polgári nemperes eljárások joga. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2013.

The Code of Administrative Court Procedure in Election Disputes Summary

The Act I of 2017 on the Code of Administrative Court Procedure took effect on 1 January 2018 and a new era just began in the realm of election disputes. Until 31 December 2017, the provisions of the Act III of 1952 on the Code of Civil Procedure regarding judicial review of administrative

⁶³ Varga 2013. 50.

decisions were applicable to election disputes, now the Code of Administrative Court Procedure became the tool to fill the gaps and set the record straight for ordinary people as well as for legal professionals. The paper focuses on the practice of the Curia in the recent period, and, by doing so, gives a short analysis on the role of the Code of Administrative Court Procedure in election disputes.

Villám Krisztián
ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék
Témavezető: Menyhárd Attila, tanszékvezető egyetemi tanár

Az utaló magatartás alapvető jellemzői és alkalmazásának lehetőségei

Bevezetés

Az utaló magatartás szabályozásának elvi alapja, hogy *„[a] másokba vetett bizalom érték, a mások magatartásához való igazodás néha szükséges, s a forgalom érdekében fontosnak bizonyulhat mindezek védelme.”*¹ Erre tekintettel a hatályos Ptk.² meghatározza azokat a törvényi feltételeket, amelyek fennállása esetén a bíróság kivételesen lehetőséget kap arra, hogy a kár egészben vagy részben való megtérítésére kötelezhesse azt, akinek szándékos magatartása révén a jóhiszemű másik felet önhibáján kívül érte károsodás.³

Az utaló magatartás átfogó elméletének kidolgozása Villányi László érdeme. Villányi Lászlót az angol jog *„estoppel”* intézményének kutatása segítette abban, hogy a magyar magánjogban egységes rendszerbe gyűjtse azokat a jogi jelentőségű tényállásokat, amelyekben a fél magatartását nem lehet sem a jogügylet, sem a jogellenes cselekmény körébe vonni, ugyanakkor a jogrendszer a magatartáshoz mégis jogkövetkezményeket fűz. Ezekben az esetekben – Szladits Károly szavaival – *„olyan magatartásról van szó, amely valamely – valóban meg nem lévő – tényállásra utal, s amelyért az azt tanúsító fél – a forgalmi bizalom elvénél fogva – helytállani tartozik”*⁴.

Villányi László rendszerező munkája segítette a régi Ptk.⁵ kodifikátorait abban, hogy az utaló magatartásokért való helytállási kötelezettséget általános normában szabályozzák (régii Ptk. 6. §⁶). A szabályozás jogpolitikai indokai körében a normaszöveg miniszteri indokolása

¹ Vékás 2008. 1147.

² A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.)

³ A Ptk. 6:587. §-a alapján *„[a] bíróság a kárnak egészben vagy részben való megtérítésére kötelezheti azt, akinek szándékos magatartása más jóhiszemű személyt alapos okkal olyan magatartásra indított, amelyből őt önhibáján kívül károsodás érte.”*

⁴ Villányi (Fürst) László: Utaló magatartások. Dunántúli Egyetemi Nyomda, Pécs 1929. (Szladits idézete az Előszó c. részben olvasható)

⁵ A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Ptk.)

⁶ E szerint *„[a] bíróság a kár egészben vagy részben való megtérítésére kötelezheti azt, akinek szándékos magatartása más jóhiszemű személyt alapos okkal olyan magatartásra indított, amelyből őt önhibáján kívül károsodás érte”.*

rögzítette, hogy „[a]z emberi magatartásnak vannak olyan megjelenési formái, amelyek jellegüknél fogva nem sorolhatók sem a szerződéses, sem a jogellenes magatartásokon alapuló jogviszonyokat eredményező tipikus tények közé; nem tükröznek egyértelműen szerződési akaratot, de nem minősülnek tiltott cselekménynek sem. Előfordul [ugyanakkor], hogy valaki ilyen magatartásban bízva költekezik, vagy egyéb magatartást tanúsítva károsodik”. Erre tekintettel a szabályozási koncepció lényege, hogy „[h]a a bizalmat keltő fél szándékosan járt el, a károsodó fél pedig jóhiszemű volt, és a közönséges életfelfogás szerint az e bizalmon alapuló eljárása indokoltnak tekinthető, sor kerülhet érdeksérelmének teljes vagy részbeni megszüntetésére, feltéve, hogy eljárása nem minősíthető szerencsejáték-jellegűnek”. A miniszteri indokolása hangsúlyozta: az ilyen esetben a károsodott személy érdekkielégítésének az alapja a „jóhiszemű bizalom más személy komolynak látszó szándékos magatartásában”.

A régi Ptk. miniszteri indokolása utalt arra, hogy a bírói gyakorlatra vár, hogy a jogintézményt – a régi Ptk. 6. §-ának rugalmas szövegezését alapul véve – megfelelő keretek közé szorítsa.

A hatályos Ptk. kodifikációja során a jogalkotó az utaló magatartás szabályozását megtartotta. Sőt, a Ptk. tartalmilag nem változtat az utaló magatartás tényálláselemein, és megtartja azok konjunktív jellegét is. A jogalkotó ugyanakkor kiemelte, hogy a régi Ptk. gyakorlatához képest az új szabályozás rendszerében lényegesen szűkebb körben lehet helyt adni az utaló magatartásra alapított igényeknek. Ezzel összefüggésben rámutatott, hogy a régi Ptk. bírói gyakorlata „*meglehetősen parttalanná vált az utaló magatartás miatti igényekkel kapcsolatban*”⁷. A jogalkotói szándék szerint a hatályos Ptk. szemléletében ilyen gyakorlat nem folytatható. Az utaló magatartás megítélése ezért a hatályos Ptk. szemléletében jelentősen változott.

A jelen tanulmány azt a kérdést járja körbe, hogy a hatályos szabályozás keretében milyen alkalmazási lehetőségei vannak az utaló magatartásnak. A tanulmány három fő szerkezeti egységben világítja meg a jogintézmény alapvető jellemzőit és alkalmazásának lehetőségeit. Ennek keretében elsőként az utaló magatartás szabályozásának története azokat a szempontokat tárja fel, amelyek megalapozták az utaló magatartás szabályozása iránti igényt a régi Ptk. kodifikációja során. A szabályozás történetét követően a tanulmány azt mutatja be, hogy a jogalkotó milyen megfontolások alapján találta meg a jogintézmény helyét a hatályos Ptk. rendszerén belül. A tanulmány második fő része az utaló magatartás alapvető jellemzőit (szubszidiaritás, kivételesség) a bírói gyakorlat

⁷ Vékás 2008. 1148. Ezt a megállapítást idézi a Ptk. normaszöveg-javaslatához fűzött indokolás is.

elemzésével vizsgálja meg. Végül, a tanulmány azt a kérdést részletezi – nemzetközi kitekintéssel –, hogy a hatályos Ptk. alapján milyen alkalmazási lehetőségei vannak a jogintézménynek.

1. Az utaló magatartás szabályozásának története

A XIX-XX. század fordulóján Magyarországon a kereskedelmi viszonyok jelentős fejlődésen mentek keresztül.⁸ A kereskedelmi viszonyok fejlődése maga után vonta az e viszonyokat szabályozó jogterületek fejlődését is. Ennek hatására született meg az első Polgári Törvénykönyv-tervezet, amelynek nyilvános vitája során Almási Antal egyik előadásában rámutatott azoknak a magatartásoknak a következetlen szabályozására, amelyek a jogügyletek és a tiltott cselekmények között „lebegnek”⁹. Ezeket a magatartásokat a tervezet – a jogügyletek egységes szabályozása érdekében – a jogügyletek keretei között szabályozta. Almási Antal álláspontja szerint azonban „a forgalom jóhiszeműsége, gyorsasága és biztonsága indokoltá teszi azon óhajtást, hogy minden elméleti helyességre való tekintet nélkül és rendszeri aggályoktól menten” kerüljenek szabályozásra ezek a tényállások.¹⁰ Az ilyen magatartásokra azonban még az 1928-ban az Országgyűlés elé terjesztett „Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének Törvényjavaslatában” (Mtj.) sem született önálló szabályozás.

Az utaló magatartás elméletének kidolgozására Szászy-Schwarz Gusztáv rendszerező munkássága is jelentős befolyást gyakorolt.¹¹ Kutatásának eredményeként megállapította, hogy a jogügyleti tan¹² régi képletében két korrekcióra szükséges: (i) „a jogügylet tényállása nemcsak cselekményből, hanem e cselekmény szükséges előfeltételeiből és kísérő körülményeiből is áll”; (ii) a „jogügyleti cselekmény nem minden, hanem csak bizonyos joghatásra irányuló cselekmény lehet”. A jogügyletek pontosabb körülhatárolása azt eredményezte, hogy olyan magatartások, amelyeket eddig ebbe a kategóriába soroltak, e rendszerezés hatására kívül estek a jogügyleten. Erre tekintettel Szászy-Schwarz Gusztáv megvizsgálta, melyek azok a magatartások, amelyek kívül kerültek a jogügyletek körén, és milyen általános szempontok alapján lehet azokat rendezni. Álláspontja szerint az ilyen magatartások közös vonása, hogy (i)

⁸ Vékás 2001. 3.

⁹ Ezeket a magatartásokat nevezte „közömbös magatartásoknak”. In Almási 1905. 166.

¹⁰ Almási 1905. 167.

¹¹ Szászy-Schwarz 1911. 221.

¹² A jogügyleten olyan cselekményt értett, amely valamely joghatás előidézésére irányul.

tudatos cselekmények¹³, (ii) nem tilos cselekmények, (iii) joghatásuk független attól, hogy mire irányult a cselekmény tanúsítójának szándéka. Szászy-Schwarz Gusztáv ezeket a magatartásokat „*semleges cselekményeknek*” nevezte. Az Mtj. kodifikátorai – amint erre Szladits Károly rámutatott a jogi tények rendszerezésekor – jelentős mértékben építettek Szászy-Schwarz Gusztáv fenti következtetéseire.

A fentiek alapján látható, hogy a XIX-XX. század fordulóján jelentős kutatási terület volt a polgári jog rendszerén belül a jogügyletek általános szempontjainak leírása és azok egységes rendszerbe foglalása. E kutatási eredményeket a legteljesebben Szladits Károly foglalta össze és egyúttal tovább is fejlesztette. A jogügyletek rendszerezése során kiindulópontja az volt, hogy a jog célja az emberi magatartások szabályozása. A joghatásokat ezért azokra a tényelőfeltételekre szokás visszavezetni, amelyek emberi magatartások. Ebből következően „*[a] jogváltoztatásokat létesítő magatartások nagyrésze ekként, mint a jogi változtatás tényállásának uralkodó eleme emelkedik ki, s mellette a változás többi előfeltételei háttérbe szorulnak.*” Szladits Károly rámutatott viszont, hogy vannak olyan magatartások, amelyeknek jogváltoztató szerepe nem ilyen uralkodó, hanem egyenlő jogmozgató erővel bírnak a joghatás kiváltásának többi feltételei is. Ezáltal azokban a tényállásokban, ahol ilyen magatartás fordul elő, nem tekinthetjük azt a joghatás egyedüli okának. Ezeket a magatartásokat Szladits Károly – Villányi László nyomán – „*csökkent relevanciájú*” tényeknek nevezte.¹⁴ Ezek jellemző példája az utaló magatartás.

Az utaló magatartások elméletének átfogó kidolgozását Villányi László végezte el az 1929-ben megjelent „*Utaló magatartások*” című művében. Elméleti kiindulópontja szerint az emberi magatartások két szélső formáját lehet megkülönböztetni: a) a kötelezettséget létesítő magatartásokat, amelyek joghatás kiváltására irányulnak és arra alkalmasak (jogügylet); b) a felelősséget megalapító magatartásokat, vagyis, amelyek más személy jogos érdekét sértik (tiltott cselekmények). E két szélső pont között helyezkednek el „*végtelen átmenetekben a közbenső konfigurációk*”¹⁵ – köztük az utaló magatartások. Ezek az utaló magatartások a kisrelevanciájú jogi tények. Az általa használt kifejezés arra utal, hogy ezek a jogi tények ahhoz, hogy joghatás kiváltására alkalmasak legyenek, a törvényi tényállási elemek nagyobb számát követelik meg, és ezek bonyolultabb összemérésére, kifinomultabb

¹³ Mert „csak épelméjű és épakaratú ember öntudatosan akart magatartása esetében állanak be a hozzájuk fűzött joghatások”.

¹⁴ Szladits 1938. 261.

¹⁵ Villányi 1929. 11.

értékelésére van szükség, szemben a nagyrelevanciájú magatartásokkal, amelyek esetén a cselekmény intenzitásánál fogva „szinte önmagát indokolva, szemetszúróan létesíti a joghatást”.¹⁶

Villányi László az utaló magatartások három csoportját („főirányát”) különböztette meg: rendelkezésként való konstrukció; jogsértésként való konstrukció; és önálló konstrukció. Az első csoportba azok a magatartások tartoznak, amelyek rendelkeznek olyan változtató (bizalomkeltő) erővel, amelynél fogva a kötelezettségvállalás jellegével ruházza fel a magatartást.¹⁷ A második csoportba azok a magatartások tartoznak, amelyek felelősséget teremtő erővel bírnak. Az önálló konstrukció körébe pedig azok a magatartások vonhatók be, amelyekhez sem kötöttség, sem felelősség nem fűződik, de a helytállás mégis indokolt. Ennek oka, hogy: „a társas együttlét alapját képező jóhiszeműségnek elemi követelménye, hogy azokból a cselekményeinkből, melyeket mások ténykedésükben alapúl vehettek és vettek, jogi következmények háruljanak reánk.”¹⁸

Villányi László munkássága révén az utaló magatartások rendszerezett leírást nyertek. Ez a leírás segítette a régi Ptk. kodifikátorait abban, hogy az utaló magatartásokért való helytállási kötelezettséget általános normában szabályozzák (rég Ptk. 6. §). A régi Ptk. kodifikátorai a Bevezető Rendelkezések között helyezték el az utaló magatartás tényállását. Ennek indokait Eörsi Gyula világította meg egyik munkájában. Eszerint az utaló magatartás a „szocialista együttélés követelménye” alapelvek egyik konkretizálódása a régi Ptk. 339. § (1) bekezdésének az „az adott helyzetben általában elvárhatóság” fordulata, és a „nemo suam turpitudinem allegans auditur” elv¹⁹ mellett. Eörsi Gyula szerint az utaló magatartás szabálya azért erősíti („konkretizálja”) már önmagában is a szocialista együttélést, mert olyan határesetekben teszi lehetővé a polgári jogi szankció alkalmazását, ahol „ridegnek bizonyul az a tétel, hogy ki-ki magára vessen, ha saját elhatározása folytán károsult”²⁰.

A régi Ptk. 1991. évi novellája lényegében kihúzta az utaló magatartás alapelvek megközelítése alól a fenti elméleti háttérrel.²¹ A hatályos Ptk. kodifikációja során ezért a jogalkotó abból indult ki, hogy az utaló magatartás alapelvek közötti elhelyezése indokolatlan, és „[e]z a

¹⁶ Villányi 1929. 20.

¹⁷ Példája szerint: „Ha A azt állítja B előtt, hogy medvét lőtt, s B ebben bízva, előre iszik a medve bőrére, akkor a jog olybá veszi a dolgot, mintha A kötelezte volna magát a medve lelövésére, illetve az ital árának megfizetésére.”

¹⁸ Villányi 1929. 27.

¹⁹ Régi Ptk. 4. § (4) bekezdés második mondata

²⁰ Eörsi 1965. 98.

²¹ Kecskés László szerint az utaló magatartás alapelvek keretét a kármegelőzés alapelve (is) megadhatná, tekintettel arra, hogy a magyar jogi elméletben vannak hagyományai annak a megközelítésnek, hogy az utaló magatartásban a kárveszélyviselések egyfajta korrekcióját látja. Kecskés 2001. 6.

*rendszerint hely semmiképpen sem illeti meg az intézményt*²². Sőt, a Ptk. kommentáriumában azt is kiemelik, hogy a régi Ptk. alapelvei megközelítése „*esetenként egészen téves jogalkalmazáshoz is vezetett*” a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában. Ennek példaként Vékás Lajos a BH 2002.12. sz. alatt közzétett eseti döntés azon megállapítására hívja fel a figyelmet, amely szerint a bíróság egy adójogi jogviszonyban „*mintegy általános méltányossági reparációs eszközként kezelte az utaló magatartás szankcionálhatóságát*”.²³

A hatályos Ptk.-ban az utaló magatartás szabálya ezért nem a Bevezető rendelkezések között, hanem a kötelemfakasztó jogi tények között került elhelyezésre. A jogalkotó kifejezetten felhívta a figyelmet arra is, hogy az utaló magatartásnak – kifejezésre juttatva a jogintézmény kiegészítő (szubszidiárius) és kivételes jellegét – a kötelemfakasztó tények sorában is az utolsó helyet jelölje ki. Erre tekintettel a Ptk. a két nagy kötelemfakasztó tényálláscsoport (szerződések és a szerződésen kívüli jogellenes magatartások) utáni részben ad helyet az utaló magatartásnak. Sőt, a szabály kivételességét a jogalkotó még azzal is hangsúlyozni kívánta, hogy a kiegészítő jellegű kötelemfakasztó tények között is az utolsó helyen, a jogalap nélküli gazdagodás és a megbízás nélküli ügyvitel szabályait követően helyezi el az utaló magatartásra vonatkozó rendelkezést.²⁴

Az alábbiakban a tanulmány azt a kérdést vizsgálja meg részletesen, hogy az elmúlt évtizedek bírói gyakorlatában mennyiben érvényesült az utaló magatartás kiegészítő (szubszidiárius) és kivételes jellege, és a Ptk.-nak a korábbi szabályozáshoz képest eltérő rendszertani elhelyezése mennyiben változtat a jogintézmény megítélésén és rendeltetésén.

2. Az utaló magatartás alapvető jellemzői

Amint erre a fentiekben utaltunk, a régi Ptk. az utaló magatartást az alapelvek között (rég Ptk. 6.§) helyezte el, kifejezésre juttatva ezáltal, hogy azt az együttműködési kötelezettség körébe tartozó elvnek tekinti. A régi Ptk. 6. §-ának szabálya rugalmas szövegezésű volt, és a bírói mérlegelésnek széles teret engedett. A törvény miniszteri indokolása kifejezetten felhívta a bíróságok figyelmét arra, hogy a szabály pontos keretek közé szorítása a gyakorlatra vár. Ennek egyedüli korlátja az volt,

²² A Ptk. 6:587. § normaszöveg-javaslatának indokolása.

²³ Vékás 2013. 979.

²⁴ Vékás 2008. 1147.

hogy a kár megtérítésére a bíróság akkor kötelezhette a károkozót, ha a normában meghatározott konjunktív feltételek fennálltak. Ebben a szabályozási környezetben az utaló magatartás bírói gyakorlatában a szubszidiaritás (kisegítő jelleg) és a kivételesség hangsúlyozása vált meghatározóvá. Az alábbiakban ezen ismérveket vizsgáljuk meg. A feldolgozott esetek között olyan közzétett eseti döntéseket is értékeltünk, amelyek ugyan a régi Ptk. alapján születtek, de azokat a Kúria gyakorlatában a hatályos Ptk. rendelkezései körében is irányadónak tekinthetünk.

2.1. Az utaló magatartás kisegítő jellege (szubszidiaritása)

A szubszidiaritás azt fejezi ki, hogy az utaló magatartás szabályát csak akkor lehet alkalmazni, ha a felek között nincs más kötelmi jogviszony. Következésképpen az utaló magatartáson alapuló kártelepítés szabályának csak akkor lehet helye, ha a felek között nem jött létre szerződés, nem történt károkozás, vagy nem valósult meg egyéb kötelemfakasztó tény (EBD 2013.P.12.).

2.1.1. Az utaló magatartás elhatárolása a szerződéses jogviszonyoktól

Következetes a bírói gyakorlat az utaló magatartás szubszidiárius jellegét illetően akkor, amikor egy fennálló (létrejött) jogviszony miatt nem alkalmazza az utaló magatartást. A bírói gyakorlat hangsúlyozza, hogy az *„utaló magatartással okozott kár megtérítésére való kötelezésnek csak akkor lehet helye, ha a felek között nincs szerződéses jogviszony”* (BH 1984.144., BH 2005.12.). Ennek megfelelően emelte ki a Szegedi Ítéltábla egy elvi bírósági döntésként közzétett ítéletében, hogy az utaló magatartás nem kontraktuális felelősségi tényállás, szubszidiárius jellegű, alkalmazására csak abban az esetben kerülhet sor, ha a felek között az adott jogviszonyra polgári jogi szerződés nem jött létre (EBD 2013.P.12.).

A bírói gyakorlat ezekben az esetekben az utaló magatartás kisegítő jellegéből indul ki, és azt hangsúlyozza, hogy szerződéses kötelezettség hiányában csak kivételes jelleggel, szigorú törvényi feltételek megléte esetén merülhet fel az utaló magatartás alkalmazása. Egy konkrét esetben – egy érvénytelen szerződés alapján – a Legfelsőbb Bíróság arra a megállapításra jutott, hogy az elsőfokú bíróság tévedett, amikor érvénytelen szerződés esetén a régi Ptk. 6. §-ában foglalt rendelkezés alapján ítélte meg a felperes igényét, ahelyett, hogy az érvénytelenség

Ptk.-beli jogkövetkezményeként alkalmazta volna (BH 1994.24.). Látható, hogy ebben az esetben is a Legfelsőbb Bíróság annak tulajdonított jelentőséget, hogy a felek között meglévő jogviszony állt fenn, még ha az érvénytelen szerződés volt is.

2.1.2. Az utaló magatartás elhatárolása a felelősségi tényállásoktól

A hatályos Ptk. kodifikációja során a jogalkotó abból indult ki, hogy az utaló magatartást tekintve a bírói gyakorlat meglehetősen parttalanná vált. A hatályos Ptk. normaszöveg-javaslatához fűzött indokolás kifejezetten utal arra, hogy a bírói gyakorlat „helytelenül” határozza meg az utaló magatartás jogi természetét. Különösen aggályos ugyanis, hogy a bírói ítéletek gyakran nyilvánvalóan deliktuális kártérítési felelősségi tényállásokat is az utaló magatartás szabálya alapján ítélik meg, annak ellenére, hogy „az utaló magatartás nem felelősségi tényállás”. Ezt a bíróságok gyakran figyelmen kívül hagyják, és felelősséget állapítanak meg és kártérítést szabnak ki. A tanulmány ezért az alábbiakban az utaló magatartás jogi természetét abból a szempontból vizsgálja meg, milyen szempontok alapján határozható el az utaló magatartás a felelősségi – különösen a deliktuális felelősségi – tényállásoktól.

A felelősség legtagabb értelemben valamely szankciós normának való alávetettséget jelent.²⁵ Másképpen megfogalmazva: a felelősség „nem más, mint helytállás valamely kötelezettségért, illetőleg a kötelezettség megszegéséért”.²⁶ A jogi felelősség az általános (társadalmi) felelősség önálló eleme, amelynek jellegadó ismérve, hogy a szankciós norma jogellenes magatartásra reagál.²⁷ A jogi felelősségen belül az egyes jogágak jellemzően önálló felelősségi rendszert alakítottak ki.

A polgári jogi felelősség fő funkciója a személyi és vagyoni viszonyok megsértésének megelőzése (prevenció), illetve a megsértett egyensúly helyreállítása (reparáció).²⁸ A polgári jogi felelősség alapvető feltétele, hogy jogellenes magatartás nyomán, azzal okozati összefüggésben kár keletkezzen, amely károkozásért a károkozó személyt felelősség terheli.²⁹

A polgári jogi felelősség egyik fő ismérve tehát, hogy jogellenes magatartásra reagál. A jogellenesség azt fejezi ki, hogy a magatartás a

²⁵ Erről részletesen Földi 2004. 84-101.

²⁶ Lábady 2016. 205.

²⁷ Eörsi 2006. 240.

²⁸ Jobbágyi– Fazekas 2008. 144.

²⁹ Eörsi Gyula rendszerezésében a polgári jogi felelősség – mint a jogi felelősség önálló sajátosságokkal rendelkező alakzata – a következő ismérvekkel rendelkezik: a) jogellenesség; b) felróhatóság; c) kár; d) okozati összefüggés a jogellenes és felróható magatartás és a következmény (kár) között; e) megelőző-nevelő célzat; és f) reparáció. Eörsi 2006. 240.

tárgyi jog valamely szabályával ellentétben áll, azt sérti. A jogellenes magatartások két fő csoportját különböztethetjük meg: abszolút jogellenesség és relatív jogellenesség³⁰. A relatív jogellenesség esetében a magatartás más alanyi jogát sérti. Ez állhat más abszolút jogának vagy relatív jogának a megsértésében is.

Az utaló magatartás esetén a fentiek szerint nem állapítható meg jogellenességi elem. Lábady Tamás éppen ebben írta le az utaló magatartás meghatározó ismervét. Álláspontja szerint ugyanis olyan jogos magatartásokról van szó, amelyek *„gyakorlásuk közben olyan rendellenes tulajdonságra tesznek szert, amely ugyan nem éri el a jogellenességet, de mégis magánjogi szankcióban részesül”*³¹.

Az utaló magatartást az okozati összefüggés hiánya is kiemeli a polgári jogi felelősség köréből. Ennek vizsgálatánál lényeges szempont, hogy a káreseményt a károsult maga váltja ki. Amint arra már Villányi László is felhívta a figyelmet, az okozati összefüggésben rejlik az utaló magatartások specifikuma, mégpedig az, hogy az oksági láncot megszakítja a károsult saját elhatározása. A károsult ugyanis szabad belátása alapján jár el, és igaz ugyan, hogy hamis képzet hatására, de maga tanúsítja azt a magatartást, amely aztán a kár bekövetkeztét kiváltja³². Az oksági lánc ennek következtében megszakad.

A fentiek alapján látható, hogy az utaló magatartás valóban nem felelősségi tényállás, mert a károkozó nem tanúsít olyan jogellenes magatartást, amely a felelősségét egyébként megalapozná. Emellett, a károsult önálló elhatározása folytán károsodik, mert nem áll fenn közvetlen okozati összefüggés a káreseményt elindító magatartás és a károkozás között.

A régi Ptk. bírói gyakorlatában az utaló magatartás és a deliktuális felelősség elhatárolásának nehézsége legtöbbször az utaló magatartás alkalmazásának egyik leggyakoribb esetkörénél volt megfigyelhető. Az utaló magatartás alkalmazása a régi Ptk. alapján ugyanis akkor merült fel a leggyakrabban, amikor az egyik fél a szerződéskötés látszatát keltve okozott a másik félnek kárt. Ezekben az esetekben a bírói gyakorlat elég nagy következetlenséggel alkalmazta hol a deliktuális felelősség szabályát, hol az utaló magatartást. A probléma lényege abban állt, hogy a prekontraktuális viszonyok szabályozása a régi Ptk. alapján nem volt egyértelmű, mert nem vonta ezt a jogviszonyt kétséget kizáróan sem a

³⁰ Bíró – Lenkovics 2000. 199.

³¹ Lábady 2016. 223.

³² Villányi 1929. 99

szerződéses, sem a deliktuális jogviszonyok körébe.³³ Más jogrendszerben a prekontraktuális felelősség önálló felelősségi alakzat (vö. *culpa in contrahendo*), míg a magyar szabályozást tekintve ezt már a régi Ptk. rendelkezései alapján is a deliktuális felelősségi szabályok szerint kellett volna rendezni. Ez tűnik ki a Legfelsőbb Bíróság egy eseti döntéséből is, amelyben azt hangsúlyozta: az utaló magatartás alkalmazásának leggyakoribb esetköre az, amikor a felek a szerződéskötés szándékával kerülnek egymással kapcsolatba. Az ilyen szerződéskötést megelőző viszonyokban tanúsított magatartásokat általában aszerint kell értékelni, hogy a szerződés létrejött-e vagy sem. Ha a szerződés létrejött, de az érvénytelen, akkor az érvénytelenség orvoslása során értékelődik a magatartás (pl. tévedés). Ha a szerződés nem jön létre, ahhoz a szerződés szerinti jogkövetkezmények sem fűződhetnek. Az utaló magatartás alkalmazhatóságára kizárólag az utóbbi körben – tehát ha valaki jogszerű szándékos magatartásával a szerződéskötés látszatát keltve okoz a másik félnek kárt – van lehetőség. Ha azonban ez a látszatkeltő magatartás jogellenes, akkor már a régi Ptk. 339.§-a alapján kell a jogviszonyt elbírálni. Ennek a jogellenességnek az alapja pedig a régi Ptk. 205.§ (3) bekezdésében foglalt együttműködési kötelezettség megsértése, amelyet a Ptk. kifejezetten a szerződés megkötése során írt elő. A rendelkezés általános érvénnyel állapította meg azt, hogy a felek a szerződés megkötésénél együttműködni kötelesek, és figyelemmel kell lenniük egymás jogos érdekére. A feleknek a szerződés megkötésekor kölcsönös kötelezettsége zsinórmértékéül a törvény az adott helyzetben általában elvárható magatartás tanúsítását kívánta meg [rég Ptk. 4.§ (4) bekezdés]. Ennek alapján lehet megállapítani azt, hogy a felek a szerződés létrehozatala során – az együttműködés keretében – megfelelően jártak-e el, vagyis hogy tanúsították-e mindazokat a magatartásokat, amelyeket e körben – az adott helyzetben általában – elvárni lehetett. A régi Ptk. az együttműködés keretében konkrét magatartásformákat is meghatározott. Ilyen konkrét rendelkezésben jut kifejeződésre az a követelmény, hogy a feleknek minden lényeges körülményről kölcsönösen tájékoztatniuk kell egymást a szerződéskötést megelőzően is. Mindehhez mértén állapította meg a Legfelsőbb Bíróság a konkrét esetben, hogy a felperes jogellenes magatartást tanúsított akkor, amikor nem tett meg minden – az együttműködési kötelezettség folytán – szükséges intézkedést a szerződéskötés előkészítése körében, és az alperest nem tájékoztatta a közöttük megkötött szerződés hatósági jóváhagyásának szükségéről. Következésképpen a felperes jogellenes

³³ Ezt a kérdést a Ptk. már egyértelműen rendezte. Lásd: Ptk. 6:62. § (1) és (3)-(5) bekezdések.

magatartása az utaló magatartáson alapuló igény érvényesíthetőségét kizárta (Legfelsőbb Bíróság, Pfv.I.20.754/2011/3. számú határozat).

2.1.3. Az utaló magatartás elhatárolása a kártalanítástól

Az utaló magatartás jogi természetének vizsgálata körében egyes bírói döntések annak tulajdonítanak meghatározó jelentőséget, hogy mivel az utaló magatartás esetén hiányzik a jogellenesség, ezért valójában kártalanítási szabályról van szó. Erre tekintettel indokolt megvizsgálni, hogy a kártalanítás körébe tartozik-e az utaló magatartás.

A kártalanítás jogszerű – jogszabályban megengedett módon okozott – károkozás következménye akkor, ha ezt jogszabály kifejezetten elrendeli (pl. kisajátítás, szükséghelyzetben okozott kár). A Ptk. kommentár-irodalma kiemeli azt is, hogy önmagában a károkozás jogszerűsége nem alapoz meg kártalanítási kötelezettséget, ahhoz ugyanis a jogellenesség hiánya mellett kifejezett jogszabályi rendelkezés szükséges.³⁴

Az utaló magatartás esetében nem tárható fel olyan jogszabályi rendelkezés, amely a fentiek szerint kártalanítási igényt alapozna meg. Ráadásul a Ptk. 6:587. §-a alapján fennálló polgári jogi igény érvényesítése során a kár megtérítésének módjára és mértékére nem a kártérítés szabályai az irányadók. E szabály révén a bíróság a károsult keresete alapján a keletkezett kárt részben vagy egészben a károkozó személyre háríthatja. Álláspontunk szerint e szabály is azt támasztja alá, hogy az utaló magatartás lényegében mérlegelésen alapuló – méltányossági szempontokat érvényesítő – kártelepítési szabály.³⁵

2.1.4. Az utaló magatartás elhatárolása az egyéb kötelemfakasztó tényektől

A felek között kötelmi jogviszonyt alapozhat meg a megbízás nélküli ügyvitel vagy jogalap nélküli gazdagodás is. Ezekben az esetekben az utaló magatartás alkalmazása szintén nem lehetséges. Konkrét esetben ugyanakkor a Legfelsőbb Bíróság – az utaló magatartás kisegítő jellegének némileg ellentmondva – egy külkereskedelmi vonatkozású bizomány esetén a felek közötti elszámolás körében megállapította, hogy az alperes megbízása szerződés nélkül történt teljesítésével kapcsolatban felmerült

³⁴ Orosz 2014. 323.

³⁵ Hasonlóan foglal állást: Wellmann 2013. 553.

kiadásainak megtérítését, „*legfeljebb*” a régi Ptk. 6. §-a alapján követelhetné. (BH 1977.290.)

Az utaló magatartás és a jogalap nélküli gazdagodás elhatárolásának szempontjait a Legfelsőbb Bíróság egy 1999-ben hozott döntésében vizsgálta. Megállapította, hogy a perben nem volt vitás az, hogy a felek ideiglenesen, bizonytalan ideig tartó használatban állapotokba kerültek, és az is egyértelmű volt, hogy a felperes a perbeli ingatlan használata után mindenféle kártalanítási és kártérítési igény nélkül köteles az ingatlant kiüríteni és a kezelőnek átadni. A Legfelsőbb Bíróság szerint az elsőfokú bíróságnak az ingatlanon végzett értéknövelő beruházások miatti megtérítési igény elbírálása során a jogalap nélküli gazdagodás, és nem az utaló magatartás feltételeit kellett volna vizsgálnia. (BH 1999.297.)

2.2. Az utaló magatartás kivételes jellege

Az utaló magatartás kivételes jellege a bírói gyakorlatban két – egymást kiegészítő – szempontból érvényesül. Egyrésztől a bíró mérlegelésére van bízva, hogy a kár részben vagy egészben való megtérítésére kötelezi-e a károkozót. Emellett pedig, a Ptk. az utaló magatartás alkalmazását korlátok közé szorítja azért, hogy az utaló magatartás alkalmazását a benne foglalt tényálláselemek megvalósulása esetén teszi lehetővé. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ha a tényálláselemek meg is valósulnak a konkrét esetben, még akkor is érvényesül a bírónak az a mérlegelési lehetősége, hogy nem alkalmazza az utaló magatartást.

Az utaló magatartás kivételes jellegét ezáltal a norma egyes tényálláselemeinek bírói értelmezése, és a kár megtérítésére kötelezés körében fennálló széles bírói mérlegelés lehetősége juttatja kifejezésre. A bírói gyakorlat elemzésével összefüggésben azonban nehézséget jelent, hogy az egyes tényálláselemek megnevezése és elhatárolása nem egységes (ld. e körben: BH 2002.480.). A régi Ptk. miniszteri indokolása szerint öt konjunktív feltételt kell megvizsgálnia a bírónak: a) szándékos magatartás; b) jóhiszeműség; c) alapos ok; d) önhiba hiánya; e) kár. Ezzel szemben a régi Ptk.-nak a bírói gyakorlatot jelentősen befolyásoló kommentárirodalma a régi Ptk. 6. §-ának tényálláselemei körében a következő feltételeket határozta el: a) szándékos magatartás, amely b) olyan magatartásra indít c) egy jóhiszemű személyt d) alapos okkal, e) amelyből őt károsodás éri, f) önhibáján kívül³⁶. A hatályos Ptk. egyik

³⁶ Gellért 2004. 54.

kommentárja³⁷ az utaló magatartás következő tényálláselemeit különbözteti meg: a) az utaló magatartás szándékossága; b) a károsult jóhiszeműsége; c) károkozó magatartás indokoltsága; d) a károsulti önhiba hiánya.³⁸

Ebben a tanulmányban a következő tényálláselemek mentén történik az utaló magatartás elemzése: a) szándékos magatartás; b) jóhiszeműség; c) alapos ok; d) önhiba; e) kár; f) okozati összefüggés.

2.2.1. A szándékos magatartás³⁹

Az utaló magatartásnak célzatosnak kell lennie, ami azt jelenti, hogy a bizakodás (képzet) felébresztésére szándékosan kell irányulnia. Nem váltja ki az utaló magatartás alkalmazásának lehetőségét az, ha valaki gondatlanságból ébreszt másban hamis képzetet. (Eörsi Gyula példája: ha valaki az ingatlan eladása után kint felejt az „Eladó!” táblát, és emiatt egy vevőjelölt indokolatlan költségekbe veri magát.) Fontos azonban kiemelni azt is, hogy az utaló magatartás nem irányulhat a másik fél károsodásának előidézésére, mert az már jogellenességet váltana ki, és a felelősségi szabályok alapján kellene megítélni.

Az utaló magatartás általában közlés formájában nyilvánul meg a külvilágban, amelynek határozottnak kell lennie. (A Legfelsőbb Bíróság a közlés határozottságának megállapítási szempontjait a vállalatok között létrejött viszonyokban a GK 14. számú állásfoglalásában vizsgálta.) Természetes személyek közötti viszonyban a Legfelsőbb Bíróság egy tájékoztatás tartalmát vizsgálva állapította meg, hogy az nem tekinthető olyan határozott közlésnek, amely alapján az utaló magatartás alkalmazására lehetőség nyílna (BH 1979.375.). Az előzetes közlés megerősítése azonban már túlmegy a tájékoztatáson, ezért a megrendelő utaló magatartásból eredő kár címén köteles megtéríteni a generálkivitelező abból eredő költségeit, hogy a megrendelő ígéretében bízva – amely szerint vállalja az új árakon készült számla kiegyenlítését – hozzájárult az alvállalkozói szerződés vállalkozói díjának felemeléséhez (BH 1986.239.).

³⁷ Wellmann 2013. 552-556.

³⁸ Egy másik lehetséges rendezése a tényálláselemeknek (feltételeknek): a) szándékos magatartás; b) annak alakja; c) tudomásul vétel; d) utalás határozottsága; e) önhiba hiánya; f) jóhiszeműség; g) cselekvés; h) károsodás; i) okozati összefüggés; j) kár megtérítése. Bíró – Lenkovich 2000. 196.

³⁹ A tanulmány több helyen a szándékos magatartásra mint utaló magatartás hivatkozik. Ebben az értelemben az utaló magatartás nem a tényállás elnevezését, hanem a szándékos – Villányi László szavaival: a képzetébresztő – magatartást jelenti.

A fentiek alapján hangsúlyozta a Szegedi Ítéltábla egy közzétett eseti döntésben, hogy az utaló magatartás alkalmazására kivételesen csak akkor kerülhet sor, ha a felek között polgári jogi szerződés nem jött létre, „*az ügyletkötéssel ugyanakkor a másik fél nyomatékosan biztatta a másik jóhiszemű felet*” (BDT 2005.1175.) .

2.2.2. A jóhiszeműség

A jóhiszeműség követelménye azt fejezi, hogy az a fél, aki az utaló magatartásban bízva eljár (a károsult fél), nem tudott a látszattal ellentétes valóságról, és kellő gondosság tanúsítása mellett erről nem is kellett tudnia. Ebből következően nem jóhiszemű annak a károsultnak a magatartása, aki felismeri és így tudja, vagy akinek a körülményekből tudnia kell, hogy a másik fél szándékos magatartása csupán látszat, ennek ellenére mégis a szerződéskötés reményében költekezik (BDT 2008.1859.).

A Legfelsőbb Bíróság egyik döntésében hangsúlyozta, hogy az utaló magatartáson alapuló megtérítési igény érvényesítéséhez a megrendelő részéről a szándékos magatartás, a szállító részéről pedig a jóhiszeműség együttes fennforgásának megállapítása szükséges. A konkrét esetben viszont a termelő olyan teljesítési határidő alapulvételével tett gyártási előkészületeket, amelyről tudta, hogy a megrendelő szükségleteinek kielégítése szempontjából elfogadhatatlan, ezért nem tekinthető jóhiszeműnek (BH 1973.174.). Egy másik közzétett döntésben a Legfelsőbb Bíróság rámutatott, hogy a jóhiszeműséget jellemzően megalapozza az a körülmény, hogy a felek között huzamosabb idő óta termelési együttműködési vagy kereskedelmi kapcsolat áll fenn. (BH 1993.562.)

2.2.3. Alapos ok

A károsult fél jóhiszeműsége mellett szükséges azon többletfeltétel megléte is, amelyben az utaló magatartásban való bizakodás komolysága és hihetősége jut kifejeződésre. Ez az alapos ok követelménye. Az utaló magatartásból egyértelműen ki kell tűnnie annak, hogy mire irányul és mi a tárgya. A bíró gyakorlat ennek során azt vizsgálja, vajon egy átlagos ember az utaló magatartás alapján eljár-e volna. Ehhez mérten a Legfelsőbb Bíróság konkrét ügyben megállapította, hogy az a telex, amely kifejezetten tájékoztató, érdeklődő célzatú volt, nem tekinthető olyan

közlésnek, amely megalapozná az utaló magatartás alkalmazásának lehetőségét (BH 1979.375.).

Ezzel összefüggésben merült fel az a kérdés is, hogy a hallgatás megalapozhatja-e az utaló magatartás alkalmazását. A Legfelsőbb Bíróság iránymutató állásfoglalása szerint a hallgatás nem tekinthető olyan határozott közlésnek, amely megfelelne a GK 14. sz. állásfoglalásban foglalt követelményeknek, ezért annak alapján az utaló magatartás alkalmazásának nem lehet helye (BH 1979.375.).

2.2.4 Az önhiba hiánya és a rendes üzleti kockázat

Az utaló magatartás alkalmazásának további feltétele az önhiba hiánya. Ez a tényálláselem arra utal, hogy a károsodásnak nem voltak a kárt szenvedett saját oldalán felmerülő okai: ő maga a polgári jogi jogviszonyokban megkövetelt mérce alapján, vagyis úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható⁴⁰. A kereskedelmi viszonyokban az önhiba hiánya azt fejezi ki, hogy az utaló magatartás alapján eljáró fél kára nem a rendes üzleti kockázat következménye.

A Legfelsőbb Bíróság egy közzétett döntésében a fenti szempontok alapján kifejtette, hogy amennyiben a szerződés megkötése azért marad el, mert az egyik fél a szerződés megkötésének feltételül szabott elvárásokat – önhibájából – nem teljesíti, utaló magatartás alapján megtérítés iránti igényt eredményesen nem érvényesíthet (BH 2011.277.).

A Kúria több közzétett határozatában megerősítette azt a korábbi bírói gyakorlatot (GK 14. sz. állásfoglalás, BH 1974.412., BH1977.386.), amely szerint saját gazdasági tevékenységének, üzleti tervei, elképzelései megvalósulása kockázatát, a szerződéskötés előmunkálatainak költségeit – főszabály szerint – a fél maga viseli, s csak a nagyobb arányú, indokolt költségek megtérítésére lehet mód a tőle elvárható körülményekkel eljáró fél javára (BH 2013.248., BH 2013.275.). Egy másik döntésben a Szegedi Ítéltábla hangsúlyozta, hogy az üzleti viszonyokban abból kell kiindulni, hogy a felek szabadon bocsátkozhatnak szerződési (üzleti) tárgyalásokba, és nem tartoznak felelősséggel a szerződés létrejöttének elmaradásáért (EBD 2013.P.12.).

A Legfelsőbb Bíróság egyik elvi bírósági határozatának (EBH) alapjául szolgáló tényállás szerint a felperes szállodát kívánt építeni budapesti területen. Ennek érdekében a felperes jogelődje a helyi önkormányzattal

⁴⁰ Gellért 2004. 56.

megállapodásra jutott, és a szükséges engedélyeket is beszerezte. A önkormányzat azonban a lakosság tiltakozásának nyomása alatt, a tervezett beruházás területére vonatkozó olyan új szabályozási tervet készítetett, amely a felperesi beruházást végleg megghiúsította. A Legfelsőbb Bíróság határozatában azt hangsúlyozta – az utaló magatartás kivételes jellegére tekintettel –, hogy a bírói gyakorlat töretlen abban: a rendes üzleti kockázattal együtt járó hátrány főszabályként nem hárítható át a másik félre az utaló magatartás alapján. Ebbe a körbe tartoznak a szerződéskötés előmozdításának költségei, az üzleti cél megvalósítása érdekében eszközölt befektetések, amelyeket a fél saját kockázatvállalása körében maga tartozik viselni. Egy közös üzleti vállalkozás érdekében ugyanis mindegyik félnek kell olyan lépéseket tenni, amelyeknek költségkihatása van. A Legfelsőbb Bíróság szerint a perbeli esetben a felperes volt az egész tervezett projekt kezdeményezője, ötletgazdája, az övé volt a koncepció, amit az alperes elfogadott. A felperes józan üzleti megfontolásból döntött úgy, hogy nem tervezési díjért, hanem a tervezési díj összegét nagyságrendekkel meghaladó vagyoni érték reményében vesz részt az elképzelés megvalósításában. A felperes maga mondott le arról, hogy a projekt megvalósítása érdekében elvégzett munka ellenértéke megtérülésének bármilyen garanciája legyen. A felperes tehát az üzletben való részesedés reményében üzleti kockázatot vállalt, tevékenységének következményeit emiatt az alperesre nem háríthatja át. A felperes ugyanis nem az alperes, hanem a saját érdekében tevékenykedett. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint a tulajdonosi minőségben eljáró alperes önkormányzat nem vállalt és nem is vállalhatott garanciát a projekt megvalósítására, erre tehát a felperes nem számíthatott teljes bizonyossággal. Az, hogy a tervezett beruházás megvalósítása a körülmények kedvezőtlen alakulása – a lakosság heves tiltakozása – miatt végül is elmaradt, valamennyi érintett fél közös kockázatviselése körébe tartozik. A felperes nem számolhatott azzal, hogy a beruházás biztosan megvalósul, erre az alperes sem vállalhatott kötelezettséget. A felek a kockázatot közösen vállalták. A per során felmerült bizonyítékok alapján ezért nem látta megállapíthatónak, hogy az alperes részéről olyan konkrét, szándékos magatartás valósult volna meg, amely az utaló magatartás alkalmazását lehetővé tenné (EBH 2003.936.). A hivatkozott döntés alapján is megállapítható, hogy a Legfelsőbb Bíróság a rendes üzleti kockázat körét széles körben értelmezte, és ennek szükségszerű velejárója, hogy az utaló magatartásra alapított igényérvényesítésre szűk körben van lehetőség.

2.2.5. A kár

Az utaló magatartás alkalmazásának további feltétele a kár. Ez jelentkezhet a károsult fél oldalán tényleges kárként vagy elmaradt haszon formájában. A bírói gyakorlat alapján a leggyakoribb kárfajták: indokolt költségek megtérítése, kötbérfizetési kötelezettség beállta, állandó lakás feladása, megvásárolt ház kényszerű eladása alacsonyabb áron, külföldi kegydíjról lemondás.⁴¹ A bíróságnak mérlegelési lehetősége van abban a kérdésben, hogy a kárnak egészbeni vagy részbeni megtérítését rendeli megtéríteni a károsult fél javára. Abban az esetben, ha a bíróság csak részben ítéli meg a kár megtérítését, felvetődik a kérdés, vajon a kárnak mely része nem ítéltető meg. A bíróság egyik ítéletében megállapította, hogy a felperes nem követelheti a kára azon részének megtérítését, amely a kárelhárítási és kárenyhítési kötelezettségének elmulasztása következtében keletkezett (BH 1984.363.). Álláspontunk szerint azonban ez a gyakorlat vitatható, és inkább az az értelmezés tűnik követendőnek, amely szerint az utaló magatartás esetén a kármegosztás alkalmazása fogalmilag kizárt, hiszen az utaló magatartással okozott kár megtérítésére csak az a fél tarthat igényt, akit önhibáján kívül ért a károsodás. Az ilyen kár keletkezésénél ezért a károsult közrehatása fogalmilag kizárt.⁴²

2.2.6 Az okozati összefüggés

Az okozati összefüggésről már korábban volt szó, mert Villányi László szerint ez az utaló magatartások legfontosabb specifikuma. Ezáltal lehet elhatárolni ugyanis a kisrelevanciájú jogi tényeket a nagyrelevanciájú jogi tényektől.

Egy közzétett eseti döntés szerint az utaló magatartás *„szoros oksági lánc fennállását kívánja meg”*: a kárnak a károsult személy magatartásával, e magatartásnak pedig a másik személy szándékos magatartásával kell okozati összefüggésben állnia (BDT 2005.1196.) A Legfelsőbb Bíróság egy közzétett döntésében hangsúlyozta, hogy az okozati összefüggésnek a kötelezett szándékos magatartása és a jogosult kára között kell fennállnia (BH 1997.275.). Másik ítéletében a Legfelsőbb Bíróság azt állapította meg – árnyalva azt a korábbi álláspontját, hogy utaló magatartás alkalmazása esetén is helye van kármegosztásnak (BH

⁴¹ Gellért 2004. 61.

⁴² Ezzel ellentétesen érvel Légrády Gergely. Szerinte nem helytálló az a kijelentés, hogy nincs helye kármegosztásnak, hiszen végeredményben *„a kár részbeni megtérítése esetén kármegosztásról van szó”*. Légrády 2003. 23.

1984.363.) –, hogy „a Ptk. 6. §-a alapján történő kártérítésnél nincs helye kármegosztásnak, hanem a bíróságnak azt kell vizsgálnia, hogy milyen összegű kár áll okozati összefüggésben az alperes magatartásával” (BH 1994.144.). A Legfelsőbb Bíróság ezen megállapítása alapvetően helyesnek tűnik, ugyanakkor mégis van vitatható eleme, mert az utaló magatartást felelősségi tényállásként kezelte.

3. Az utaló magatartás alkalmazása a gyakorlatban

3.1. Az utaló magatartás alkalmazása a Ptk. alapján

Az egyik polgári jogi tankönyv hívja fel a figyelmet arra, hogy az utaló magatartás kialakulásában jelentős szerepe volt a „*hűtlen elhagyás*” eseteinek, amikor a menyasszony családja a vőlegény házassági ígéretében bízva olyan költekező magatartást tanúsított, amiből aztán kára származott.⁴³ Az utaló magatartás esetkörébe tehát beletartozik az az eset, ha valaki házassági ígéretben bízva, annak érdekében jelentős költekező magatartást tanúsít. 1965-ben konkrét esetben az egyik fél a másik – a házassági ígéretet tevő – fél kívánságára, a megkötendő házasság reményében elhagyta addigi otthonát két kiskorú gyermekével együtt. A bíróság ilyen esetben alkalmazhatónak látta a régi Ptk. 6. § szabályát, a keletkezett károk megtérítése érdekében. (BH 1965.4603.)

Az utaló magatartás kezdeti alkalmazása körében szintén tipikus élethelyzet volt az, ha valaki másik személynek munkaviszony létesítésére vonatkozóan tesz ígéretet, majd ezt nem tartja meg. Ilyen tényállás alapján fejtette ki a Legfelsőbb Bíróság, hogy nem munkaügyi vita keletkezik, hanem az általános hatáskörű bíróság hatáskörébe tartozik az arra alapított kártérítési követelés elbírálása, hogy a felperes az alperes biztatására szüntette meg a korábbi munkaviszonyát, de az alperes vele nem létesített munkaviszonyt (BH 1970.6543, ld. még BH 2005.12.).

A fentiek mellett ugyanakkor szükséges kiemelni, hogy az utaló magatartás alkalmazása leginkább kereskedelmi viszonyokban merül fel (pl. BDT 2005.1138., BDT 2007.1699., BDT 2010.2247., BDT 2011.2410., BDT 2012.2798., BDT 2014.3081., BDT 2014.3212.), és kivételes eset az, amikor ettől eltérő viszonyokban alapoz meg igényérvényesítést.

A Legfelsőbb Bíróság egy közzétett eseti döntésében az utaló magatartás alkalmazási lehetőségét közigazgatási jogviszonyban vizsgálta. Az ügyben eljáró másodfokú bíróság azt állapította meg, hogy

⁴³ Bíró – Lenkovic 2000. 196.

polgári jogi jogviszony hiányában az utaló magatartás alkalmazására nincs jogi lehetőség, mert az alperes és az adózók nem polgári jogi mellérendeltségben, hanem közigazgatási jogviszonyban állnak egymással. Ennek a jogviszonynak a tartalmát a jogalanyok adójogi szabályokon alapuló jogai és kötelezettségei határozzák meg. A mulasztás (jogellenesség) folytán felmerült esetleges kár megtérítését legfeljebb a régi Ptk. 349. §-a alapozhatja meg. A Legfelsőbb Bíróság azonban kifejtette, hogy az utaló magatartás tartalmából az a következtetés vonható le, hogy szerződéses kapcsolaton alapuló jogviszony esetén e rendelkezés alapján nem lehet igényt érvényesíteni. Ebből azonban – jogszabály eltérő rendelkezése hiányában – nem következik az, hogy akár nem mellérendeltségben szereplő jogalanyok esetén ezt a rendelkezést ne lehetne alkalmazni, ha annak valamennyi együttes feltétele megvalósult, miként a perbeli esetben is. Az említett „*alapelvi rendelkezés*” éppen arra szolgál, hogy ha a károsodás valamely személy jogellenesnek nem minősülő magatartása folytán keletkezett, és méltánytalan helyzetet teremtett, ez esetben segítsen annak részleges vagy teljes rendezésében anélkül, hogy kártérítési felelősséget megalapozó jogi helyzet keletkezett volna (BH 2002.12.). Amint a fentiekben erre már utaltunk, a Legfelsőbb Bíróság e döntése komoly kritikát váltott ki a kommentárirodalomban.⁴⁴

3.2. Kitekintés: az utaló magatartás (estoppel) alkalmazási lehetőségei az angolszász jogrendszerben

3.2.1. Az estoppel általában

Az *estoppel* intézményét Magyarországon először Almási Antal vizsgálta, de annak részletes és – a korban – teljes bemutatása Villányi László érdeme. Villányi László az alábbi általános szabályban foglalta össze az *estoppel*-t: „*Ha valaki mással szemben szándékosan olyan magatartást tanúsít, melyből ez utóbbi alaposan következtethet valamely jogilag jelentős tényre, s e következtetésére jóhiszeműen támaszkodva helyzetét rosszabbra változtatja, akkor az utóbbival szemben nem bizonyíthatja a ténynek az ellenkezőjét.*”⁴⁵ Az angol jogban eredetileg a bizonyítási jog keretében fejlődött ki az *estoppel* intézménye mint megdönthetetlen vélelem. Ez a gyakorlatban azt eredményezte, hogy abban az esetben, ha a felek viszonyában ténylegesen nem történt meg a joghatást kiváltó

⁴⁴ Vékás 2013. 979.

⁴⁵ Villányi 1929. 54.

magatartás tanúsítása, akkor ezt a magatartást pótolhatta az egyik félnek a másik tényközlése nyomán kialakult képzete, amely alapján helyzetét megváltoztatta, és ekkor a bíró olybá vette, mintha a hiányzó magatartás megtörtént volna. Ez pedig már anyagi jogi joghatást jelentett. Az *estoppelnek* ez az eredeti alakzata, amelyet Villányi László a művében mintául használt az utaló magatartás elméleti megalapozása során. A jogintézmény azonban az eltelt közel kilenc évtizedben jelentős változásokon ment át.

Az *estoppelre* nehéz általános meghatározást találni, mert annak rengeteg alakzata ismert.⁴⁶ Általában olyan helyzetet jelöl, amikor az egyik fél egy magánjogi jogvitában nem mondhatja, mert „*akadályozott*” (*is estopped*) abban, hogy bizonyos tényállítás igazát kétségbe vonja, attól függetlenül, hogy a tényállítás a valóságnak megfelel-e vagy sem.⁴⁷ Ehhez azt is hozzá szokták tenni, hogy az „*akadályozottság*” oka az, hogy a tényállítás alapja valamely, az „*akadályozott fél*” korábbi kijelentése, vagy egy korábban tanúsított magatartása, és az aktuális eljárásban ezzel a tényállással ellentétes kijelentést akar tenni.⁴⁸ Van olyan forrás is, amely a fogalmi elemek közé emeli azt, hogy a tényállítás alapján ténylegesen ki kell alakulnia a bizalomnak a tényállítás valósága iránt ahhoz, hogy az *estoppelt* alkalmazni lehessen.⁴⁹ Egyes források szerint az *estoppel* bizonyítási szabály⁵⁰, de inkább tekintik egységes, az egész szerződési jogot átható jogelvnek⁵¹.

A különböző elnevezések használata nemcsak országonként eltérő, hanem adott országon belül is következetlen. A legfontosabb alakzatok: az *estoppel by representation*, a *promissory estoppel*, és a *proprietary estoppel*.⁵² Az *estoppel by representatiton* esetén az egyik fél a másik tényközlése alapján, oly módon változtatja meg a helyzetét, hogy abból károsodás éri. Ennek eredményeként a közöttük meginduló esetleges eljárás során, a bíróság – a hátrányt szenvedett fél előterjesztése esetén – megtilthatja, hogy a tényközlést tanúsító fél a korábbi tényközlésével

⁴⁶ A következő alakzatok a leggyakoribbak: i) *agency by estoppel*; ii) *estoppel by conduct*; iii) *estoppel by deed*; iv) *estoppel by judgement*; v) *estoppel by representation*; vi) *estoppel in pais*; vii) *issue estoppel*; viii) *estoppel of record*; ix) *estoppel per rem judicatam*; x) *promissory estoppel*; xi) *proprietary estoppel*; xii) *estoppel by acquiescence*.

⁴⁷ Words and Phrases Legally Defined (Butterworths), 1988. 68. o.

⁴⁸ Mellinkoff's Dictionary of American Legal Usage, 1992. 215. o.

⁴⁹ West's Legal Thesaurus and Dictionary (Statsky), 1985. 288. o.

⁵⁰ Harrap's Dictionary of Law and Society, 1989. 104. o.

⁵¹ „*The doctrine of estoppel is one of the most flexible and useful in the armoury of the law...*” Amalgamated Investment & Property Co Ltd v Texas Commerce International Bank Ltd (1981) 3 All ER 577 584, per Lord Denning MR

⁵² Ezek az ún. bizalomalapú (*reliance-based*) *estoppel* kategóriába tartozó konstrukciók. Sok helyen lehet találkozni az *equitable estoppel* kifejezéssel: ez a *promissory* és a *proprietary estoppel* összefoglaló elnevezése.

ellentétes állítást tegyen az eljárás során⁵³. A *promissory estoppel* alapjául az szolgál, hogy az egyik fél olyan ígéretet tett a másik fél részére, amely a másikat arra vitte, hogy az ígéret alapján eljárjon, és a helyzetváltoztatás után már nincs lehetőség visszatérni az eljárást megelőző állapotba. A *proprietary estoppelnek* – elsősorban – az ingatlan használati jogával, valamint a tulajdon-átruházással kapcsolatos vitákban lehet helye, de emellett a tág értelemben vett tulajdonosi viszonyokban tett nyilatkozatokhoz, illetve ígéretekhez is kapcsolódhat.

A bizalomalapú estoppelnek általános jellemzői között könnyebb olyan elemeket találni, amelyek a különböző alakzatokat közös nevezőre hozzák. Az egyik ilyen elem a bizalomkeltés (*inducement*) megléte a felek viszonyában. Az *estoppel by representation* esetén a bizalomkeltés alapja valamely tényközlés, míg a *promissory estoppel* esetén egy ígéret, míg a harmadik alakzat esetén olyan megállapodás, amely alapján úgy tűnik, hogy valaki jogosan használ vagy bír tulajdonul egy ingatlant. A másik közös elem a hátrány (*detrimental*), amely vagy a tényközlés vagy az ígéret alapján történő helyzetváltoztatás eredménye, vagy – a harmadik esetben – a látszat alapján történő beruházás (vagy egyéb költségek) az ingatlanon vagy más dolgon.

Az angolszász jogrendszerű országokban az utóbbi évtizedekben egyre határozottabb igény mutatkozik egy egységes *estoppel* alakzat kialakítására.⁵⁴ Ebbe a folyamatba illeszkedik Michael Spence-nek azon javaslata, hogy az *estoppel* különböző alakzatait egységes szempontok alapján kellene vizsgálni.⁵⁵ Ennek módszere pedig az, hogy a felek magatartását az ún. *unconscionability*-teszt⁵⁶ alapján kellene értékelni, és ennek során a bíróság a következő kérdések mentén juthatna el a döntésig: (i) hogyan alakult ki a bizakodás a tényközlés vagy az ígéret nyomán; (ii) mi a tényközlés vagy az ígéret tartalma; (iii) milyen háttértudással rendelkeztek a felek; (iv) milyen érdekek mentén cselekedtek a felek; (v) milyen volt a felek kapcsolata; (vi) milyen erőpozícióban voltak a felek; (vii) voltak-e már kapcsolatban a felek, vagy most találkoztak először; (viii) milyen lépéseket tett, ha tett, a tényközlő,

⁵³ Az *estoppel by representation* gyakorlati alkalmazásában rejlő problémák leginkább a jogalap nélküli gazdagodástól való elhatárolásban mutatkoznak meg. Ld. erről Key, Paul: Excising Estoppel by Representation as a Defence to Restitution, Cambridge Law Journal, vol. 54.

⁵⁴ Thompson 1983. 277. Szerinte az *estoppel* különböző alakzatait a következő fogalmi elemek mentén lehetne közös nevezőre hozni: bizakodás (*expectation*), *reliance* (bizalom) és mérlegelés (*discretion*).

⁵⁵ Spence 1999. 151.

⁵⁶ Az *unconscionability*-teszt keretében vizsgált szempontok mérlegelésével a bíró végső soron azt deríti fel, hogy a felek magatartása mennyiben felel meg azoknak a követelményeknek, amelyeket – jogi szabályozás hiányában – a „lelkiismeret” vezérel. (Például az egyik fél tudja, hogy a másik – gazdaságilag – kiszolgáltatott helyzetben van, és ezt kihasználja.) Az angol jogirodalomban találkozni lehet azzal az állásponttal is, amely a „méltánytalanság” (*inequity*) szinonimájaként utal a kifejezésre. Kramer 2002. 37.

ígéretet tevő a tényközlés ill. ígérettétel után. Az *unconscionability*-tesztet már egyes bíróságok alkalmazzák az Egyesült Királyságban (Angliában és Walesben) és Ausztráliában.

3.2.2. A *promissory estoppel* az Egyesült Államokban

Az utaló magatartás hazai szabályozásához legközelebb a *promissory estoppel* intézménye áll, annak is az Egyesült Államokban kialakult változata. Az Egyesült Államokban a XIX. század derekán jelentek meg azok az igények, amelyek az ígéret kötelező erejének elismerését szorgalmazták. Ekkora alakultak ki azok az esetcsoportok, amelyekben elismerést nyert a bizalom védelme, mint a bekövetkezett érdeksérelem orvoslásának alapja. Ezek az esetcsoportok pedig az alábbiak voltak: (i) a bíróság abban az esetben, ha az ígéret címzettje az ígéret nyomán komolyabb beruházást végzett az ingatlanon, akkor azt kötelező erővel ruházta fel;⁵⁷ (ii) olyan szerződések megkötése esetén, ahol az egyik fél árut adott át a másiknak azon ígéretért cserébe, hogy az áruban bekövetkezett esetleges károkat megtéríti az átvevő;⁵⁸ (iii) a jótékonyági célú adakozás esetén. Ezen ígéretes esetekben a bíróságok már kezdetekkor nagyobb hajlandóságot mutattak arra, hogy azokat kötelező erővel ruházzák fel;⁵⁹ (iv) a családon belüli ígéretes védelme.⁶⁰ Idővel a fenti esetköröket egységesen kezdték kezelni, és egységes elnevezést kaptak: *promissory estoppel*.⁶¹

E döntések nyomán kialakult az a gyakorlat, amelynek az alapgondolata az volt, hogy ha valaki egy másik személlyel szemben olyan magatartást tanúsít (tényközlést vagy ígéretet tesz), amelyet a másik fél eljárása alapjául vesz, és ennek nyomán helyzetét rosszabbra változtatja, akkor a *consideration* tan szabályai megvalósulásának hiányában is, lehetőség van a tényközlést vagy az ígéretet kikényszeríteni.

⁵⁷ Seavey v Drake, 62 NH 393 (1882)

⁵⁸ Prescott v Jones, 69 NH 305, 41 A 352 (1898)

⁵⁹ Beatty v Western College, 177 Ill 280, 52 NE 432 (1898)

⁶⁰ A fő problémát ezekben az esetekben az okozza, hogy teljesen mások a szerződéskötést meghatározó szempontok, mint a kereskedelmi viszonyokban, ahol természetes az, hogy a felek tárgyalásokat folytatnak egymással. Ezzel szemben, a családon belüli viszonyokban, az esetek nagy részében nem egyértelmű kijelentések vezetnek a másik felet arra, hogy a helyzetét – akár radikálisan is – megváltoztassa. Megtörtént eset a következő: A nagyapa az unokájának azt a kijelentést tette, hogy „kitaláltam valamit, ami lehetővé teszi, hogy ne kelljen többet dolgoznom”. Az unoka azonnal felmondott a munkahelyén, de a nagyapa életében már nem tudta beváltani ígéretét. Halála után pedig az örökösei megtagadták az unoka azon követelését, amelyet az ígéret alapján támasztott. A bíróság az ügyben arra jutott, hogy nagyfokú méltánytalanságot eredményezne, ha az unoka számára az örökösök nem térítenék meg az ígéret alapján tanúsított helyzetváltoztatásából eredő károsodását. Ricketts v Scothorn 57 Neb 51, 77 NW 365. (1898)

⁶¹ A kifejezést először S. Williston használta 1920-ban.

A *promissory estoppel* először 1932-ben szabályozták normatív alapon a *Restatement Act*-ben: „Egy ígértevéő, abban az esetben, ha az észszerűség alapján számítania kellett arra, hogy az ígélet címzettje az ígélet alapján helyzetét *jelentősen* megváltoztatja, azáltal hogy eljár, vagy olyan magatartás tanúsításától tartózkodik, amelyet egyébként megtett volna, és ez bekövetkezik, akkor az ígéréte alapján kötelezetté válik, hacsak a méltánytalanság másképp nem orvosolható”.⁶² A második *Restatement Act* 1981-ben két ponton változtatott a korábbi szabályozáson. Egyrészt törölte azt a követelményt, hogy az ígélet címzettjének jelentős helyzetváltoztatást kell tanúsítania. Másrészt a károsodás érheti harmadik személyt is. Az előbbi változtatás mögött az a gyakorlati tapasztalat állt, amely alapján a bíróságok csak akkor ítélték meg a károsodás megtérítését – mégpedig egészében –, ha a helyzetváltoztatás jelentős volt, máskülönben nem. Tehát nem ismertek köztes megoldást a *promissory estoppel* alkalmazása során. Ezen a gyakorlaton a második *Restatement Act* aszerint változtatott, hogy a bíróságok által megítélt kártérítés mértékét egyrészt az ígélet címzettjének helyzetváltoztatásától, másrészt a károsodás mértékétől tették függővé. Ezáltal lehetővé vált, hogy a bíróságok mérlegeljék azt, mennyiben látják indokoltnak a kártérítés mértékének megítélését.⁶³ Az iménti szabály alól egy kivételt ismer a második *Restatement Act*: a jótékonyági célú felajánlás. Ebben az esetben ugyanis nincsen szükség arra, hogy a másik fél az ígélet nyomán helyzetét megváltoztassa és ezért az ő viszonyaiban, az ígélet nyomán, nem is következik be változás.⁶⁴

A második *Restatement Act* alapján a *promissory estoppel* alkalmazásának területe is körülhatároltabbá vált. A *promissory estoppel* ugyanis nem lehet alkalmazni akkor, amikor a felek a szerződéskötési tárgyalások során tesznek egymásnak ígéletet, mert azokat a helyzeteket a második *Restatement Act* eltérően szabályozza. Ha ugyanis a felek a tárgyalások során tesznek ígéletet egymásnak, akkor azt az ún. *option contract*ként lehet kikényszeríteni.⁶⁵ Knapp szerint ezekben az esetekben

⁶² „A promise which the promisor should reasonably expect to induce action or forbearance of a definite and substantial character on the part of the promisee and which does induce such action or forbearance is binding if injustice can be avoided only by enforcement of the promise.” Restatement of Contracts § 90 (1932).

⁶³ A fenti változás mögött az a törekvés húzódik meg, amely szakítani akart azzal a klasszikus megközelítéssel, amely az ún. „*expectation interest*” védelmét helyezi előtérbe. Ezáltal pedig az ún. „*reliance interest*” védelmére helyeződött a hangsúlyt. (Utóbbi alapján a kár megtérítésének mértéke a bizalom mértékéhez igazodik.)

⁶⁴ A kodifikátorok azért tették ilyen egyszerűvé a jótékonyági célú felajánlások kötelező erejének elismerését, mert az amerikai társadalomban ennek a fajta forrásszerzésnek komoly hagyománya van az alapítványok és egyéb társadalmi szervezetek körében.

⁶⁵ Ahhoz, hogy az ígélet ilyen módon nyerjen kötelező erőt a következő feltételek valamelyikének kellett teljesülni: (i) az ígéletet az ajánlatot tevő aláírja és lepecsételi, és úgy tűnik számára, hogy a consideration teljesül; vagy (ii) az ajánlatot törvény visszavonhatatlannak nyilvánítja. [Restatement (Second) Act § 87(1)]

a kötelező erőt egyrészt a formai követelmények, másrészt a bizalom alapozza meg, mert vagy a formai követelmények teszik visszavonhatatlanná az ajánlatot, vagy a bizalom eredményezi az ajánlat kikényszeríthetőségét.⁶⁶

Az Amerikai Jogi Intézet Kommentárja szerint a *promissory estoppel* esetén a bizalom azon alapul, hogy az egyik fél olyan képzetébresztő magatartást tanúsított, amely alapján a másik fél eljár.⁶⁷ A védelmet az indokolja, hogy ennek következtében hátrány⁶⁸ (*detriment*) érte azt, aki az ígéletben bízva eljár.

A *promissory estoppel* alkalmazásának az alábbi feltételeit követeli meg az amerikai jog⁶⁹: a) az ígéletet⁷⁰; amely b) az ígéletet tanúsító félben annak az elvárását alapozza meg, hogy az ígélet nyomán a címzett vagy harmadik személy a helyzetét megváltoztatja⁷¹; c) ez bekövetkezik (bizalom)⁷²; és végül d) a kialakult helyzet méltánytalan⁷³. Ha feltételek

(1981)] (iii) „Egy ajánlattevő, abban az esetben, ha az ésszerűség alapján számítani kellett arra, hogy az ajánlat címzettje, még az ajánlat elfogadása előtt, az ajánlat alapján helyzetét jelentősen megváltoztatja, azáltal hogy eljár, vagy olyan magatartás tanúsításától tartózkodik, amelyet egyébként megtett volna, akkor az ajánlat, mint *option contract* kötelező erejű addig, amíg a méltánytalanságot kiküszöböli.” [Restatement (Second) Act § 87(2) (1981)]

⁶⁶ Knapp 1981. 63.

⁶⁷ Knapp szerint a *promissory estoppelben* foglalt elv – egy ígéletben bízó fél védelme – a *Restatement Act* más rendelkezéseiben is megjelenik: a) nem elfogadott ajánlatban való bizakodás (*option contract*) [§ 87]; b) alaki hiba miatt létre nem jött szerződésben való bizakodás (*enforcement by virtue of action in reliance*) [§ 139]; c) a szerződésmódosítás hibája miatt létre nem jött módosításban való bizakodás [§§ 89 és 150].

⁶⁸ Ezért gyakran utalnak úgy az amerikai jogirodalomban a *promissory estoppelre*, mint hátránnyal járó bizalomra (*detrimental reliance*).

⁶⁹ Metzger – Phillips 1983. 511.

⁷⁰ Az ígélet az azt tanúsító fél szándékát hordozza, amely megjelenhet a külvilágban minden olyan formában, amely alkalmas arra, hogy a tartalmát a másik fél megismerhesse. Ez tehát lehet szóbeli vagy írásbeli cselekmény és ráutaló magatartás is. De például érzelmi állapot (harag, öröm) vagy egy vélemény nem minősülhetnek ígéletnek, mert azok nem lehetnek alapjai az ésszerű bizakodásnak. Az ígéletnek világosnak, határozottnak és egyértelműnek kell lennie. A szándék irányulhat vagy valamely magatartás tanúsítására vagy valamitől való tartózkodásra. Az ígéletet tanúsító számára tudatosulnia kell annak, hogy a másik fél az ígéletét megértette.

⁷¹ Az ígélettevőnek számítani kell arra, hogy a másik fél a helyzetét megváltoztatja. Ezt az előrelátását befolyásolhatja az ígélet címzettjének személyisége (pl. hiszékenysége), ami nem zárja ki egyértelműen azt, hogy az ígéletét a bíróság kötelező erővel ruházza föl, de mindenképpen gondos mérlegelést követel a bíróság részéről annak megállapítása, hogy az ígéletet tevő fél számára mennyiben voltak egyértelműek ezek a személyiségi jegyek. A bíróság objektív mércét alkalmaz, amely eredményezheti azt is, hogy az ígélet címzettje annak ellenére, hogy nem számított a másik fél helyzetváltoztatására, mégis felelősséggel tartozik majd az ígéletéért azon az alapon, hogy nem a megfelelő gondosságot tanúsította. Ezen kívül szintén mérlegelni kell azt, hogy az ígélet milyen formában jelent meg a külvilágban, és ezáltal megvizsgálni azt, hogy a konkrét körülményekben mennyire volt egyértelmű, ösztönző, és ezek alapján eldönteni azt, hogy egyáltalán alkalmas volt-e arra, hogy a címzett magatartását valóban befolyásolja.

⁷² Az a tény, hogy az ígélet címzettje helyzetét megváltoztatja, mutatja az ő bizakodását a másik fél ígérete iránt. A helyzetváltoztatásnak „konkrétnek” (*specific*) és „bizonyosnak” (*ascertainable*) kell lennie. A konkrétság azt jelenti, hogy az ígéletre adott válasz, míg a bizonyosság, hogy az ígélet címzettje viszonyainak valóságos megváltoztatását eredményezte. A *promissory estoppelhez* az első *Restatement Act* alapján szükség volt arra, hogy az ígélet címzettje a helyzetét jelentős mértékben változtassa meg, de ezt a mai szabályozás már nem tartalmazza. Ennek ellenére a gyakorlatban továbbra is jelentősége van annak a kérdésnek, hogy az ígélet alapján a címzett mennyiben változtatott a helyzetén. Abban az esetben, ha az ígélet egy harmadik személy javára szól (pl. harmadik személy részére történő kifizetés) belátható, hogy ez az ő bizakodását is kiváltja. Ebben az esetben

megvalósulnak, akkor a *promissory estoppel* segítségével olyan mértékben kell orvosolni a helyzetet, amit a méltányosság megkövetel.

A fentiek alapján látható, hogy a *promissory estoppel* tanának középpontjában a bizalom⁷⁴ áll. A második *Restatement Act* rendelkezése pedig lehetővé teszi a *promissory estoppel* széleskörű alkalmazását. Ezzel együtt azonban felerősödött az arra vonatkozó diskurzus is az amerikai jogirodalomban, hogy valójában miért kell védeni a bizalmat.

Gilmore szerint a XX. század társadalmában „*mindannyian egy gépezet apró alkatrészei vagyunk, mindannyian függünk a másiktól*”.⁷⁵ A mai társadalomban ezáltal olyan összetett viszonyrendszerek jöttek létre, amelyben csak úgy lehet élni, ha szükségszerűen megbízunk a másokban. Fokozottan érvényesül ez az elv a gazdasági viszonyokban, ahol sokszor a merev, tradicionális jogi szabályozás gátolja annak hatékonyságát.⁷⁶

Metzger és Phillips szerint a *promissory estoppel* szabályozása iránti igényt az alábbi, egymással összefüggő tényezők kényszerítették ki⁷⁷: (i) az első *Restatement Act* idejében a klasszikus liberális gazdasági liberalizmus – amely az individualizmust hangsúlyozta – háttérbe szorult; (ii) a gazdaságban megjelentek a nagyvállalatok, amelynek kettős hatása volt: egyrészt a vállalaton belüli viszonyokban a munkavállaló kiszolgáltatottságát eredményezte, másrészt a vállalaton kívüli viszonyokban azáltal, hogy a tárgyalási pozíciókat kibillentette egyensúlyából, aláásta a *consideration* tant. Ezek a társadalmi-gazdasági jelenségek alapozták meg azt az igényt, amely a bizalom védelmét kikényszerítették.

Farber és Matheson pár évvel a második *Restatement Actet* követően megvizsgálták a bírói gyakorlatot annak érdekében, hogy a *promissory estoppel* gyakorlati érvényesülését bemutassák. Ennek során arra a megállapításra jutottak, hogy a bíróságok a második *Restatement Actben* foglalt elvektől eltérő módon alkalmazzák a jogintézményt, és ennek következtében annak szabályait tulajdonképpen újraalkotják. Szerintük

öt ugyanazok a jogok illetik meg az ígéret kikényszerítése esetén, mint az ígéret címzettjét.

⁷³ A méltánytalanság kérdését alapvetően a bizakodás észszerűsége határozza meg, és természetesen az, hogy a címzett milyen mértékben változtatott a helyzetén.

⁷⁴ Chung szerint a bizalom fogalmi elemei: a) olyan szubjektív, belső állapot, amely b) egy személyben a másik által jelentkezik, és ennek során a c) kockázat és sérülékenység lehetőségét – vagyis a kiszolgáltatottságot – hordozza magában.

⁷⁵ Gilmore 1974. 95.

⁷⁶ Erre utal Lábady Tamás is, amikor megállapítja, hogy a *promissory estoppel* elmélete a pragmatista eszmerendszer keretén belül kifejlődött, az ún. „a jog gazdasági elemzése” (*economic analysis of law*) irányzat keretében született meg. Ennek célja, hogy a *common law* kötöttségének nyugét lerázza, abból a célból, hogy megoldja az ellentmondást, amely a régi jog és a megváltozott jelenkori társadalmi-gazdasági viszonyok között fennáll. Lábady 2016. 118.

⁷⁷ Metzger – Phillips 1983. 507.

ugyanis a bíróságok számára nem a bizalom a döntő tényező a *promissory estoppel* megítélése során, ezáltal pedig olyan gyakorlatot támogatnak, amely elsősorban a gazdaság szereplői között elhangzott ígérek könnyebb kikényszeríthetőségét teszi lehetővé.⁷⁸ Ennek háttérében ösztársadalmi érdek áll: a gazdasági kapcsolat könnyebb és hatékonyabb felépítésének lehetősége.⁷⁹ Szerintük ez a bírói gyakorlat elvezet majd ahhoz, hogy a gazdasági szereplők egy „láthatatlan kézfogás”⁸⁰ keretében kapcsolódjanak össze. Ezzel ellentétben Hillmann – aki egy évtizeddel később szintén a bírósági gyakorlatot vizsgálta – arra a következtetésre jutott, hogy a fenti elmélet helyessége nem igazolható a bírói döntések alapján. Tehát szerinte a bírói gyakorlatban nem hagyják figyelmen kívül a bizalom vizsgálatát, sőt a döntések döntő tényezője.⁸¹

Chung szerint a *promissory estoppel* alkalmazása kapcsán a legnehezebb kérdés, hogy meddig kell védeni a bizalmat.⁸² Ennek a kérdésnek a megválaszolása érdekében kutatta a bírósági döntésekben az ún. optimális bizalom szintet (*optimal level of trust*). Szerinte ennek határát a következő eseteken keresztül lehet kijelölni. A optimális szint egyik határát azok az esetek jelentik, amelyekben a bizalmat maximálisan védeni kell. Ennek oka lehet az, hogy az egyik fél a konkrét helyzetben nem tehet mást, mint hogy bizakodik, mert gyengébb pozíciója által nincs ráhatása az ügylet kimenetelére.⁸³ Másrészt előfordulhat, hogy a felek között régről tartó, huzamos kapcsolat áll fenn, és az ennek során kialakult szokások megszegése okoz károsodást.⁸⁴ Az optimális szint másik végpontját pedig azok az esetek jelentik, amelyekben a bizalmat egyáltalán nem kell védeni. Ezekben az esetekben a károsodott fél számára nem volt szükségszerű, hogy az ügyletet megkösse, vagy annak során volt választási lehetősége arra vonatkozóan, hogy a bekövetkezett kárát – kisebb áldozat árán – elhárítsa, de ezt nem tette meg.⁸⁵ Chung szerint ebbe a körbe tartozik az amerikai jogirodalom egyik legtöbbet idézett döntése: a Hoffman v Red Owl-ügy.⁸⁶ Ebben az ügyben Joseph Hoffman franchise szerződést akart kötni a Red Owl élelmiszer üzletlánccal. Red Owl biztosította Hoffmant, hogy a szerződést megkötik,

⁷⁸ Farber – Matheson 1985. 904.

⁷⁹ Farber – Matheson 1985. 945.

⁸⁰ A kifejezést (angolul: „invisible handshake”) Arthur Okun használta először, amikor a munkáltatók és munkavállalók viszonyában vizsgálta a *promissory estoppel* szerepét. (Ezt a művet idézi a fenti szerzőpáros: Arthur Okun, *Prices and Quantities: A Macroeconomic Analysis*, 1981.)

⁸¹ Hillman 1998. 61.

⁸² Chung 2008. 38.

⁸³ Konkrét esetben a biztosító társaság és az ügyfél viszonyában jelent meg ez az érvelés. *Ames v Employers Casualty Co* 60 P 2d 347, 352 (Cal. Dist. Ct. App. 1936)

⁸⁴ *Drennan v Star Paving Co* 333 P 2d 757 (Cal. 1958)

⁸⁵ *Universal Computer Sys v Med Servs Ass’s of Pa* 628 F 2d 820 (3d Cir. 1980)

⁸⁶ *Hoffman v Red Owl Stores, Inc* 133 N.W. 2d 267 (1965)

ha tapasztalatot szerez az üzletvitelben és befektet 18.000 dollárt. Ennek érdekében Hoffman eladta a pékséget, amit korábban üzemeltett, és egy közeli kisvárosban vett egy kisebb élelmiszerboltot, annak érdekében, hogy tapasztalatot szerezzon. Ezt követően Red Owl kétszer is módosította az eredeti feltételeket: a 18.000 dollárt először 24.100 dollárra, majd végül 34.000 dollárra emelte fel. Hoffman képtelen volt előteremteni ezt az összeget, így a franchise szerződést nem kötötték meg. Hoffman a *promissory estoppel* alapján kérte a bíróságtól kárának megtérítését. Követelését a bíróság elfogadta. Chung szerint azonban az ügyben ellentétes döntést kellett volna hoznia a bíróságnak. Ennek okát pedig abban látja, hogy a tényállás pontosabb felfedése alapján magyarázatot nyer az a tény, hogy a Red Owl miért emelte a megkövetelt tőke nagyságát. Red Owl az eredetileg feltételül szabott 18.000 dollárt ugyanis tisztán saját tőkeként követelte, míg Hoffman ezt kölcsönből tudta csak előteremteni. Red Owl pedig azért emelte a tőke összegét, mert ezáltal kívánta biztosítani a pénz értékállóságát – az előzetes tárgyalások két évig tartottak – másrészt ezzel kívánta kompenzálni azt, hogy Hoffman kölcsönből biztosítja az összeget. Másrészt Chung szerint Hoffman bizakodása a szerződés létrejöttében nem volt észszerű. Red Owl soha nem tett kifejezett ígéretet arra, hogy a szerződést mindenképpen megkötik, az ígéret ugyanis úgy szólt, hogy ahhoz teljesítenie kell a feltételeket. Hoffman pedig egyik feltételt sem teljesítette, mert sem a tőkét nem tudta előteremteni, sem a szükséges tapasztalatot nem tudta felmutatni. Mindezek miatt teszi fel Chung azt a kérdést, vajon a jognak védenie kell-e az ilyen helyzetben Hoffmant? Az ő válasza pedig az, hogy nem.

Összegzés

A Ptk. normaszöveg-javaslatához fűzött indokolás szerint az új szabályozás abból indul ki, hogy „*az új Polgári Törvénykönyvben egy szociális elemekkel átszőtt, alkotmányosan védett piacgazdaság magánjogi feltételeit kell megteremteni*”, és ezért ennek érdekében szabályozza a magánjogi jogviszonyokat. A fenti célkitűzés a magánautonómia védelme mentén jelenik meg a szabályozásban. Ennek egyik legfontosabb következménye pedig a szerződési szabadság, amelyet „*csak ott és annyiban indokolt korlátozni, ahol és amennyiben ez a szociális igazságosság követelménye érdekében elengedhetetlenül szükséges, és a piaci verseny szabadságának feltételei között pedig még lehetséges*”.

A hatályos szabályozás másrészt a monista elven épül föl: *„átfogja az üzleti világ, a kereskedelem, vagyis a vagyoni forgalom professzionális szereplőinek és a magánszemélyeknek magánjogi viszonyait egyaránt”*. Ennek keretében pedig a kereskedelmi viszonyokra mintázza a szabályokat.⁸⁷ Ebben a szabályozási környezetben jelenik meg az utaló magatartás is.

Láthattuk az utaló magatartások szabályozástörténetének magyarországi bemutatása során, hogy a szabályozásban mindig megjelent annak kettős kötöttsége. A kötöttség oka, hogy egyrészt jelenti egy etikai norma megjelenítését a magánjogban, másrészt pedig segíti a kereskedelmi forgalom hatékonyságának növelését. Természetesen az esetek jelentős részében ez a két jellemző együtt érvényesül, de sohasem azonos súllyal. A régi Ptk. kodifikátorai az előbbit hangsúlyozták: a társadalmi együttélésből fakadó erkölcsi követelmények tették szükségessé az utaló magatartásokért való helytállás általánosítását (rég Ptk. 6. §). Ennek ellenére az elmúlt évtizedekben is jelen volt – még a korlátozott kereskedelmi viszonyok ellenére is – a forgalom biztonságát célzó hatása a gazdálkodó szervezetek viszonyaiban. A rendszerváltozás a régi Ptk. 6. §-t eredeti funkciójától megfosztotta, azáltal, hogy teljesen új társadalmi-gazdasági helyzetet teremtett. A társadalmi-gazdasági viszonyok – mai napig tartó – átalakulása pedig jelentős szerepet játszott abban, hogy a bírói gyakorlat következetlenné vált a régi Ptk. 6. §-ra alapított igényekkel kapcsolatban.

A hatályos Ptk. szerint a magánautonómiát csak annyiban lehet korlátozni, amennyiben az feltétlen szükséges a társadalmi együttélés érdekében. Ezáltal az utaló magatartás etikai színezete háttérbe szorul, hiszen így már nem lehet az a rendeltetésének elsődleges oka, hogy általa „szociális igazságot” szolgáltatson a bíróság. A hatályos szabályozás társadalomképe ugyanakkor felerősíti az utaló magatartás természetének másik oldalát, a forgalmi viszonyok segítségét.

Felmerülhet azonban a kérdés, miért van egyáltalán szükség arra, hogy a polgári jog általános helytállási normát határozzon meg az utaló magatartás esetén.

Láthattuk a külföldi példákból, hogy a gazdasági szereplők között a legfontosabb összekötő kapocs a bizalom, ha ez hiányzik, a gazdasági viszonyok ellehetetlenülnek. Olyan piac, ahol a gyanakvás és az elkülönülés a meghatározó, nem működhet jól. Ahol viszont a bizalom

⁸⁷ Ennek oka, hogy az elmúlt évszázadban az általános magánjogi szabályozás mércéje szigorodott, így az általános szerződési jog „kereskedelmi jogiasodott”. Ebben közrejátszott, többek között, az általános iskolázottsági szint emelkedése, vagy a kereskedelmi forgalomban történő eligazodó képesség növekedése.

megvan, ott a gazdasági szereplők költséget, időt és fáradságot spórolhatnak. Nincs szükség a másik fél ellenőrzésére, nem kell saját költségen információkat szerezni, és elkerülhetők az évekig tartó peres eljárások. A külföldi tapasztalatok alapján ezért nem az a valódi kérdés, hogy szükség van-e olyan bírói jogvédelemre, amely segíti ezeket a kereskedelmi viszonyokat, hanem hogy ezek milyen formában alakulnak ki a meglévő szabályozás értelmezési lehetőségeire nyitott, és annak alkalmazásában következetes bírói gyakorlat által, vagy a gazdaság kikényszerítő ereje révén.⁸⁸ Álláspontunk szerint a hazai szabályozás keretei között az előbbi az egyszerűbb út, mert a Ptk. rendszerében az utaló magatartás szabályai ehhez megfelelő normatív alapot biztosítanak.

Felhasznált irodalom

Almási Antal: A negatív interesse a magánjogi tervezetben. Jogállam, 1905. (Almási 1905.)

Bíró György – Lenkovics Barnabás: Általános tanok. Novotni Kiadó, Miskolc, 2000. (Bíró – Lenkovics 2000.)

Chung, John J.: Promissory Estoppel and Protection of Interpersonal Trust. In Cleveland Law Review vol. 56. (2008) (Chung 2008.)

Eörsi Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái. Budapest, 1965. (Eörsi 1965.)

Eörsi Gyula: Kötelmi jog – Általános rész. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006. (Eörsi 2006.)

Farber, Daniel - Matheson, John H: Beyond Promissory Estoppel: Contract Law and the „Invisible Handshake”. In The University of Chicago Law Review, vol. 52. (1985) (Farber – Matheson 1985.)

Földi András: A másért való felelősség a római jogban. Rejtjel, 2004. (Földi 2004.)

Gellért György (szerk.): A polgári törvénykönyv magyarázata. KJK, 2004. (Gellért 2004.)

Gilmore, Grant: The Death of Contract, 1974. (Gilmore 1974.)

⁸⁸ Kemenes István szavaival: „[a] gazdaság [...] természetéből adódóan türelmetlen, nem várhat, a jogi szabályozással szembeni követeléseit mindenképp kikényszeríti”. Kemenes 2001. 9.

Hillman, Robert A: Questioning the „New Consensus” on Promissory Estoppel: an Empirical and Theoretical Study. In *Columbia Law Review*, vol 98. (1998) (Hillman 1998.)

Jobbágyi Gábor – Fazekas Judit: *Kötelmi jog*. Szent István Társulat, Budapest 2008. (Jobbágyi – Fazekas, 2008.)

Kecskés László: Az új Polgári Törvénykönyv alapelvei rendelkezései. *Polgári Jogi Kodifikáció*, III. évfolyam 1. szám (Kecskés 2001.)

Kemenes István: A gazdasági szerződések követelményei és az új Ptk. *Polgári Jogi Kodifikáció*, III. évf. 1. szám (Kemenes 2001.)

Knapp, Charles L: Reliance in the Revised Restatement: The Proliferation of Promissory Estoppel. In *Columbia Law Review*, vol. 81. (1981) (Knapp 1981.)

Kramer, Adam: The Many Doctrines of Promisory Estoppel. In *Student Law Review* (Iniversity of Durham) 2002, vol. 37. (Kramer 2002.)

Lábady Tamás: *A magánjog általános tana*. Szent István Társulat, Budapest, 2016. (Lábady 2016.)

Légrády Gergely: Az utaló magatartás (biztatási kár) a Ptk.-ban és a bírói gyakorlatban. *Polgári Jogi Kodifikáció*, V. évfolyam, 4. szám (Légrády 2003.)

Metzger, Michael B. – Phillips, Michael J.: The Emergence of Promissory Estoppel as an Independent Theory of Recovery. In *Rutgers Law Review*, vol. 53. (1983) (Metzger – Phillips 1983.)

Orosz Árpád: „6:564. §” In Osztoivits András: *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja*. Opten, Budapest, 2014. (Orosz 2014.)

Spence, Michael: *The Emergent Doctrine of Equitable Estoppel*. Oxford 1999. (Spence 1999.)

Szászy-Schwarz Gusztáv: *Új irányok a magánjogban*. Athenaeum, Budapest, 1911. (Szászy-Schwarz 1911.)

Szladits Károly: *Magyar magánjog – Általános rész*. Grill, Budapest, 1938. (Szladits 1938.)

Thompson, M. P.: From Representation to Expectation: Estoppel as a Cause of Action. In *Cambridge Law Journal*, vol. 42. (1983.) (Thompson 1983.)

Vékás Lajos: Javaslat a szerződések általános szabályainak korszerűsítésére. Polgári Jogi Kodifikáció, III. évfolyam, 3. szám (Vékás 2001.)

Vékás Lajos (szerk.): Szakértői Javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez. Complex, Budapest 2008. (Vékás 2008.)

Vékás Lajos: „Hatodik Könyv Hatodik Rész XXXII-XXXIV. Cím”. In Vékás Lajos (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal. Complex, Budapest, 2013. (Vékás 2013.)

Villányi (Fürost) László: Utaló magatartások. Dunántúli Egyetemi Nyomda, Pécs, 1929. (Villányi 1929.)

Wellmann György (szerk.): Polgári jog – Kötelmi jog – Harmadik, Negyedik, Ötödik és Hatodik Rész. HVG-ORAC, Budapest, 2013. (Wellmann 2013.)

The Essential Features and Application Possibilities of Implicit Conduct

Summary

This study intends to examine the application possibilities of implicit conduct (the Hungarian way and interpretation of estoppel) in the framework of legislation in force. The essential features and application possibilities of this legal instrument are outlined in three main parts of this study. The first part relating to the history of estoppel's regulation overviews the main aspects established the need for this legal instrument's regulation. The second part explores the essential features of estoppel (subsidiarity, exceptionality) through the analysis of judicial practice. Finally – with an international outlook - the potential applicability of this legal instrument is analysed on the basis of the current Civil Code.